PAVLI . MANVTII
PRAEFATIONES
QVIBVS . LIBRI

AD.ILLVSTRES.VIROS
AVT . AD . AMICOS
MISSI

COMMENDANTVR

AD MATTHAEVM SENAREGAM AMBROSII FILIVM IN EPISTOLAS CICERONIS QVAE FAMILIARES APPELLANTVR

TVO ne, Matthaee Senarega, an meo dicam felici contigisse fato, ut, relicto Louaniensi celeberrimo gymnasio, quo, tāquam ad mercatum bonarum artium, uirtutis & eloquentiae comparandae caussa concesseras, Venetias te hoc potissimum nomine contuleris, quod nostri, ut ipse dicere solitus es, uidendi & cognoscendi mira quaedam te cupiditas incēderat? tu quidem, si tuum sensum explorē, uis me hoc tribuere fortunae tuae. nam, quod ita euenerit, nō modo ut ad amicitiā et consuetudinē, uerū etiam ad cōuictum, & contubernium meum tibi aditus patuerit; in eo, quasi tibi quiddam expetendum contigerit, plurimum ipse tibi solitus es gratulari. de quo, non est meum statuere, uere ne sentias, an secus. at illud meum est, paucis ostendere, cur tu contra mihi carissimus, iucundissimusq. sis, &, quod nunc in meis aedibus mecum habites, mecumq. uiuas, in eo ego quoque meae felicitatis aliquid agnoscam. nam, si tu ita de me sentis honorifice, quod iudicio mouearis: aequum est mihi a te concedi, ut ego de te non minus uere, quam tu de me, iudicare possim. sin istam tibi de me opinionem peperit humanitas: me quoque

non solum natura, sed ipsa iam ratio docuit, praeclarum esse humanitate excellere. itaque do me libenter in eam partem, ut homines officijs colam, laudibus exornem, re, si opus est, pro mea tenuitate sustentem. Sed mehercule ego de te, mi Matthaee, a uero animi mei sensu iudico: nihil me gratia, nihil afficit ambitio. Primum, cum aliquoties mei salutandi caussa domum meam uenisses, pellexisti me in amorem tui, comitate morum, & lenitate sermonis: deinde, quod iam non tibi modo, uerum & alijs petentibus negaueram, atque excluseram, ut ego te domo reciperem, eloquentiaeq. studijs erudirem, multis precibus usus peruicisti. Nec mihi tamen, quod tibi, meorum sermonum cupiditate flagranti, meamq. domesticam consuetudinem petenti, satisfecerim, adhuc uenit in mentem paenitere: quin, quo plus ad nostrum conuictum accedit temporis, eo maiorem e tuis moribus, tuisq. studijs haurio suauitatem. non enim tam hoc in te laudo, quod certe in adolescente summa laude dignum est, quod a studio doctrinae non te suis illecebris uoluptas, non commodum, non ipsa ualetudinis ratio deducit; quam illud & admiror, & praedicare satis pro dignitate non possum, quod in tuis cogitationibus haec tibi prima est, & antiquissima, ut Deum optimum maximum, a quo uno, quae uere bona sunt, emanant omnia, humanis rebus, quae fluxae nimis, infirmaeq. sunt, omnibus anteponas. Perge adolescens optime in hoc praeclaro diuinoq. sensu.

haec

haec est omnium rerum una nobilissima, una, mihi crede, quae omnium Philosophorum scientias, una, quae omnium Regum opes facile uincat. quare tu quidem oblecta te, quod facis, eloquentiae studio; in qua, quo modo principia se dant, futurum auguror, ut breui superiorem neminem, aliquando ne parem quidem habeas. sed illud stet in primis, neque umquam excidat, omnium uirtutum pietatem in Deum esse fundamentum. ac uide, quot inde tibi bona fluant. Primum, tuae saluti consulueris egregie. animi salutem appello, non corporis. decet enim nos aeternam potius illam uitam, omni felicitate circumfluentem, quam hanc, quae temporum spatijs definitur, miserijs numquam uacantem, cogitare. deinde, patrem tuum, qui, ut audio de multis, atque etiam de te ipso, humanam prudentiam prae diuina religione nihil esse putat, incredibili uoluptate laetitiaq. perfundes. cui quantum debeas, non ex eo solum intellige, quod pater est; sed quod is pater, qui te filium uult esse inter tuos ciues omni re florentem, atque honoratum; qui te consilijs a puero sapientissimis erudiuit; qui te suo exemplo, suis optimis institutis, ac factis ad laudem quotidie uocat. Tali patri, tam probo, tam tui amanti, tam libenter suas omnes curas in te consumenti, curare debes, ut id, quod reliquum est uitae, per te sit iucundissimum. quod ita consequeris, si statueris, quibus artibus ideo nunc operam das, ut aliquando ceteris hominibus, elegantia sermonis, & scientia re-

rum antecellas, earum artium infirmam esse gloriam, nisi perpetuo erga summum Deum amore studioq. fulciatur. mihi quidem, cui tu carissimus esse aut uis, aut certe ita uideris uelle, ut mihi persuadeas, magis ulla re placere non poteris, quam si te in eo, quod instituisti, uitae innocenter & cum uirtute degendae studio constantem, tibiq. simillimum uidero. Et, ut iam nunc intelligas, quos in animis hominum amoris igniculos uera uirtus accendat; scis quinctum abhinc mensem mihi tecum nihil fuisse, te mihi numquam uisum, ignotam mihi tuam faciem, obscuram nomen. nunc, apud me quo loco sis, intelligere te puto. paucissimis diebus ex conuictu consuetudo, ex consuetudine amor, ex amore familiaritas exorta. itaque tecũ & saepissime sum, quod sub iisdem tectis necesse est, & admodum iucunde, quod ea, quae in tuis moribus elucet, probitate consequeris. Et, quoniam is ego sum, qui, quo me uoluntas ducat a ratione profecta, eo libenter sequar; gessi morem animo meo, tacite hortanti, ut hanc meam ad te amandum propensionem non modo tibi, sed, quatenus ego possim, reliquis etiam hominibus illustri aliquo officio ac munere declararem. cumq. tulisset casus, ut hoc tempore Ciceronis epistolae familiares, eae, quas tu iam legendo et peruolutando triuisti, denuo typis, ut nunc loquimur, essent imprimendae; peropportuna ad id, quod uolebam, uisa res est. nam, hunc librum si cum tui nominis inscriptione publicarem, putaui me facere

quiddam, quod utrique nostrum aeque conueniret: tibi, quia ex his primum Ciceronis epistolis ad latinae orationis elegantiam informamur, ex his primus eloquentiae quasi succus, qui qualis initio fuerit, permagni interest, ebibitur: mibi, quia, cum hic liber omnium fere uersetur inter manus, circumferet, id quod ego cupio, tuum nomen, & meum de te iudicium, meamq. spem quamplurimis ostēdet, quorum alterum est eiusmodi, ut ego tibi nunc ex aequalibus tuis neminem in ullo genere laudis antepónam: altera, cum aetate processeris, ea mihi de te pollicetur, quae si euenerint, (omnium autem rerum euentus in Deo positus est) uir eris inter uiros maximus, habebit a te familia tua memoriam nominis sempiternam, patria uero exemplum in ciuitate uirtutis excolendae praeclarissimum. Venetijs, MDLIV. *mense Maio.*

AD. CAROLVM. PISAVRIVM LEONARDI. FILIVM IN. EPISTOLAS. CICERONIS AD. ATTICVM

BENEFICIORVM, *Carole Pisauri, non eadem omnium est ratio. multi, quid detur, spectare solent, sua quidque magnitudine metiuntur, nihil attendunt praeterea: ego potius, quibus de causis, & a quo homine detur, animaduerto; ac, si quid in aliquem, aut in me ipsum collatum est*

gratiae, tanti soleo aestimare, quanti uidetur is, qui contulit aestimandus. hinc fit, ut, quae a patre tuo, uiro sapientissimo, & cum alijs laudibus ornato, tum uero omnium, quos ego in uita nouerim, humanissimo, quae item a patruo, qui nuper magno bonorum omnium maerore mortuus est, Ioanne Maria, Paphi Episcopo, excellenti non minus doctrina, quam bonitate, praedito, diuersis temporibus in me profecta sunt officia, ea quamquam summa non fuerint, (neque enim tulit occasio, neque rationes meae postularunt) pro summis tamen acceperim, & earum rerum loco duxerim, quas qui possident, beati existimantur. fons enim ille, unde manarunt, amor fuit, & cum amore iudicium, quod uterque de me habuit: quod equidem, si potero, tuebor officijs: studio certe, omniq. prorsus cura, atque industria bonum uirum, meritorumq. memorem praestabo. quod si liceret ingenium cum uoluntate coniungere: ut alterum alteri responderet, & cupiditati uires aequarentur: illustrarem beneficia uestra; ac fortasse efficerem, ut gratia mihi a uobis aliqua deberetur, gratiam persoluenti. uerum, ut, hoc quidem ab infirmitate mea sperari minime posse, non solum intelligo, uerum etiam ingenue confiteor: sic illud facile polliceor, uereq. affirmo; si quid aut iam est in me facultatis, aut erit aliquando, ijs, in quibus assidue uersor, studijs partum, & uigilijs, uelle me id in omni mea uita, quantumcumque erit, seruire totum uestrae laudi, tuae

prae-

praesertim; quae cum a meis praeceptis, & consilijs originem duxerit, exornabo eam, tamquam opus meum, quibus potero artibus, qua licebit industria; florentemq. pulcherrimus uirtutibus alumnum disciplinae meae cum inspiciam, gratulabor utrique nostrum pariter; fructumq. amoris & studij ueteris in te mei ex tua gloria uberrimum capiam.

Ac tu quidem, mi Carole, cum tibi nasci contigerit ex ea familia, in qua semper uerus honor, & splendor uirtutis enituit, nihil debes humile cogitare, nihil angustum, nihil obscurum, aut inane. excelsa petat animus tuus, ampla, illustria, plena dignitatis, & gloriae. quo te semper a tua prima pueritia mea uox incitauit; quo pater tuus, cuius ad te cogitationes curaeq. referuntur omnes, assidue cohortatur; quo denique te uocant maiorum tuorum exempla; quorum nomina nulla dies exstinguet, nulla obscurabit obliuio. non enim, si praestiteris ea, quae a te exspectantur, quae maxima sunt, nouum in tuam familiam decus inferes: antiqua renouabis, praeclaramq. consuetudinem retinebis in tua domo laudis expetendae, exercendarumq. artium optimarum: quibus instructos, utiles fuisse patriae ciues, sibi & familiae gloriosos, de tua gente multos, si annales euolueris, inuenies. Verum, quando te sacris addixisti, & illud uitae genus complexus es, quod est totum in laudabili ratione, totum in praeclaris cogitationibus & factis constitutum; non te libera uoluntas, ut alios, ad honestum re-

ctumque ducit; sed, quo te primum die ad religionem contulisti, eodem die legem ipse tibi imposuisti perpetuae continentiae; exclusisti rerum inanium cupiditatem; uelle ad solidam laudem omnia referre, uelle summi Dei gloriam in omni uita, idest tuam salutem, spectare professus es. Quare non tibi monitores, quorum te moueat oratio, exspectandi: ipse te excita, ipse acue, & impelle. multae sunt propositae adolescentibus uiae, fallaces, obliquae, insidiosae, oculis iucundae, specie quadam obiecta uoluptatis: in quibus errare quotidie uides, & labi, ducem sequentes libidinem, non rationem, de tuis aequalibus quamplurimos. tu uiam uirtutis ingredere, simplicem, rectam, apertam, principio fortasse difficilem, atque asperam, exitu certe salutarem, & gloriosam. hanc, inquam, uiam, signatam, & impressam uestigijs proborum sanctorumq. uirorum, si uis ipse tibi carus esse, si uis ipse tibi recte consulere, unam ingredere: aut, si ingressus iam es, curre per eam celeri gradu ad ea, quae te manent, praemia immortalitatis. Haec ego, pro meo in te amore singulari, uetereq. erga parentem tuum studio, scriptis tecum ago, quae sermonibus & libentius agerem, & saepius, si liceret. sed, quando te Patauij tua studia, a quibus abduci non debes, me Venetijs mearum rerum ratio, & ualetudinis detinet infirmitas: proficiscetur ad te mea uox, his consignata litteris: quae tecum erit perpetuo, ubicumque fueris, te prosequetur, quocunque ieris.

nec uero dubitaui, quin ea tibi paullo gratior esset futura, coniuncta cum Ciceronis uoce, idest cum ijs epistolis, in quibus cum Attico, familiari suo, non minus grauiter, & sapienter, quam eleganter, & splendide loquitur. fructum, ut spero, capies ex utraque non uulgarem. ego enim, ut uelis optima, te hortor; Cicero uolentem adiuuat; ornat enim eloquentia, consilijs instruit sapientissimis. nam disputat saepe in his epistolarum libris, sermone perquam eleganti, de statu reip. de uitijs Principum, unde fluunt exitia ciuitatum, de uicissitudine fortunae. qui tibi erit, accurate legenti, sapientiae fons uberrimus. A me uero munusculum hoc habebis, meae in te uoluntatis & studij argumentum. exiguum, inquies. fateor: sed uelim spectes animum, non rem: quam tamen ne ipsam quidem debes contemnere: siquidem eiusmodi est, ut tuas, tuorumq. laudes, a me non expressas, sed tamquam tenui penicillo designatas, simul cum beneuolentia mea cunctis gentibus patefaciat. Venetijs, MDLIIX

AD BENEDICTUM ACCOLTUM RAVENNAE CARDINALEM IN ORATIONUM CICERONIS PARTEM PRIMAM.

MAXIME *esset optandum, Accolte clarissime, ut, quae olim a doctissimis uiris magno labo*

re, magnisq. uigilijs sunt elucubrata, ea nostram ad aetatem peruenire omnia potuissent. artium plurimarum scientia, quarum adiumento ad uitam recte instituendam indigemus, non desideraretur. uerum ita casu nescio quo accidit, ut ex ijs scriptis, quae ueteres illi, homines sapientissimi, reliquerunt, non solum multa prorsus interierint, sed etiã, quae in hanc diem seruata sunt, ita deprauata, ita mutila legantur, ut saepissime uix, aut ne uix quidem intelligi poßint. hoc incommodum pater olim meus magna ex parte sustulit. cuius industria multos excitauit, ut, eandem rem aggressi, iacentem litterarum laudem pro suis quisque uiribus subleuaret. quod si alij fecerunt, tantum aemulatione gloriae permoti: certe, cur ego id faciam, hoc plus habeo caussae, quod, cum pater studiosis id, quod in hoc genere promiserat, morte praeuentus praestare non potuerit, hoc me nomine ita appellant, quasi ad filios soleant non paternae solum rei, sed uoluntatis etiam hereditas peruenire. haec me, ut debet, opinio multum mouet, sed auctoritas tua plurimum: quam ego tanti soleo facere, ut, quamcumque tu probas rationem, ea demum & utilis mihi, & honesta uideatur esse. tu igitur cum ad hoc posteritatis adiuuandae studium nos & uehementer, & saepe sis cohortatus; effecisti, ut in eam rem tanto alacrius incumbamus, quanto pluris apud me tua, quam reliquorum omnium, consilia sunt. quod si labore, studio, diligentia profici in hoc genere quidquã

potest,

potest,ut certe potest: magnopere spero fore, ut neque te officij tui in me admonendo neque liberalitatis in adiuuando paeniteat. cuius rei quasi specimen erit haec prima Ciceronis orationum pars; quam ex ueterum exemplarium collatione diligenter emendatam, in manus hominum sub tuo nomine emittimus. nam, cum usu, & consuetudine ita comparatum sit, ut, quibus rebus Principes uiri delectentur, in ijs rebus multi suum studium probare uelint; ex quo fit, ut ab alijs canes, ab alijs equos, aut aues nobiles dono dari uideamus: commode me facturum existimaui, si quid ego eius generis ad te mitterem, quod omnibus te praeferre uoluptatibus intellexissem. soles enim quotidie fere a grauissimarum artium tractatione, in haec studia, quae sibi ab humanitate nomen adsciuerunt, quasi in hortum amoenissimum, diuertere: ubi te modo oratorum, & poetarum flores, modo dulcium amicorum colloquia mirifice delectant: ut praeter id temporis, quod ualetudini dare soles, quod sane pusillum est, hora nulla sit, quam non in litteris, & cum uirtute traducas. quam tuae uitae rationẽ qui ignorant, mirantur scilicet, unde illa tibi in aduersis rebus fortitudo tanta, unde animi robur illud inuicti, quod ne illa quidem ipsa, quae in rebus humanis Fortuna dominatur, ullo pacto poterit infringere; contra cuius uim duplici te praesidio muniueris, artium maximarum cognitione, & mentis optimae conscientia. haec est aliarum uirtutum, quae in te sunt mul-

tae,

tae, quasi princeps, & regina quaedam; ut in alijs neminem tibi anteponere, in hac ne conferre quidem possim. Nam de prudentia, de pietate, de iustitia, ne uidear assentari, nihil dicam: ne de liberalitate quidem; quae tamen ita nota est, ut non, qui eam laudet, assentator, sed, qui non laudet, maleuolus existimetur. cum enim haec dandi beneficij ratio eiusmodi sit, ut nulla certior ad laudem, nulla item magis lubrica uideatur uia; propterea quod in beneficijs collocandis plerique fortunam hominum spectare solent, ut eandem gratiam, aut etiam cum fenore recipiant: non est, quod in hoc te labi quisquam arbitretur; cum & rarissime contingat, cuiusquam opera ut egere uidearis, & tu tamen quamplurimis, ob eximiam naturae tuae liberalitatem, atque amplitudinem, benigne facere & soleas, & possis. & cum de omnibus ad bene merendum natura es maxime propensus: tum uero ipsa te ratio atque doctrina ita cõformauit, ut ad eos honestandos, qui se ijs artibus, in quibus ipse excellis, dedidere, tuum soleas studium libentißime conferre. quae quidem humanitas & beneficentia tua non sane uideo qui poßit in ullo maior esse, quam in me tuendo fuit. quae est enim a te res, quae ad meum commodum attineret, praetermissa? quis diligentius est adhortatus, ut hanc restituendae antiquitatis laudem, qua pater meus olim excelluit, paene afflictam excitarem? quis eam ipsam ad rem perficiendam plura contulit? cum etiam magnis Principibus,

pibus, tui simillimis, ita me commendaris, ut, iudicij tui testimonio permoti, non minimis ad se praemijs euocarint. Quae cum recordor, etsi me ipsum probe noui, tamen interdum mihi assentor, & mihi aliquid uideor esse, quod a te sim ornatus. haec me inanis ambitio ita delectat, ut illum dolorem, quem ex difficultate capio remunerandi, si non tollat, minuat quidem certe. quamquam tu is es, qui te satis superq. remuneratum existimas, si modo id, quod dedisti, ab eo, qui accepit, intelligis memoria teneri. quo in officio praestando, noli credere quẽquam esse, qui me uincat. & huius quidem rei confido fore ut aliquando eiusmodi a me signa dentur, quae nullum cuiquam de mea in te uoluntate dubitandi locum relinquant: nunc earum rerum, quas ipsi quidem hoc tempore possumus, maxima, primũ, ut dixi, Ciceronis orationum uolumen in tuo nomine apparebit. omnino neque amplitudine tua, neque ijs officijs, quae in me contulisti, digna res uidetur: sed, ut spero, muneris nostri tenuitatem humanitatis tuae magnitudo subleuabit.

AD. GVLIELMVM. BELLAIVM LANGEVM APVD. SVBALPINAS. GENTES PROREGEM IN. ORATIONVM. CICERONIS PARTEM. SECVNDAM

MAGNI *refert, Bellai ornatissime, quo quid-*

que

que tempore agatur; & ad omnes res non paruum habere momentum solet occasio quaedam, & commoditas, qua uti dicuntur ij, qui nihil, nisi loco, facere consueuerunt. nam, quemadmodum pictorum tabulae certo loco positae delectãt; eaedemq. minus bono lumine constitutae, non item eorum, qui spectant, oculos tenere solent: sic actiones nostrae, mirum est, quantum opportunitate commendentur: ut interdum plus in tempore, quam in ipsa re, positum esse uideatur. quod ego cum semper iudicassem, tamen non sum ueritus, quin tibi, in ijs rebus uel maxime occupato, quas Rex Christianissimus, & post hominum memoriam maximus, tuae fidei diligentiaeq. mandauit, hoc ipsum, quod nunc a me proficiscitur, officium futurum esset uel iucundissimum. nam etsi magna tibi est grauissimorum negotiorum imposita moles; quam tu summa tua cum laude, & omnium paene gentium admiratione sustines: tamen in ipsa illa occupatione ita te litterarum tractatio delectat, ut & legas cum uoluptate, quae alij scripta reliquerunt, & scribas ipse, quae a posteris cum admiratione perpetuo legentur. ex quo illud consequeris, ut non modo Regis uoluntati seruias, quod est summa laude dignum; sed etiam posteritati consulas, quo laudabilius esse nihil potest. itaque tantum abest, ut a maioribus tuis, omni decore affluentibus, ad te ornandum quidquam haurias, ut etiam in te sit, quod ad illos redundet. nam, si tibi aliunde petenda sit laus; unde plura suppetant ornamenta,

quam

quam a fratribus tuis, maximeq. ab eo, qui a Paullo III. ita est in Cardinalium Collegium cooptatus, ut ei summus Pontifex amplißimam dignitatem non quasi optatam concessisse, sed quasi debitam persoluisse uideatur? cui quidem uiro cum ad summam gloriam nihil desit; cumq. item tibi eae res abunde adsint, quibus homines hominibus antecellere uidentur: tamen fit uestra bonitate, & sapientia, ut uicissim & tu in illius dignitate, atque amplitudine, & ille in ingenio, atque in uirtute conquiescat tua. uterque uero magna apud Regem prudentissimum, & summo iudicio praeditum auctoritate, magno estis apud omnes nomine, & gloria. nam tu quidem, quis est tam longinquus, cui notissimus non sis? non ex praesenti corporis forma, (quamquã multas prouincias Regis legatus obiisti) sed ex imagine ingenij tui; quam uerißimis eloquentiae coloribus expressam in tuis scriptis licet intueri. in hac cum & naturae tuae bonitas, & uirtutis eximia praestantia cernatur: sequitur, ut, ex ea qui te norunt, iidem ament. quorum ego in numero cum ita essem, ut nemini concederem: tamen non est credibile, quantum ad illam ipsam animi erga te mei uoluntatem addiderit Gulielmi Pellicerij, oratoris in hac urbe regij, homini praestantißimi, praedicatio. cuius multi, & egregij de tua laude sermones me iam antea commotum impulerunt, ut ex orationibus Ciceronis, cuius tu libros e manibus dimittere non soles, alteram partem cum tui nominis inscriptione

diuulgarem. quam in parte ab erroribus, & mendis uindicanda quantum operae, studiĳq. posuerim, mihi ipse sum testis; quantum autem profecerim, & tu, & aliĳ iudicabunt. tibi quidem, si consequar, ut nostra diligentia probetur, sane meos labores non exiguo compensatos esse fructu existimabo

AD. ALEXANDRVM. CAESARINVM CARDINALEM IN. ORATIONVM. CICERONIS PARTEM. TERTIAM

BENE *mereri de litteris, etiamsi utilitas praeterea consequatur nulla, tamen praeclarum in primis, atque egregium esse semper duxi: quamquam, utilitatem spectare si uolumus, ea demum summa est, quae ex hoc genere percipitur. fructus enim in posteritatis memoria, & praedicatione positus est, quem nemo umquam sapiens non praestantissimum iudicauit. sed haec bene merendi ratio duplex uidetur esse. nam & qui aliquid ipsi scripserunt, & qui alios uel cohortatione, uel praemio, ut scriberent, impulerunt, litteris opem tulisse existimantur. quae duae res eiusmodi sunt, ut, qui alterutram commode faciat, ei scilicet a studiosis omnibus gratiae sint agendae; qui utramque, ne haberi quidem satis possint. Atque hanc laudem, ne apud ueteres quidem saepe accidit, ut unus consequeretur: propterea quod qui ea uirtute, atque fortuna fuerunt,*

ut & ingenio posteris prodesse possent, & opibus, ut idem facerent, multos adducere; alterum facile fecerunt, ut eos, qui doctrina, & eloquentia ualerent, ad iuuanda litterarum studia excitarent; alterum facere, ut ipsi monumentum aliquod industriae suae relinquerent, propter rerum gerendarum curam non ita potuerunt. quod item nostris temporibus usu uidemus euenire. nam neque multi sunt, qui praestare utrumque possint; &, qui possunt, ijs fere, cum uelint, non conceditur. cuius generis exemplum; ne id, quod abest, aliunde quaeramus; concede quaeso, Caesarine praestantissime, ut a te sumam; & sine me hoc impetrare a modestia tua, ut ea, quae sentio, de te dicam. certe enim, qui maiorem aut iuris ciuilis, aut sacrarum litterarum cognitionem sit consecutus, neminem esse constat. neque tamen haec studia, quae humaniora appellantur, quae nos adhuc secuti sumus, contempsisti; in quibus etiam diligenter uersatus es, ut illa superiora, quae quibusdam ipsa per se nimis horrida uidentur, eloquentiae pigmentis, cum uelles, atque etiam quantum uelles, illustrare posses. est igitur in te ipso, unde posteritas adiuuetur. nec, ut arbitror, uoluntas deest: sed otium eripiunt maximarum rerum occupationes. nam, quia tua uirtus non humili, neque obscuro loco latet, sed quasi in specula quadam excelsa, atque illustri posita est, unde opem ostentare bonis omnibus uidetur; iccirco homines accurrunt ad te, uel ut consilium, uel etiam ut auxi-

lium petant. itaque negotijs a litterarum tractatione distractus, ex duabus rationibus, quibus initio bonas artes adiuuari posse dixi, alteram inuitus omittis, cum ipse nihil scribas; alteram studiose amplecteris, cum ijs, quos industria uides excellere, nulla re desis. quamobrem Hieronymus Ferrarius, qui se iampridem tibi addixit, homo & ingenij, & iudicij laude praestantissimus, cum alia, quae a te habet, praedicare solitus est, tum illud uel maxime, quod, domi tuae uiuens, te permittente, atque adeo libente, totum diem in litteris ponit, & otio fruitur tanto, quantum deserta in regione uix esset, cuius ex ingenio qui fructus percipiuntur, qui certe maximi sunt, ij sane tuae liberalitati referuntur accepti. a te habemus, quae Ferrarius in ueterum scriptis uel correctione restituit, uel explicatione illustrat. a te emendationes in Philippicas Ciceronis orationes, quas ille plurimas, atque optimas ad me misit, quae iamiamq. edentur, a te inquam omnes sunt. itaque etiam eas ipsas orationes, ut a Ferrario, idest a te, restitutas, & quae praeterea in hoc tertio uolumine continentur, in quibus ipsi, quae male affecta erant, multa sanauimus, tibi inscriptas, atque dicatas emittimus; ut, quod beneficium habemus maximum, eius beneficij auctorem agnoscamus, & huic libro summum ornamentum, Caesarini nomen, apponatur. quare etiam id, quod iampridem optaui, fortasse consequar, ut, quam praeclare ego de te sentiam, cum intelligas,

tu

tu me eum existimes, quo in amicitiam, uel potius in clientelam tuam acepto, non pessime sensisse uidearis.

AD. IOANNEM. MONLVCIVM CHRISTIANISSIMI. REGIS CONSILIARIVM EIVSDEMQ. APVD. VENETAM. REMP. ORATOREM IN. CICERONIS. ORATORIOS. LIBROS

QVOD *te non fugit, Monluci sapientissime, praestare omnes ceteris hominibus, sed alius alia re uult. non enim uniusmodi sunt nostrae uoluntates; sed, quoniam ex animo, qui uarie afficitur, tamquam ex typo effinguntur, ipsae quoque uariae sint, & multiformes, necesse est. ergo non eadem omnibus prima sunt. Quoniam uero ex ijs, quae appetuntur, necesse est aliquid excellat, ut de multis optabilibus unum optabile maxime sit: quid sit id, quod ego ceteris praestare putem, si de me quaeratur; dicam, id, quod qui assequuntur, eorum in potestate sensus omnium, animiq. sunt. id autem sine dubio Eloquentia est: quae tantum possidet dignitatis, ut infra uel eorum fortunae, quorum imperium prouinciae nutumq. sequuntur, me quidem iudice constituantur: cum ita accidat, ut ab hac quamcumque in partem uolentes ducamur, illis inuiti saepe pareamus. Sed, quoniam, quo loco posita laus est,*

eum locum maximis difficultatibus Natura circum saepsit, ut perueniendi facultatem paucissimis relinqueret: non est, quare nobis in mentem ueniat mirari, cum neque diuturna, neque in multis perfectae fuerit species eloquentiae. illud uideo, cum in hanc cogitationem mentis aciem intendi, bene dicendi gloriam duabus rebus ali maxime, otio, & libertate. itaque in urbe Roma, quae bonorum oratorum quasi fecunda genitrix partus edidit uberrimos, neque autem secundum Punicum bellum, neque post Caesaris dominationem magnopere fuit, quod in hoc genere probares. Hannibale uicto, hostis Italiae terribilis nemo fuit. tum in urbe securitas, tum summa tranquillitas orta: tum seditiosorum hominum ingenia popularibus concionibus acuit ambitio. conciones, inquam, eloquentiam pepererunt: nisi quid me fallit ratiocinantem: ratiocinor autem sic, & per hos quasi gradus interrogationis adscendo. Eloquentiae quod summũ fuit propositum praemium? consulatus: qui summus honor fuit. consulatum quis mandauit? populus. populum quis tenuit? concionator optimus. ergo a concionibus exstitit orator. idemque, sublatis concionibus, nullus fuit. cum enim ciuilibus armis oppressa resp. iaceret; uetus consuetudo periisset; a populo, cuius potestas uniuersi translata ad unum esset, non iam magistratus, non praefecturae peterẽtur: eloquentiae, quae populi gratiam honorum spe quaesierat, inanis omnis & superuacanea fuit ex-

ercitatio. sic oratoria facultas, summorum hominum studijs exercitationibusq. culta, cum a duobus gracchis ad C. Caesaris aetatem, hoc est per annos centum fere ita uiguisset, ut nihil umquam fuerit illustrius; non effugit rerum humanarum commune fatum: quas ubi ad summum siue industria, siue natura perduxit, retro fere praecipiti lapsu resoluuntur. Imperatores deinde multi rem Romanam exceperunt: quorum aetatibus uestigium ueteris eloquentiae nullum agnosceres. quid post? multo minus. nam, imperij sede in Graeciam translata, crebrae uastationes Italiae consecutae; cum influentes barbararum nationum copias reprimeret nemo, tum nō eloquentia modo, sed ipsa paene litterarum memoria funditus deleta, nec suus est bonis disciplinis honor, nisi multis post saeculis, restitutus. patrum denique, aut auorum nostrorum memoria, cum exteros mores Italici caeli temperies aliquando ad humanitatem deduxisset, paullulum oculos litterae sustulerunt. doctrina primum, serius enituit eloquentia: nec mirum: doctrinam enim sine eloquentia laudamus; eloquentem sine doctrina recte intelligens nemo duxit. nunc in oratorum nomine, quod eximium semper fuit, nihilo minor, atque haud scio an etiam maior, quam priscis illis temporibus, dignitas, & amplitudo est. mittuntur à Regibus ad Reges, aut ad liberas ciuitates, qui non de stillicidijs agant, non de iure fundi; quarum rerum cōtrouersias qui perite, & copiose discepta-

 runt,

runt, scimus olim habitos esse eloquentes: sed ea tractent, quae prudenter disputata, otium gentibus constituere, dignitatem imperij conseruare, terminos proferre possunt. hoc qui praestat, eum ego ueteribus oratoribus non comparo solum, sed etiam antepono. illi caussas agebant primum apud iudices sorte ductos, deinde apud eos iudices, quibus de aliena re, non de sua iudicantibus persuadere orator siue hoc, siue illud haud magno negotio posset. nunc agitur in consilio lectissimorum uirorum: agitur ijs de rebus, unde ad eos ipsos, qui iudicant, maximum potest siue emolumentum, siue damnum redundare; cum & de publica re iudicent, & in publica, extra quam nihil est, priuata cuiusque contineatur. his probare quae uelis, eo maioris ingenij uidetur esse, quo difficilius ab artificio capitur prudentia. itaque, cum hoc multi uoluerint, magnum decus, atque ornamentum est eorum, quibus contigit, ut possent; qui sane pauci sunt: maximum uero, si cui tantum aut natura dedit, aut exercitatio doctrinae, ut inter hos ipsos emineret. qualem ĩ quis te iudicet, Monluci clarissime, hunc ego recte iudicare mihi persuadeam. nam, si consideremus, primum a quo missus orator sis, deinde ad quos, tum quibus de rebus missus: ita reperiemus, missum ab eo Rege, qui omnes Reges sapientia uicerit, quoniam quidem omnium unus, quid contra Fortunam uirtus posses, maxime declarauit: ad eam Remplubicam, quae nisi sapientissimorum ci-

uium

uium copia floreret, semperq. floruisset, profecto neque tanta nunc esset, cum olim minima fuerit; neque tam diu staret, cum ceterae respublicae suorum ciuium temeritate conciderint: ijs autem de rebus esse missum, quarum quae magnitudo sic, ex eorum, ad quos pertinent, opibus apparet; quae tantae sunt, ut paucorum imperijs distributus terrarum orbis teneatur. Et, cum haec legatio tibi per honorifica fuit; tum illud ad tui nominis celebritatem longe maximum accessit; quod, cum a Principe Turcarum Solymano pacem defessa bellis Europa peroptaret, eaq. sine Christianissimi Regis intercessione desperaretur; unus electus qui tantum muneris obires, acceptis a Rege mandatis, aestate media, summis caloribus in Graeciam nauigasti. pacem ut componeres, optabatur: composuisti: hieme summa, difficillimis itineribus, per dispositos equos in Galliam recurristi. Exceptus alia cura, cum de sedandis inter Regem tuum, Regemq. Britannum magni momenti controuersiis ageretur, praefuisti. te consulente, agente, ultro citroq. cursante, abiectis armis pax inter eos firmissimo foedere constituta. Habes hoc omnino, Monluci, non dico a Fortuna, quam cassus & temeritas regit, sed a te ipso, qui ad consilium & rationem omnia refers, ut in tuis actionibus felix usquequaque sis. nimirum Sors, quam in rebus humanis dominari quidam sunt opinati, non omnium est aeque communis; sed ipsa sibi uirtus propriam fortunam architectatur.

ctatur.nõ erras,quia nõ est errare sapientis:et quia sapienter agis,omnia procedunt.bonis etiam orator es,quia bonus uir: ingeniũ enim probitas cõmẽdat; nec minus mouet is,qui dicit,quam ea,quae dicũtur. Quod nisi latinum sermonem in Italia peregrinitas immutasset;nae tu nobis lõgo interuallo & Crassos, et Antonios retulisses.sed quoniã ea lingua utimur, quam multis coeuntibus linguis generatam corrupta consuetudo peperit: ueteribus Romanis oratione dissimilis,ingenio simillimus, non tu quidem loqueris ut illi,sed ut illi tamẽ & sapis,& persuades.Quare nõ fuit,ab re,cum ego eos libros,in quibus perfecti formam oratoris a Cicerone uidemus expressam, mendis antea deformatos, nunc mea correctione expolitos emitterem; non fuit inquam ab re, tuo nomini dicatos emittere; ut,quae de perfecto oratore traduntur,eam perfecti itẽ oratoris titulo cohonestarentur. hoc cum ita existimassem, quia uidebatur esse aptissimum,feci, & feci eo libentius, quod, cum tu mihi & multa iam summae humanitatis officia tribuisses, & is esses, qui tribuere etiam maiora posses;ego, nisi aliquid, praesertim ubi daretur occasio, retribuerem, uerebar, ne, ex duobus maxime insignibus uitijs, alterutrius infamiam non effugerem, ut uel ea uiderer, quae a te accepissem, minus meminisse,quod a consuetudine naturaq. mea alienissimum est;uel ea,quae sperari possent,negligere; quod quia superbi esset, abest non modo a fortuna mea, sed etiam a uoluntate plurimum. Venetijs, 1546.

AD. BENEDICTVM. RHAMBERTVM IN. CICERONIS. LIBROS DE. OFFICIIS

NON *ignoras, Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem, quae cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor axoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiae manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset; cumq. id, quod acceperant, memoria conseruatum grate animo redderent; idq. uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret; statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duae caussae sunt, quamobrem homines ament inter se: sed haec posterior, quae a rebus externis originem ducit, cũ illa superiore, quae a natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & ijsdem rebus, quibus nos, & aeque atque nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam, si haec actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt, quanto facilius exsistet apud eos, quorum animi ita consentiunt, ut, quasi natura hortante, easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at*

uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coluerunt; etiam si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando accidet, id quod accidere saepe solet, ut ea, qua diligere coeperunt, caussa tollatur; certe eorum animi pedetentim in amore languescent. quo in genere animaduertis,Ramberte, quam multi quotidie labantur, de quibus, facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat. probe enim te, quae nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quae in ijsdem colendis religio, quod item in omni uita praestandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. sensi in me ipso; quem, ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare uix possit. cumq. rerum mearum status, ut sunt humana, interdum mutaretur; memoria teneo, te, numquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam praestitisse. cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse coepisset; quod quidem est factum, postea quam te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandum quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de litteris nostrae quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, to-

tos

tos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quae tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidem purius nihil esse uideatur. quod eo mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorum usu, sed temporum studio subsecivorum, hoc ut posses, consecutus es. nam, ut omittam; quod tibi, cuius fidei atque prudentiae Veneti senatus arcana creduntur, otium non saepe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dum uis, accidit saepe, ut tuum potius ipse commodum, quam officij colendi facultatem praetermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si haec opuscula, in quibus maxime de officio praecepta traduntur, ad te, quem cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc, Rhamberte, quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices.

AD . DIEGVM . HVRTADVM DE . MENDOZA CAROLI . CAESARIS . A CONSILIO EIVSDEMQ. APVD . VENETAM . REMP. ORATOREM IN . PHILOSOPHIAE . CICERONIS PARTEM . PRIMAM

SVPERIORIBVS *diebus, cum domum tuam uenissem, ut Benedictum Accoltum, qui apud te diuersabatur; honoris caussa uiserem, quem ego hominem, non tam quia Cardinalis est, quam quia Cardinalatu dignissimus, uehementer obseruo: casu accidit, cum ego adessem, ut inter uos sermo oriretur ijs de rebus, quae, ab antiquis ignoratae, nostra patrumq. memoria non solum inuentae sunt, sed ad summam etiam elegantiam perpolitae. cuius generis cum Accoltus ita multa commemorasset, ut mihi quidem, credo item alijs qui aderant, facile probaret, ueterum sollertiae nostrorum hominum industriam antecellere: suggessisti tu, ne de philosophia quidem, in qua tantopere antiquitatem admiraremnr, tibi uideri esse dubitandum, quin ea posset etiam nunc expoliri, atque ornari; si modo, quam quisque linguam a parentibus, atque a nutricibus traditam cum lacte simul hausisset, in ea uellet scribere: nunc usu euenire, ut, externo sermone addiscendo, totam aetatem consumamus: quod si nos a pueritia disciplinarum cogniti-*

ni

ni totos dederemus; non esse desperandum, quin & Platones, & Aristoteles aliquando possent exsistere: non enim & caelum hoc, unde spiritum ducimus, idem est, quod olim fuit, & hominum ingenia non eadem esse possunt. praua consuetudo naturam peruertit. quae, tamquam ager, si colitur, fructus edit uberrimos; si negligitur, exarescit. annos triginta ponimus in uerbis percipiendis: quantulum spatij restat, ut res ipsas consideremus? licet ad antiquitatem animum referre: num aut Graeci illi philosophi, quorum nomen celeberrimum est, ea, quae ab Aegyptijs acceperant, Aegyptio potius, quam patrio sermone scripta reliquerunt; aut nostri aliena lingua, non domestica, sunt usi, cum ea, quae uel de Graecis sumpserant, uel ipsi pepererant, in usum posteritatis explicarent? constat, apud omnes gentes, qui suas cogitationes litteris mandare uoluerunt, eos fere ijs esse uerbis usos, quorum significationem matris in gremio cognouissent. quod item nostra aetate si fieret, facile contingeret, quod tu opinaris, Hurtade clarissime, ut in philosophia ueterum inuentis non nihil, uel etiam non parum addi posset. neque enim eos, qui fuerunt, usque eo cogitatione, ingenioq. processisse existimandum est, ut ijs, qui futuri sunt, quod praeterea cognoscerent, nihil reliquerint. multa latent adhuc, retrusa, atque abdita in immensitate naturae: quae eliciet, & euocabit in lucem, si quis inuestigandis rationibus, & perscrutandis rerum caus-

sis

sis ab ineunte aetate suum studium dederit. quod ab ijs fieri commode non potest; uel potius nullo modo potest, quibus non ea lingua, in qua alti educatiq. sunt, sed ea, qua ueteres utebantur, scribere consilium est. quorum tu si probares institutum, quotusquisque tecum esset in eo laudis genere conferendus? tenes enim perfecte Latinam linguam, tenes Graecam, Arabicam, alias praeterea. scribis tamen, ut in patria tua loquuntur. in quo uideo quid spectes. quod pater tuus egit, ut optime de Hispania mereretur; id tu alia quadam ratione consequi uis. ille enim, cum annum ageret uix dum quinctum & decimum, qua aetate milites in exercitu pauci solent esse, omnium approbatione, qui exercitus regeret, electus, Baeticae Regẽ, bis acie fusum, regno exsuit, & quaecumque in eius ditione fuerant, Catholici Regis imperio potestatiq. subiecit. Aliam tu ornandae, atque amplificandae patriae tuae rationem iniuisti. profers enim, quantum in te est, Hispanicae linguae terminos; &, ut ea non solum uerbis, & nominibus, sed etiam rebus, & scientijs per te locupletata ab exteris nationibus appetatur, ingenio doctrinaq. consequeris. quod nescio an omnibus patris tui uictorijs, atque triumphis sit anteponendum. nam, etsi, populos bello superare, & imperium augere, praeclarum est: tamen mihi cum animo meo consideranti multo melior uidetur esse condicio litterarum, quam regnorum. haec enim in unius hominis fortuna posita sunt, & unius saepe

culpa exstinguuntur: illae uiuunt, & uigent quotidie magis, neque ulla temporis circumscriptione terminantur. itaque magni & excellentes uiri, qui bellicae laudis gloria florerent, cum earum rerum, quas gessissent, memoriam non satis fore diuturnam sperarent, nisi ab hominibus ingenio praeditis celebrarentur; eos, qui id praestare possent, non uulgaribus praemijs affectos, in honore summo, atque etiam in amore semper habuerunt. Quo mihi illorum laus uidetur esse illustrior, qui & res praeclaras manu gerere, &, quae gesserint, litteris custodire ipsi possunt. quo in numero fuit soror illa tua praestantissima femina: cuius militaria facinora cum audimus, cuiuis eam nostrae aetatis uiro animi magnitudine comparamus: cum autem ea, quae scripsit, legimus, uel antiquis scriptoribus ingenij praestantia simillimam iudicamus. Huiusmodi cum in tua familia mulieres exsistant, de uiris quae sunt speranda? quamquam fratres omnes tui, tuq. in primis, ea, quae sperabantur, iam praestitistis. itaque Carolus Imperator uestra potissimum uirtute, uestraq. fide nititur. nam fratrem tuum, Marchionem de Mondesar, qui ceteros aetate anteit, cum alijs in rebus, tum in uictoria Tunetana, equitibus leuis armaturae & classi maximae praepositum, magno suis rebus sensit esse adiumento: alterum autem, Episcopatu Iaenensi ornatum, summe propter eruditionem, & prudentiam diligit: tertium Indicis prouincijs pro Rege, quartum Hispanicis trire-

mibus praefecit: te primum sibi uoluit esse in consilio; deinde, cum difficultatem quandam temporum paene fatalem impendere, & ea, quae cogitabat, sine summa prudentia non esse tractanda intelligeret, unum e maximo numero delegit, qui apud Venetam Remp. id muneris orator sustineres. quo quidẽ in munere clarior in dies significatio tuae uirtutis elucet. nam ad usum rerum, quo uales plurimum, addis doctrinae cognitionem: quam a libris petitam, grauiore in caussa consilium capere si uis, explicas, ut, proposito praeteritarum rerum exitu, cautior praesentium sit deliberatio. quod quoniam maxime praestant historia, & philosophia: tu quidem uehementer utriusque studio teneris; sed nescio quo pacto magis te philosophia delectat; credo quod pluris apud te est, excogitare quae nemo uiderit, quam imitari quae alij fecerint. Quo in genere cum omnino nullius ope uidearis indigere, quippe qui ita abundes ingenio, ut, quocumque te applicueris, excellas: tamen uide, quid egerim: iniui rationem, ut iuuare te possem. nam hos Ciceronis de philosophia libros cum uetustis exemplaribus contuli, & emendatos ad te misi; ut tibi, si quando eos in manus sumeres, quasi facilior & expeditior legendi cursus esset. saepe enim ex te audiui, cum diceres, antiquorum in scriptis ita multa esse corrupta, ut in eorum, qui legerent, animos permiste falsa cum ueris influerent: cui malo si quis mederetur, eum te existimare a studiosis omnibus, sed a te ipso

certe

certe maximam esse gratiam initurum. quae me uox non cohortata est, sed impulit, ut id facerem, quod fecisse me uides. Ac fieri tamen potest, ne meo te studio, & diligentia nihil iuuerim; & ea, quae ego nunc in his libris restituta, in tuo nomine emitto, iam pridem ipse habeas omnia, doni tuae nata; & a te ipso quaesita: sed ego ita sum ratiocinatus: cum tu a philosophis didiceris, non in reges solum, & principes, qui summam iuuandi facultatem habeant, sed in tenuiores etiam liberalitatis nomen posse cadere, quod bene mereri, etiam si non possunt, tamen & cupiant, & praeclarum existiment; eadem ratione fore, ut, quod ego te iuuare uoluerim, pro eo id accipias, quasi maxime iuuerim.

AD. MARCELLVM. CERVINVM SANCTAE. CRVCIS. CARDINALEM IN. PHILOSOPHIAE. CICERONIS PARTEM. ALTERAM

EST *genus hominum, qui ita sentiunt: philosophari, aut totum nihil esse, aut non eorum esse, qui rerum agendarum in studio uersantur. quorum in altero mihi uidentur, cum homines sint, bestiarum consuetudinem imitari; quae tantum ea, quae pedibus teruntur, quaeq. adsunt, intuentur, nihil altum suspiciunt, nihil longinquum cogitant: in altero res a natura copulatas uelle seiungere. nam*

qui ab actione rerum philosophiam excludit, is, quantum in se ipso est, corporis & animi societatem dirimit; cum & corpus regimine animi, & animus ministerio corporis indigeat. Sed proferunt multos, quibus ignoratio philosophiae non obstitit, quo minus ea, quae uolebant, rectissime perficerent. quasi uero sit eadem rerum omnium natura, &, quod uni aliqua in caussa contigerit, id cuilibet omnibus in caussis posse contingere credibile sit. naufragium facit narrationis ignarus; arripit tabulam, &, amplexu tenens, ad litus incolumis a fluctibus appellitur: num iccirco natandi peritiam negemus esse utilem, quod, sine ea qui fuit, e periculo tempestatis euaserit? incidit aliquis in febrem; non curatur, & conualescit: tollemus igitur medicinam, quoniam sunt qui sine eius ope sanentur? nihil minus: nisi si ea, quae in casu sita sunt, anteponimus ijs, quae ratio gubernat. quod idem de philosophia dicendum est. nam, ut illud demus, sine ea multos esse laudem consecutos: non & hoc dabimus, fore, ut sine eadem consequi omnes possint. non eiusdem semper generis agendae sunt res. est, ubi prudentia uel mediocris abunde satisfaciat: est item, ubi mentis altior contemplatio requiratur. hoc extremum qui poterit, sequitur ut & illud primum: sed qui illud primum, non & hoc extremum. quod cum ita sit; utrum praestet habere, facilis est diiudicatio. in optione enim, & eligendi potestate, nemo fere est, quin totum partibus censeat esse prae-

feren-

ferendum: propterea quod non totum in partibus, sed partes includuntur in toto. Ergo, cum perspicuum hoc sit, accidere & posse, & solere, ut philosophiae cognitio utilitatem afferat, ignoratio detrimentum: dubium non est, quin ea uideatur esse cum rerum actione coniungenda. Sed ijdem coniungi posse negant: quo argumento? aiunt eas dissimili in genere uersari, alteram in otio, alteram in negotijs: itaque se non uidere, qui possit in utraque unus excellere. Hic ego, Ceruine praestantissime, meam memoriam non excutiam, ut ea, quae legerim, aut audiuerim, reminiscar. non est consilium, quae ad illos redarguendos faciant, ueterum e scriptis eruere. uolo, ut exemplo tuo refellantur. Romae uiuis, et uixisti multos iam annos. numquam omnino tua uirtus tam illustri loco latuit: sed postea quam te Paullus III. incredibili Pontifex non modo sapientia, sed bonitate etiam ornatus, in altiore dignitatis gradu collocatum, suorum omnium consiliorum & participem, & adiutorem esse uoluit; tum uero clarissime sese ostendit lumen animi, ingenijq. tui; ut nullus esset honor tantus, qui, in te collatus, non uideretur ei, qui contulisset, magnam esse iudicij laudem allaturus. itaque paullo post Cardinalis factus es, & factus tanto bonorum applausu, tantaq. laetitia, quantam in animis hominum recte sentientium summa dignitas uirtuti tributa potuit excitare. quo toto tempore ualde tu quidem fuisti, atque es etiam nunc, di-

strictus a negotijs, maximeq. ab ijs, quae & ad sedandas Christianorum Principum discordias, & ad restituendam Religioni dignitatem pertinent: sed te tamen a philosophiae studio nulla res umquã potuit diuellere. sic & animo, & corpori suis utrique muneribus apte distributis, quotidie fere modo a cognitione ad res agendas, modo a rebus agendis ad cognitionem traductus, téq. ipse in hoc quasi circulo identidem reuoluens, effecisti quod ab ijs, de quibus initio dixi, fieri posse negatur, ut & in tractandis negotijs, & in considerandis rerum humanarum diuinarumq. caussis occupatus, dispari in studio, pari tamen cum laude uerseris. ex quo intelligitur, ab ijs, qui rerum actioni se dedunt, & percipi philosophiam, & tractari posse: debere autem ostendimus: est igitur eorum, qui aliter existimant, sententia omnis explodenda. Nos quidem & nostra sponte commoti, & tuo exemplo impulsi, quotidie magis philosophiam admirantes, in eius cognitione cupimus acquiescere; ad eamque, magnis defatigati laboribus, & molestijs, tamquam ad iucundissimum diuersorium properamus. quo si peruenero, uel potius cum peruenero; (cur enim meam ipse cupiditatem ominibus optimis non prosequar?) tum ego quidem multo, quam nunc, facilius tua in me merita uel tuebor, uel etiam illustrabo. interea non sumus otiosi: utinam potius aliquanto minus occupati. prouinciam cepimus duram, atque difficilem, ueterum scriptorum libros emendare

dum

dum uolumus. omnino in hoc onere sustinendo ualde sudamus: sed animus, tuarum cohortationum memoria confirmatus, manet in officio, manebitque, dum id, quod instituimus, absoluatur. nunc edimus Ciceronis libros de philosophia, sane multis a mendis, potissimum ex antiquo Bernardini Maffei, qui te maxime obseruat, iuuenis eloquentissimi, libro uindicatos. qui cum ita digesti essent, ut in duas partes tributi legerentur; cumq. ego ex ij partibus eam maxime uellem tibi inscriptam emittere, quae tuae personae, dignitatiq. aptissima uideretur: feci, ut eam deligerem, in qua de natura deorum eleganter & acute disputatur: ut, quoniam ualde tibi pro tua ueteri erga me uoluntate, proq. summis officijs deberi fructus industriae meae uidentur; ij dum ad maturitatem peruenirent, his te interim quasi floribus oblectares.

AD. RAINVTIVM. FARNESIVM CARDINALEM IN. SVOS. COMMENTARIOS CICERONIS. EPISTOLARVM AD. ATTICVM

BENE *audire, qui est recte factorum fructus, omnes fere uolumus, amplissime ac praestantissime Rainuti: ipsum quidem recte facere, unde illud quasi ex fonte deducitur, paucorum hominum semper fuit. est enim tum perfectae naturae, tū do-*

ctrinae singularis, ut tamen natura sine doctrina facile poßit ad laudem peruenire; doctrina sine natura laudabilis numquam, turpis etiam saepe sit. itaque uel in agris inculto homines ingenio uirtutem tamen coluere: doctrinis autem eruditi uiri, quae ad bene agendum esse instrumenta debuerant, ijs ad perniciem suarum ciuitatum sunt abusi. quid de Pisistrato graecae historiae loquuntur? quid nostrae de Caesare? doctum utrumque, & eloquentem fuisse, ijs tamen utrumque sensibus, ut, exempla maiorum, & legum sanctißima iura contemnentes, libertatem suis ciuibus eripere praeclarum duxerint. ergo prima laus bonitatis est; quae nihil, nisi seipsam, spectat, ipsa sibi finis est: altera doctrinae; quae nisi ad bonitatem referatur, laudabilis non est; ideoque, ut laudetur, finem sequitur se ipsa praestantiorem. quod si quis est, qui alterum cum altero coniunxerit; ut & bonus sit, & idem doctrinis institutus; neque rectum ideo solum cupiat, quia sit ipse ad rectum natura propensus, sed quia, quod rectum non est, id esse turpissimum intelligat: hic est, quem in uita humana diuina bona consecutum putemus. praeclara res, sed exemplo minus nota: id autem, ut ego opinor, ob eam caussam, quod unusquisque in uitam Principis, tamquam in speculum, intuens, ad illius similitudinem se ipse fingit, & format. ideoq. uiri sapientes alterutrum recte cupiuerunt, ut aut reges philosopharentur, aut regnarent philosophantes: utrum es-

set,

ſet, futurum ut ex uirtute penderemus. Quod ſi fuit ullum tempus, cum homines rationes & cogitationes omnes ſuas in philoſophia conſtituerent: tum profecto coepit eſſe, cum auus tuus ad Chriſtianae Reipublicae, nimium magno periculo fluctuantis, gubernacula Dei iuſſu accerſitus, ſedit in ſede pontificia Pontifex digniſsimus, ea praeditus non ſolum auctoritate, ſed etiam ſapientia, ut hic nos in tantis tempeſtatibus ſeruare ſolus a naufragio poßit. cumq. laudandus eſt maxime, quod optime ipſe ſentit, optimis ſemper in ſtudijs, conſilijsq. defixus: tum, quod optimos uiros adſciuit ſibi & conſiliarios, & ſuae uoluntatis adminiſtros. in quo ego tantum ſoleo ponere; ut, ſi mihi ad alterutrum eligendum optio detur, non bonum Principem malim cum bonis adminiſtris, quam bonum cum ſui diſſimilibus. ſed bene, quod habemus utrumque; & Pontificem, qualem res poſcebat, & Collegium tali Pontifice digniſſimum. itaque nunc emergit uirtus: honeſtum reuocatur: deſertae per multos annos litterae patronos habent, diuque, ut auguror, habebunt. tu Rainuti, fraterq. tuus, duo clariſſima Italiae lumina, uterque Cardinalis, et Cardinalis uterque optimus, praeclaram conſuetudinem tenebitis ab auo traditam. certe enim non ideo te Patauij per tot annos ſummi doctores erudierunt, ut ea quae tantis uigilijs quaerebas, conſecutus negligeres. amabis eadem, & fouebis: tuumq. erit proprium ſtudium non ſolum colendae uirtutis,

ſed

sed etiam ornandae. refer animum ad eos, qui, multis ante saeculis exstincti, tamen in laude uiuunt: omnes reperies, his gradibus adscendentes, ad immortalitatem peruenisse. quorum tu quia facta imitaris, non dubito, quin eorum semper florentibus nominibus ita tuum nomen inseras, ut numquã exarescat. Materiem habes ad gloriam, Anconitanam prouinciam: quam nunc ita regis adolescens, ut ea praestes, quae saepe desideramus in senibus. quae quamquam ad eos solum, quibus cum potestate praees, pertinere uideantur: tamen illa tuae ditionis terminis non continentur. scis consuetudinem famae. illa nos per ora hominum sublimes uehit: benefacta simul & malefacta aeque circumfert: sed benefacta laudibus excipiuntur, malefacta conuicijs explodumtur. itaque noli putare, te Picentibus solis esse continentem, esse iustum, esse beneficum. Picentes haec uident, longinqui audiunt, & praedicant. te aiunt esse, ad quem aditus omnibus pateat; cui sit iustitiae, sit pietatis antiquißima cura; cuius & potestas timeatur, cum omnia poßis; & bonitas diligatur, cum idem non plus licere tibi uelis, quam quantum leges praescribant. macte adolescẽs laudibus eximie, imitator aui, maiorumq. tuorum. recte cogitasti, In imperio laudem non esse, nisi cum is, qui imperat, imperio dignus est. quod quia tibi siue a natura, siue a disciplina, siue, ut ego arbitror, ab utraque simul contigit: quod ad naturam attinet, referimus ad Deum; de disciplina, te

ipsum

ipsum & laudamus, qui ad haec praeclara inuigilaueris; & amamus, quia sunt amabiles uirtute praediti. me quidem & multis abhinc annis, cum Romae te uidissem, atque allocutus essem, in tui obseruantiam uoluntas inclinauit, iam tum de tua indole exspectantem ea, quae consecuta sunt; et postea Patauij, cum in studijs optimarum artium totus esses, iudicium impulit. haec tua Picentina legatio quasi operis perpolitio fuit: in qua thesauros philosophiae, multorum annorum studio congestos, explicas, & cum prouincia communicas. itaque, cum ego multo ante, quam istam tibi administrationem summus Pontifex demandasset, eos commentarios, quibus epistolas ad Atticum illustrare sum conatus, in tuo nomine emittere statuissem; postea simul cum tuis laudibus creuit uoluntas mea. Eos igitur nunc emitto, serius omnino, quam nonnulli exspectauerant; sed meam tarditatē opus ipsum excusat. epistolas ad Atticum interpretanti properandum non fuit. alijs in rebus possum esse quantumuis strenuus: in hac qui possum esse non tardus? primum multa difficilia, deinde non ijsdem caussis omnia, sed alia propter breuitatem, alia propter historias, alia propter mores. Huc adde, quod mihi quibusdam in locis non satis fuit explicare ea, quae aperta non erant; sed tentaui, num etiam paullo floridius possem, quam nostri grammatici solent. Neque tamen sum nescius, fore multos, qui me in his commentarijs ut hebetem, quia nonnulla minus acute uiderim,

rim, uel fortasse etiam ut caecum, quia prorsus non uiderim, reprehendant. qui si mihi, cur id faciant, caussas afferant probabiles; nõ committã, ut ijdem me etiam ut pertinacem poßint reprehendere. amo enim ueritatem, neque eam in me ipso magis, quam in alio: itaque complectar, sicubi eam uidero. Tibi uero, clarißime Rainuti, quod in has Ciceronis epistolas laboris impendi, maxime ob eam caussam cupio probari, ut, si qui uere iudicare aut propter inscitiam non possunt, aut propter maleuolentiam nolunt, eos a consilio detrahendi tua deterreat auctoritas. Venetijs, MDXLIIX.

AD. ALFONSVM. CARAFAM ANTONII. MARCHIONIS MONTISBELLI. F. IN. SVOS. COMMENTARIOS CICERONIS. EPISTOLARVM AD. Q. FRATREM

SI suo quaeque res merito penderetur, Alfonse Carafa; hominum esset in uirtute uigilantium praeclara condicio; contraque, quos auersa a ratione uoluntas ad malas artes, & flagitiosa consilia traducit, cum ijs pessime semper ageretur; eorumq. docti exemplo, sapientius deinde alij nõ modo suis, uerum etiam publicis rationibus consulerent. itidem enim, ut e corruptis seminibus uitiosae fruges, sic a malis exemplis improba studia, a laudabilibus

optima nascuntur. uerum hoc totum secus est: quippe non modo ad reprehendendum, quae reprehendi iure possunt, procliuiores, quam ad laudandum, quae laude digna sunt, omnes fere sumus, nec satis aequa lance turpe & honestum examinanus; quae debemus pariter, alterum odisse, alterum diligere; sed etiam saepe facimus, ut eas res, easq. actiones, quarum caussas ignoramus, quaeq. recte ne an secus fiant, dijudicare non possumus, accusemus tamen, acerrimaq. uituperatione, quae interdum efferri laudibus oporteret, ea deprimamus. Ac, ne me putes, Alfonse clarissime, huius initium sermonis temere detulisse; ego nunc, si nescis, meam, meam dico? immo uero communem utriusque nostrum caussam ago. aut enim uterque agimus egregie; aut uterque similiter peccamus. Audis ne tu uoces in latinae linguae nomen irrumpentes, hominum obtrectantium, qui rei pulcherrimae scientiam reprehendant; qui nos derideant, ludosq. faciant, atque etiam, si dijs placet, odio dignos existiment, quod operae tantum ac temporis in hoc tam nobili studio collocemus? tu fortasse non audis, totus in litteras abditus, multorum a consuetudine seiunctus: aut, si audis, negligis, opinor, magnis non tam fortunae, in qua tamen ipsa multum inest, quam rerum omnium laudabilium praesidijs ad omnia munitus. me uero, humilis hominem loci, hac una tibi Romani sermonis cupiditate parem, ceteris rebus omnibus inferiorem, ista sane, quae feriunt

au-

aures meas, uehementer commouent: non quod ea, quibus utuntur, argumenta firma sint; quae ostendam esse inania: sed quod, ut eam quisque uirginem cuius amore flagret, intactam abiniuria, puram ab omni labe uelit, sic ego, quasi lutosis maculis adspersam, ac foedatam eloquentiam, quam semper dilexerim, cum adspicio, sensibus intimis afficior, sic, ut ferre non possim. Obijciunt illud primum: quatenus aliquid cognosci possit, eatenus in eo laborandum: latinam linguam obsoleuisse iam, & exstinctam paene totam esse: quam enim hodie natiooem, ut omnes animo perlustrentur, latina loqui? quod uero ex ea supersit in libris, minimum id esse, tamquam aliquod inane simulacrum corporis exanimis: quocirca neque sciri perfecte, cum exiguam partem libri contineant, neque pronunciari decenter, cum sermonis usus euanuerit, a nobis posse. Secundo loco statuunt: ut absolute percipi, quod negant, Latina lingua possit; mirari se tamen etiam atque etiam, cur industriam in ea perdiscenda tam diuturnam ponamus: uitio quidem id fieri uoluntatis, & iudicij: dignitatem in re tantam non esse, ut haerere per tot annos in hoc studio debeamus. Concludunt postremo: ut de perfecta cognitione, de dignitate, ac praestantia concedatur; tamen esse, cum, ea pulsa, successerit alia, minime necessariam. Haec isti: quae specie aliquid uidentur; ego, re nihil esse, si quando me praesente disputantur, ostendo. Conuenit inter nos, esse aliquid in omnibus

mnibus facultatibus, atque artibus extremum: quo nostra studia cum peruenerint, quiescendum. sed hoc extremum quibus terminis metimur, rei ne natura, an uulgi opinione? si opinione uulgi: licet propemodum otiose uiuere: mediocria, quae putantur excellere, quaeramus: id satis est: illa summa, ubi summum decus habitat, quae uulgus ignorat, omittamus. sin extremum illud esse uolumus, quo peruentum cum est, progredi longius non licet: moderata studia non dantur. perfectam enim scientiae laudem adipisci, maximi operis est: itaque hoc extremum, quod, opinor, Natura nouit una, sapiens nemo umquam se putauit esse consecutum. exstant, litterarum clarissimis testata monumentis, exempla summorum philosophorum: qui cum aetatem in abditarum rerum perscrutanda notitia contriuissent, multaq. partim legendo, partim cogitando praeclara & eximia reperissent; latere tamen adhuc, magnis inuolutam difficultatibus, ueritatem, & aliquid sibi, atque adeo multum esse quaerendum existimabant. Eadem nunc, aut certe similis admodum nostra ratio est. Quaerimus id, quod in Latina lingua perfectum putamus. non assequemur: esto: uerumtamen, quo plus, ut assequamur, contenderimus, eo scilicet propius, si quid studio proficitur, accedemus. At laboris, & industriae terminus tamen statuendus aliquis est. Concedo: sed hoc quidem, si diligenter attendatur, nihil aliud est, quam perfectum ipsum definire. hoc enim ad

unum

unum noſtri labores intenduntur, hoc unum noſtra ſpectat induſtria. perfectum autem ipſum ego mihi ab hominibus imperitis certe definiri nolo. definiant ij, quibus utor magiſtris, Cicero, Caeſar, Terentius, Plautus; quorum ex libris, quae latinae linguae ſit elegantia, quae ubertas, quae uis, facile poſſum intelligere. quae ſi, non dico quanta ſunt, (immenſa enim eſſe uideo) ſed ſi ea mihi magna ex parte comparaſſem; modum fortaſſe facerem ſtudio meo: ſed, ut inter hos, qui nunc homines uiuunt, aliquid eſſe uideamur, nihil tamen, ſi uere de nobis ipſis iudicare uolumus, prae illis, quorum exſtant ſatis multa ſcripta diuinitus, nihil, inquam, plane ſumus. Quare, quod ad ſcribendum attinet, habemus abunde, quod imitemur. De pronunciatione uero minimum laboro. quid enim? an putamus in ijs ipſis, qui tum Romae uiuebant, eandem pronunciandi rationem fuiſſe? non fuit. confluebant in urbem, illecti ſpe ſummorum magiſtratuum, quod habuit illis temporibus praemium eloquentia, oratores ex uniuerſa Italia. cauſſas agebant Romani homines pariter & peregrini, ſono uocis diſſimiles, pronunciatione diuerſi: ſuam tamen quiſque, pro eo, quantum quiſque ualebat, ingenio, laudem ferebat. ſi Curibus educatum, aut Arpini, orantem in foro audires; Sabinum ſtatim, aut Arpinatem agnoſceres. neque tamen a forenſi opera, & a iudicijs peopterea quiſquam eſt excluſus, quia minus Romane, hoc eſt quia minus apte, minus ue decenter,

enter, pronunciaret. Nunc ipsum, in hac, qua Itali omnes utimur, lingua est ne omnium in disiunctis & longinquis urbibus simillima pronunciatio? mehercule ne in ijsdem quidem. Venetijs enim (domestico utar exemplo) aliter in urbe media, aliter in extrema loquuntur. quapropter nimis iniusto priuilegio damnabitur latina lingua, si, quod in ceteris linguis usu uidemus euenire, ut non modo diuersis, uerum etiam ijsdem & temporibus, & locis, non similiter omnes pronuncient, id ei praecipuum apponatur: cuius etiam magnis ac praestantibus meritis aliquid largiri, tum humanitatis, tum aequitatis esset. Secundum erat de dignitate. in quo, non tam equidem quid ipse respondeam, quam quid istos in hanc mentem impulerit, quaero. Ita ne? dignitatem latinae litterae non habent? humiles, & obscurae sunt litterae illae, quae populi Romani nomẽ extollunt, atque illustrant? quae summorum Imperatorum fortiter & praeclare gesta per omnes gẽtes cum laude disseminant? quae maiores opes, quam ulla umquam lingua, maiora suorum meritorum praemia in orbis terrarum domina ciuitate sunt adeptae? Sed ineptus sim, si me patronum latinae linguae profitear: quae tantũ possidet eloquentiae, ut, ipsa suam caussam si agat, facile se ab aduersariorũ calumnia uindicare possit. Nunc, quod isti postremo loco argumentum, quasi postrema in acie subsidium firmissimum, collocant, uideamus in eo quantum roboris ac neruorum sit: plus enim est fortasse,

unum nostri labores intenduntur, hoc unum nostra spectat industria. perfectum autem ipsum ego mihi ab hominibus imperitis certe definiri nolo. definiant ij, quibus utor magistris, Cicero, Caesar, Terentius, Plautus; quorum ex libris, quae latinae linguae sit elegantia, quae ubertas, quae uis, facile possum intelligere. quae si, non dico quanta sunt, (immensa enim esse uideo) sed si ea mihi magna ex parte comparassem; modum fortasse facerem studio meo: sed, ut inter hos, qui nunc homines uiuunt, aliquid esse uideamur, nihil tamen, si uere de nobis ipsis iudicare uolumus, prae illis, quorum exstant satis multa scripta diuinitus, nihil, inquam, plane sumus. Quare, quod ad scribendum attinet, habemus abunde, quod imitemur. De pronunciatione uero minimum laboro. quid enim? an putamus in ijs ipsis, qui tum Romae uiuebant, eandem pronunciandi rationem fuisse? non fuit. confluebant in urbem, illecti spe summorum magistratuum, quod habuit illis temporibus praemium eloquentia, oratores ex uniuersa Italia. caussas agebant Romani homines pariter & peregrini, sono uocis dissimiles, pronunciatione diuersi: suam tamen quisque, pro eo, quantum quisque ualebat, ingenio, laudem ferebat. si Curibus educatum, aut Arpini, orantem in foro audires; Sabinum statim, aut Arpinatem agnosceres. neque tamen a forensi opera, & a iudicijs peopterea quisquam est exclusus, quia minus Romane, hoc est quia minus apte, minus ue decenter,

center, pronunciaret. Nunc ipsum, in hac, qua Itali omnes utimur, lingua est ne omnium in disiunctis & longinquis urbibus simillima pronunciatio? mehercule ne in iisdem quidem. Venetiis enim (domestico utar exemplo) aliter in urbe media, aliter in extrema loquuntur. quapropter nimis iniusto priuilegio damnabitur latina lingua, si, quod in ceteris linguis usu uidemus euenire, ut non modo diuersis, uerum etiam iisdem & temporibus, & locis, non similiter omnes pronuncient, id ei praecipuum apponatur: cuius etiam magnis ac praestantibus meritis aliquid largiri, tum humanitatis, tum aequitatis esset. Secundum erat de dignitate. in quo, non tam equidem quid ipse respondeam, quam quid istos in hanc mentem impulerit, quaero. Ita ne? dignitatem latinae litterae non habent? humiles, & obscurae sunt litterae illae, quae populi Romani nomẽ extollunt, atque illustrant? quae summorum Imperatorum fortiter & praeclare gesta per omnes gẽtes cum laude disseminant? quae maiores opes, quam ulla umquam lingua, maiora suorum meritorum praemia in orbis terrarum domina ciuitate sunt adeptae? Sed ineptus sim, si me patronum latinae linguae profitear: quae tantũ possidet eloquentiae, ut, ipsa suam caussam si agat, facile se ab aduersariorũ calumnia uindicare possit. Nunc, quod isti postremo loco argumentum, quasi postrema in acie subsidium firmissimum, collocant, uideamus in eo quantum roboris ac neruorum sit: plus enim est fortasse,

quam ut contemnere, minus certe, quam ut pertimescere debeamus. Nusquam, inquiunt, uiget usus latini sermonis: aliter nunc omnes loquimur. id uerum est. si quid igitur in latinam linguam studij confertur, opera non bene ponitur. hoc falsum. duplex autem est, qua utor, ratio probandi. Primum illud suscipio, ac defendo: non, quaecumque necessaria non sint, propterea spernenda esse omnia, atque explodenda; deinde, si spectetur utilitas, ita latinam utilem esse linguam, ut etiam necessaria uideatur. Quae sunt, quae uere, & proprie necessaria dicimus? nimirum ea, quibus carere nullo modo possumus. huiusmodi sunt primum elementa, deinde, quibus famem, frigoraq. arcemus, uictus, uestimenta, aedes, aut ea, quibus haec parantur; praeter ea, in publicis rebus leges, & magistratus, in priuatis seueritas, & uigilantia. ex hoc numero latinam certe non esse linguam, facile concedo. neque enim is ego sum, qui libenter cum ueritate pugnem. Sed praeter haec, quibus hominum uita sustineatur, ac regitur, quam multa sunt, minime necessaria, quae tamen habemus in delicijs, quae amamus, quae etiam honore prosequimur? gemmas, & uasa pretiose caelata, columnas marmoreas, laqueata tecta, sericas uestes, textiles picturas, artem in uocibus, & fidibus, odores in unguentis, condimenta in cibis, haec certe, atque huius generis sexcenta, non ut necessitati pareret, sed ut sensibus satisfaceret, inuenit industria. quae quin habeant iucunditatis, & or

namenti plurimum, nemo negat. quod si, quae sensus iuuant, & laboriose quaesita sunt, & retinentur accurate: quanto nobis ea, quae animum oblectant, potiora debent esse? pascitur animus magnitudine rerum: quid Liuij sublimius historia, quae populi R. bellicam uirtutem commemorat? grauitate sententiarum: quis Cicerone prudentius, quis eruditius disputat? elegantia uerborum, & copia: quis eodem ornatior, quis uberior? uarietate scriptorum: quod genus Romanae litterae desiderant? poetas habent egregios, historicos, oratores, philosophos etiam excellenti doctrina claros. quae si uera sunt: (sint, nec ne, res ipsa declarat: ambigere non licet) & si uoluptatem studiosis latina lingua parit incredibilem; possum istis tribuere, quod uolunt; necessariam uulgo non esse; dum ipsi contra, quod ratio postulat, atque exigit, hoc mihi tribuant, amandam esse uehementer, atque expetendam. Sed haec ad eam, qua legendo fruimur, uoluptatem pars attinet: nunc, quod eram alterum pollicitus, de utilitate uideamus. Omnes linguae aliarum admistione linguarum, si moderata sit, augentur; si nimia, corrumpuntur: atque intereunt. quod enim recipitur, id esse debet eiusmodi, ut recipientis naturam sua ui, suaq. magnitudine non exsuperet. itaque sermo hic noster Italicus multas Gallici sermonis, multas Hispanici, quasdam aliarum nationum habet partes. caussam si quaerimus: non alia, quam earum gentium interuentus, & consuetudo, fuit:

quodsi Gallorum, aut Hispanorum immensa multitudo, (exempli caussa dictum a me sit: omen quidem inane esse uolo) sed si earum nationum maior aliqua uis in Italiam irruperit, ac permanserit: maior simul inducetur Gallici, aut Hispanici sermonis usus; & fortasse aduenticium illud usque eo ualebit, ut hoc domesticum uincat, suisq. sedibus expellat. quod olim Romanae linguae contigit: quam, multarum aetatum spatio, multis maximarum rerum adiumentis auctam, atque confirmatam, diuersis tamen populis Italiam occupantibus diuersarum linguarum impetus oppressit. Cum igitur lingua linguam amplificet; nostraq. haec Italica, non multis abhinc saeculis orta, nec admodum liberaliter praemiorum nutrimentis educata, non ita dum adoleuerit, ut suis contenta uiribus esse possit: statuo sic, atque concludo; accessionem ei fieri maiorem non posse, quam si cum latina coniungatur: non modo, quia nulla plenior, aut ornatior: uerum etiam, quia nulla similior: ex quo sequitur, ut ad coeundam cum ea societatem nulla commodior. Est igitur litterarum Romanarum cum per se laudabilis admodum, & iucunda tractatio, tum uero, siquidem hunc ipsum, quo nunc utimur, auctum exornatumq. sermonem cupimus, magnopere necessaria. Atque haec tu quoque uides, Alfonse ingeniosissime, tuumq. iudicium cum mea sententia coniungis. itaque, cum a prima pueritia ad eloquentiae Romanae cupiditatem incūbere coepisses; postea

ea

ea te non ambitio, quae saepe praeclare iacta fundamenta uirtutis euertit, non commodum, non illa bonis artibus inimica uoluptas ab hoc studio deduxit. ac ne nunc quidem langues; cum tamen omnia uideas ardere bello, armorumq. strepitu aures tuae quotidie personent. quin, dum patrui tui, Carolus Cardinalis, & Ioannes Palliani Dux, uterque ob uirtutem immortalitate dignissimus, maximeq. pater tuus, Antonius Marchio Montisbelli, natus ad omnem gloriam, omniq. princeps laude cumulatus, urbem Romam, & iura pontificia tuentur, partesq. in bello quisque suas consilio, uigilantia, fortitudine ita explent, ut antiquam maiorum suorum consuetudinem referant; ipse te interea contines in tuis perennibus studijs; animumq. tum alijs magno Principe dignis uirtutibus, tum uero maxime excolis eloquentia, doctorem in ea, ducemq. nactus, diuino quodam munere, uirum excellentem, Ioannem Paullum Flauium; qui te nouo quodam, planeq. admirabili genere disciplinae, abductum a uulgi erroribus, per directam semitam ad eximium illud ueteris Romanae linguae decus facile ducit, quo uel cum summis laboribus ac uigilijs adspirare pauci, aut fortasse etiam nemo potest. quamquam me nonnunquam, de statu latinae linguae cogitantem, miseratio quaedam acerbo cum dolore tangit: quod ita futurum animo cernam, ut haec, per tot iam saecula, a tot ingenijs, tam diligenter culta, latine scribendi ratio, quae parentem no-

ſtram Italiam nobilitauit, quae tot in nos merita contulit, aetate demum noſtra, niſi remedium aliquod diuinitus exſtiterit; ſuam honeſtatem omnem neglecta prorſus in perpetuum amittat. quod ſi rebus inclinatis, iamiamq. cadentibus opem ferre quiſquam poteſt; unus eſt Paullus IV, Pontifex omnium optimus, idemq. diuina potius, quam humana, ſapientia praeditus. unus, inquam, aut nemo umquam, & latinam linguam, & laudabilia quaeque ſtudia ueterem in dignitatem uindicabit. qui cum frater fuerit aui tui; cumq. illum una uirtus ad eum gradum extulerit, unde humana omnia diſpicit, ſupra caſus omnes, ſupra fortunam ipſam collocatus: hunc te decet imitari, huius uitam, perpetuo ſanctiſſime traductam, huius omnia facta, conſilia, inſtituta tibi ante oculos ponere. uides pietatem erga Deum, & in auctoritate Pontificia, ideſt in ipſa religione tuenda firmitudinem animi, atque conſtantiam. uides multiplicem rerum humanarum diuinarumq. ſcientiam, trium uero linguarum, hebraicae, graecae, latinae cognitionē paene ſingularem. eloquentia uero prorſus eum excellere omnes fatentur: qui quidem ita quacumque de re non modo copioſe, uerum etiam eleganter, ac diſerte loquatur ex tempore, ut ei non arte quaeſita, ſed a natura donata uideatur eloquentia. hunc igitur ſequere, & in illius ueſtigio pedem ſtatue. ipſe enim Deum ſecutus eſt; cum eam felicitatem, quam plerique mortales ignorant, animo cogitaret.

ret. quem tu quoque finem ſpectas, ut audio: & ob eam cauſſam futurum homines augurantur, ut eius dignitatis, quae ſummae proxima eſt, inſignia breui omnino conſequaris. quod cum euenerit; laetabor primum tua, deinde communium ſtudiorum cauſſa. qui enim tuos impetus ad laudem nunc uidemus, tuosq. plane ſenſus intelligimus; an, ubi ad iſtam uoluntatem auctoritas, atque opes acceſſerint, fore dubitemus, ut a te ipſo diſſentias? Praeſtabis Alfonſe tu quidem alia praeclara, te ipſo ſci licet digna, tuaq. familia, in qua florere uides he roes permultos, gloria circumfluentes, uirtutis in ſtudio defixos: maxime uero gratiam referes optime de te meritae latinae linguae, eamque, paullatim Italia cedentem, & ad tranſalpinas nationes, magno noſtro dedecore, migrantem, in ſuam ſedem, domiciliumq. reuocabis. Cuius gloriae cauſſa, ſi monendus es, monitorem ad te, ſin rogandus, ſupplicem uolui mittere commentarium nunc meum in epiſtolas ad M. Brutum, & ad Q. fratrem: qui cum tibi ſtudia commendat eloquentiae, in quibus ego per tot annos, utinam cum aliqua laude, magno certe cum labore uerſor, commendat ſimul, paullo tamen uerecundius, ſe ipſum, & uigilias meas: quarum fructus mihi erit uberrimus tum beneuolentia, tum iudicium tuum. Quaeſiui omnino, idq. mihi primum fuit, poſteritatis utilitatem; quod eſt proprium familiae noſtrae: ſed in te ipſum ſimul, cum huic operam commentario darem, ſpe-

ctaui. tu si probas ea, quae litteris mandamus; si faues industriae, optimeq. te esse animatum erga mea studia significas: ego me, quae summa sunt, omnia consecutum putabo.

AD. ANTONIVM. AELIVM. POLAE. EPISCOPVM IN. ORATIONIS. CICERONIS PRO. SEXTIO COMMENTARIVM

CVM *alia multa, quae uigebant olim, rerum laudandarum studia perijsse, atque exstincta prorsus esse, dolendum est, Aeli, uir optime, ac doctissime: tum hanc, in qua sitam omnes uel maximam utilitatem intelligunt, interpretandi rationem ita amisimus, ut ex eorum, quibus nostra patrumq. memoria suam hoc in genere industriam locare studium fuit, magno ac infinito prope numero, non tamen ita multos, qui tolerabiles uideantur; qui uero excellant, quam paucissimos, aut fortasse neminem liceat inuenire. atque, huius quidem incommodi culpa unde manauerit, exponam. Primum illud in controuersiam non cadit; quo quidque praestantius, eo laboriosius, ac difficilius esse. alioqui nihil iam excelleret. quod enim consequerentur multi, in eo dignitas non esset, & ex copia uilitas exsisteret. est igitur in magnis rebus item magna, quae nos ab earum quasi possessione arcet, constitu-*

ta

tà difficultas. haec porro simplex non est, sed in duo genera diuiditur. quaedam enim, sicuti existimantur, ita difficilia sunt: quaedam, cum non existimentur, tamen sunt. ubi difficultas & est, & apparet; inde multitudo uoluntatem & studium libenter abducit. rem quidem ipsam, quanti est, opinione aestimamus, & uehementer expetimus: magnis uero laboribus, & uigilijs ut ematur, non facile quisquam a se ipso impetrat. amat enim hominis natura moderatam quietem, eaq. alitur, & crescit; nimias contentiones, quibus frangitur, ac minuitur, recusat. ubi uero facile in speciem aliquid ostenditur, difficultas inclusa latet; cuiusmodi non esse pauca, inanis multorum docuit experientia: eo frequentes, bona spe inuitati, accurrunt; facileq. ad eas res aggrediuntur, in quibus uel mediocrem operam si ponant, futurum, ut ex animi sententia succedat, arbitrantur. quos deinde, graui temeritatis infamia, refellit euentus. huius generis haec est, de qua orationem instituimus, ratio interpretandi. quis enim est, qui se non existimet Liuium posse, Sallustium, Virgilium, ipsum mehercule Ciceronem ita commode explicare, ut desiderari ab eruditis beneq. intelligentibus uiris nihil queat? atque hi, cum in C. Marij, aut in L. Syllae nomen inciderint; si Marij, aut Syllae uitam, a Plutarcho sumptam, in sua scripta totam transtulerint; tum se suas praeclare partes absoluisse existimant: cum interim, in quo doctrinae, quae paullo sit occultior,

appa-

appareant notae, in quo ingenij lumen eluceat, in quo prudentiae uis, aut iudicij signa cernantur, nihil afferunt. exire uidemus quotidie, a postremi ordinis hominibus factos, speciosis magnaq. pollicentibus titulis insignes, minimi pretij commentarios: quos non modo qui scribunt, falsa de se ipsis opinione decepti, uerum etiam qui typis impressos edunt, ijs, qui hoc de genere iudicare possunt, inconsultis, quodam modo deformant praeclara studia litterarum, & de posteritate ipsa pessime merentur. sed cetera, quae ferenda non sunt, feramus tamen, ac dissimulemus, sane multa: commentarios uero illos, qui passim leguntur, in Ciceronis orationes, (quem librum? latinorum omnium facile principem) grauem, inquam, illam immensi uoluminis molem quis est qui ferre ullo modo possit? loca sunt in Ciceronis orationibus male mendis affecta quam plurima: sanari nullum uideas. sunt ob antiquitatis obscuram notitiam difficilia: quis est, de tot interpretum numero, qui lumine explanationis illustret? denique communia tantum, quaeq. omnibus paene patent, ea sumunt ad explicandum: ex abditis, quo sine labore et ingenio accessus nō est, doctrinae fontibus nihil hauriunt. contraque, multa corrumpunt magis, dum emendare conantur; multa explanando peruertunt, et pulcherrimas saepe sententias turpißimis inscientiae maculis inquinant. Quae me ita commouit indignitas, itaq. meum animum, ut uere dicam, miseratio quaedam affecit, quasi ob

illatam

illatam uiro optimo, egregieq. de litteris merito, Ciceroni, qui Romanae terminos eloquentiae longissime protulit, ignominiam; ut statuerim, si cum uita ualetudo, & cum ualetudinem otium suppetat, triennium, aut quod omnino res exiget spatij, in hoc omnium pulcherrimo libro interpretando, studiosorum gratia, consumere: non quod ego is sim, qui mihi tantum arrogem, ut alijs detractam scientiae laudem ad me transferam: abest hoc a consuetudine mea, abest a natura plurimum: sed neque rursus is sum, qui, cum ceteros probe nouerim, ipse me prorsus ignorem; & qui, cum alios accusem propterea, quia non praestant ea, quae ab eorum studio postulantur, ego me, si quid praestare posse mihi uideor, uelim contemnere. non ita laudem fugio; etsi nec nimis appeto. alterum stupidae cuiusdam sapientiae, alterum insanae ambitionis esse uitium semper duxi. neque uero, si quid mihi elegantioribus in litteris assumpsero, longe admodum ab ijs finibus, quos modestiae ratio praescribit, discedere mihi uidebor. scis tu Aeli, pro nostra uetere amicitia, & familiaritate, per quot annos, quibus laboribus haec, quae ab humanitate nomen acceperunt, studia coluerim. sciebat optime omnium, & mihi, cum uiueret, hoc nomine tribuebat plurimum, Bernardinus Maffeus Cardinalis, meus ille, in omni mihi uita desluendus Maffeus, Vrbis deliciae, lepor, humanitas, exemplum antiqui officij, flos omnium uirtutum. is amabat haec studia mirifice, eaq. quibus

poterat

appareant notae, in quo ingenij lumen eluceat, in quo prudentiae uis, aut iudicij signa cernantur, nihil afferunt. exire uidemus quotidie, a postremi ordinis hominibus factos, speciosis magnaq. pollicentibus titulis insignes, minimi pretij commentarios: quos non modo qui scribunt, falsa de se ipsis opinione decepti, uerum etiam qui typis impressos edunt, ijs, qui hoc de genere iudicare possunt, inconsultis, quodam modo deformant praeclara studia litterarum, & de posteritate ipsa pessime merentur. sed cetera, quae ferenda non sunt, feramus tamen, ac dissimulemus, sane multa: commentarios uero illos, qui passim leguntur, in Ciceronis orationes, (quem librum? latinorum omnium facile principem) grauem, inquam, illam immensi uoluminis molem quis est qui ferre ullo modo possit? loca sunt in Ciceronis orationibus male mendis affecta quam plurima: sanari nullum uideas. sunt ob antiquitatis obscuram notitiam difficilia: quis est, de tot interpretum numero, qui lumine explanationis illustret? denique communia tantum, quaeq. omnibus paene patent, ea sumunt ad explicandum: ex abditis, quo sine labore et ingenio accessus nõ est, doctrinae fontibus nihil hauriunt. contraque, multa corrumpunt magis, dum emendare conantur; multa explanando peruertunt, et pulcherrimas saepe sentẽtias turpißimis inscientiae maculis inquinant. Quae me ita commouit indignitas, itaq. meum animum, ut uere dicam, miseratio quaedam affecit, quasi ob

illatam

illatam uiro optimo, egregieq. de litteris merito, Ciceroni, qui Romanae terminos eloquentiae longissime protulit, ignominiam; ut statuerim, si cum uita ualetudo, & cum ualetudinem otium suppetat, triennium, aut quod omnino res exiget spatij, in hoc omnium pulcherrimo libro interpretando, studiosorum gratia, consumere: non quod ego is sim, qui mihi tantum arrogem, ut alijs detractam scientiae laudem ad me transferam: abest hoc a consuetudine mea, abest a natura plurimum: sed neque rursus is sum, qui, cum ceteros probe nouerim, ipse me prorsus ignorem; & qui, cum alios accusem propterea, quia non praestant ea, quae ab eorum studio postulantur, ego me, si quid praestare posse mihi uideor, uelim contemnere. non ita laudem fugio; etsi nec nimis appeto. alterum stupidae cuiusdam sapientiae, alterum insanae ambitionis esse uitium semper duxi. neque uero, si quid mihi elegantioribus in litteris assumpsero, longe admodum ab ijs finibus, quos modestiae ratio praescribit, discedere mihi uidebor. scis tu Aeli, pro nostra uetere amicitia, & familiaritate, per quot annos, quibus laboribus haec, quae ab humanitate nomen acceperunt, studia coluerim. sciebat optime omnium, & mihi, cum uiueret, hoc nomine tribuebat plurimum, Bernardinus Maffeus Cardinalis, meus ille, in omni mihi uita defluendus Maffeus, Vrbis deliciae, lepor, humanitas, exemplum antiqui officij, flos omnium uirtutum. is amabat haec studia mirifice, eaq. quibus

poterat

poterat rebus (poterat autem plurimis) tuebatur, & fouebat. bene autem de hac, quaecumque in nobis est, uel potius quantulacumque est, latinae orationis facultate existimabat: meq. quotidie, quantum possem, ut latine scriberem, urgebat. & scribebat ipse, ut scis, luculenter, & egregie. probabat omnino meum consilium, & efferebat, maxime, de commentarijs in Ciceronis orationes; sed exerceri malebat prius industriam meam in Antiquitatibus Romanis, ipso potissimum auctore instititutis. interim, ut quasi ex unius partis forma de toto liceret aedificio conijcere, unam aliquam, quae specimen ingenij mei praeberet, orationem subsecivis horis ut exponendam susciperem, hortatus est. ego sumpsi pro Sextio: nec multis post eum sermonem mensibus hunc, qui nunc in tuo nomine, Antoni Aeli, apparebit, commentarium absolui. &, quod, ille si uiueret, fecissem, ut hoc ei, quidquid est, muneris deferrem, studio meo commotus, illius uirtute impulsus; idem nunc, ijsdem adductus caussis, tecum facio libentissime. nam cum amicitia inter nos est, quanta inter duos, quorum & uoluntates, & iudicia consentiant, esse potest maxima: tum habes uirtutem, non eam, quae petitur a libris, quae uno scientiae nomine definitur, sed eam, quae oritur ex animi praestantia, & multas in se laudes continet, studium in suscipiendis Ecclesiae caussa laboribus, constantiam in perferendis; humanitatem in excipiendis hominibus, benignitatem in subleuandis;

dis; comitatem in consuetudine familiarium, grauitatem in congressu & sermone clarorum tuiq. similium uirorum; denique uoluntatis propensionem ad optima quaeque singularem. itaque te summus ille artium honestarum patronus, decus Italiae, Alexander Farnesius Cardinalis in oculis fert; tibi arcana communicat; tuis in consilijs, si quid deliberandum est, multum, si quid perficiendum, in uigilantia plurimum ponit. tu, quo apud illum Maffeus olim loco fuit, eodē ipse nunc es: rectissimamq. laudandarum actionum uiam, obseruatis Maffei uestigijs, ingressus, pergis eo fauentibus hominibus, approbante Deo, ubi debitum ijs, qui bene ac laudabiliter uixerint, praemium, summa dignitas persoluitur. Mouit etiam me uehementer illa ratio; quod erat inter uos coniunctio animorum artissima, conueniebant sensus, congruebat uoluntas: praeterea simplices animi, & puri, nulla simulationis arte obducti, nulla inuidiae aut maleuolentiae labe suffusi. Quare, quoniam illa Maffei suauitas, illud ingenium, illa uirtus erepta morte, nimium iniquo fato, nobis est; (tametsi memoriam illius uiri neque mihi mors, neque omnino dies ulla unquam eripiet) & quando, quae illius erant partes in ornandis liberalibus disciplinis, eae translatae ad te uidētur, praeclariq. muneris quasi uicarius relictus es: ego quoque, quod in illum studij, quod habui uoluntatis, ac beneuolentiae, (id erat tantum, ut accedere nihil posset) totum illud in te unum, illi quamsimil-

ſimillimum, contuli: & qui te antea, multis erga me meritis, multis ingenij tui ſuauitatibus adductus, unice dilexiſſem, tamen id, quod in amore ſummum uidebatur, auctum, cum hoc acceſſit, etiam atque etiam, pleniſſimeq. cumulatum intelligo. Tibi igitur offero, fructum ingenij mei, in orationem pro Sextio commentarium, operis uniuerſi, quod maiores a me uigilias poſtulat, imaginem: quod ipſum, Maffeo promiſſum, idem tibi, qui eius in locum ſucceßiſti, iam nunc animo dicamus. uerum hoc ſerius fortaſſe praeſtabitur. de re enim, quod ad me attinet, conſtitutum eſt, &, ut uides, aggreſſus iam ſum: de tempore, is, a quo noſtrorum conſiliorum pendet euentus, rerum omnium moderator uiderit Deus. Habeo nunc in manibus Antiquitates. eas niſi pertexuero, nihil inſtituere in animo eſt. pertexere autem ut poſſim, duo ſunt optanda, ualetudo, & otium: quod utrumque, aßiduis annorum ſuperiorum ſtudijs infirmatus, & rei familiaris cura impeditus, nunc quidem magna ex parte deſidero. accipe interim hoc, quod adeſt, argumentum obſeruantiae in te meae; & illud, quod aliquando, ut ſperamus, futurum eſt, ſuo tempore exſpecta.

AD. IOANNEM. MORVILLERIVM REGIS. GALLORVM APVD. VENETAM. REMP. ORATOREM IN. IV. DEMOSTHENIS. PHILIPPICAS. LATINITATE. DONATAS

QVAM *difficili in loco uersetur eorum industria, qui de graeco uertunt, neque tu, ut arbitror, ignoras, Ioannes Moruilleri, uir clarißime, cui uel exercitatio litterarum, uel ipsa natura, uel potius utraque simul hoc dedit, ut in iudicando excelleres; & ego experiens ita sensi, ut, qui alijs antea in hoc genere peccantibus acerbior fuissem, ac durior, idem postea, re tentata, eo libentius ignouerim, quo magis eandem ipse culpam extimescerem. Occurrunt ijs, qui de graecis latina faciunt, duo inter se maxime contraria uitia: quorum utrumque cum euitandum aeque sit, ita periculosa tamē cautio est, ut fere, declinare ab altero dum uis, in alterum incurras. nam & qui in eo laborant, ut graeca uerba totidem paene latinis reddant, quod fideles interpretes haberi uolunt, inepte faciunt, atque in illa ipsa nimis attenuata diligentia grauiter pecant; quoniam quidem res ipsa primum fit obscurior; quod cum interpretis officio pugnat; deinde latinae orationis dignitate cultuq. destituta sordescit: & qui horum in uerbis referendis religionem improbant, putidamq. appellant, libertatem ipsi quandam, & licentiam*

licentiam magis amant; his plerumque coutingit, ut, dum ad ornamenta toto animo intendunt, ab ipsa sententia longius aberrent. summum artificium, summamq. possidet prudentiam, si quis, inter has difficultates constitutus, quasi medius inter duas Syrtes ita nauigat, ut naufragium non faciat]. quod aetate nostra cum ex transalpinis hominibus multi, ex nostris etiam non pauci tentauerint; tamen, cum omnes excussi, uix unum aut alterum ex uniuersa multitudine reperio, qui perfecti munus interpretis expleuerit. Atque ego uidebam fore, ut in illam ipsam peccantium interpretum turbam conijcerer: & communem esse caussam confiteor: sed mea tamen hoc probabilior est, quod alij se ad id, quod in hoc genere perfectum est, peruenisse sunt arbitrati; ego, quam a perfecto longe distem, ipsemet intelligo: ut mihi saltem incorrupta fuerit idaea, alijs non solum perficiendi ratio defuerit; uerum etiam iudicandi. sed, quia fieri potest, ut, quemadmodum alij falluntur in eo, quia sua scripta nimis indulgenter probant; ego contra fortasse fallar in eo, quia mea seuere nimis improbem: exspecto, quid tu sentias, Moruilleri sapientissime: ut, siue inter me & alios interpretes aliquid interesse duxeris; siue me quoque in eodem, quod aiunt, haerere luto iudicaueris; ego quidquid statueris, ad tuam sententiam meum de me ipso iudicium in utramque partem accommodem. Equidem probari a te, atque etiam laudari mea scripta uelim: &,

qui

qui minime soleo esse ambitiosus, tamen igniculis quibusdam cupiditatis incendor, ut meum nomen in ore tuo uersetur. non enim, a quouis homine laudari, optabile est; turpe etiam, a quibusdam. me quidem non tam ipsa laus, quam laudantis auctoritas afficit. quare, tum tu is sis, de quo duo Reges, at quales Reges? omnium, qui in Gallia regnauerint, maximi, pater, & filius, optime senserint; quorum alter legationem tibi ad Venetam remp. detulit, alter eundem honorem postea confirmauit; cumq. in ipsa legatione publicam personam omni re, loco, tempore ita sustineas, ac tuearis, ut summam in te grauitatem omnes laudent, nec tamen humanitatem quisquam desideret; magni refert ad ingenij mei commendationem, quid tu, uir primarius, & omni laude circumfluens, de hac mea tenui uigilia sentias. potest obscuram per se lucubrationē tuum testimonium illustrare. quod ego si assequar, ad illa praestantiora, quae maiorum uigiliarum sunt, quae scis a me iam esse instituta, fiam alacrior: quae ipsa posteri cum legent, (non enim dicam, si legent; quia, quod summe cupio, summe etiam sperare iucundum est) de tua, non una, aut altera uirtute, sed sapientia, quae omnes uirtutes continet, me narrante cognoscent; &, cum cognouerint, ipsi quoque praedicabunt. Venetijs, M D L I.

AD. HIPPOLYTVM. ESTENSEM CARDINALEM IN. LIBRVM DE. ROMANIS. LEGIBVS

OMNES *artes, atque omnes res*, HIPPOLYTE *Princeps, & Cardinalis, modo augeri, modo minui, nec easdem perpetuo esse, satis inter omnes constat. patet hoc quidem oculis primum, deinde etiam mentibus. oculis notamus euenta: mente, cur quidque eueniat, quo ue referenda sit cuiusque rei mutatio, intelligimus. itaque lapides, & metalla, quae omnium durissima sunt, quae uis hominũ frangere uix potest, haec tamen conficit, & consumit uetustas. quidquid enim ex partibus aliquando coijt, & concretum est; id easdem in partes aliquando dilabatur, ac dissipetur, necesse est. habet hoc materia illa, unde res omnes constant, ut formae mutationem quaerat: idque, quod sequitur, assecuta, migrat in alias naturas, quasi, quod appetijt, eo numquã esse contenta uideatur. neque uero haec naturales tantũ ad res condicio pertinet, sed inuenta quoque hominũ, operaq. attingit. mores, consuetudines, loquendi ratio, quam linguam uocamus, leges ipsae, quas ne quid unquã ex hominũ memoria deleat, in aes incidimus, omnia denium, quae ab arte naturam imitante fluxerunt, quotidie mutantur, ac tolluntur, non modo ab externis caussis, contra uoluntatem nostram, uerum*

etiam

etiam a nobis ipsis, quia tempus ita postulet. sed artes liberales, optimaq. studia, quae nusquam magis, quam in Italia, honor aluerat, atque auxerat, aetas nulla magis afflixit, quam cum Romani Imperatores, imperij sede in Thraciam translata, Italiam barbaris nationibus diripiendam, ac deuastandam reliquerunt. quod nisi superioribus annis Principes, ac Pontifices aliquot, maxime uero Leonis x egregia, propeq. diuina liberalitas huic malo subuenisset: quem Laurentij Medices, patris sui, clarissimi uiri, exemplo commotum, etiam uerae laudis cupiditas impulit, ut iacentes ingenuas artes, magnis propositis praemijs, excitaret: barbara, credo, quod ad litteras attinet, magna ex parte nunc esset Italia: dignitas omnis philosophiae, splendor omnis obsoleuisset eloquentiae. sed neque ille huius praeclari operis summam potuit absoluere, ereptus morte, disciplinis liberalibus nimis immatura: & interitum illius tempora sunt eiusmodi consecuta, ut, quae paullulum iam luxerant honestarum scientiarum studia, ea perpetuis multorum annorum tenebris quasi nox quedam obscurauerit prorsus, atque exstinxerit. fatalis enim bellorum tempestas non exercitationem modo litterarum sustulit, uerum etiam, quae sunt in excolenda uirtute positae laudes, eas labefactauit omnes, atque peruertit. ac nunc quoque, cum pacis aliqua spes, longo sane interuallo, affulsisset, misera rursus eodem malo tentatur Italia, ueteresq. calamitates aduersus

bonis artibus nescio quis Genius inuebit. Nunc te, Hippolyte Cardinalis, cui summam iuuandi generis humani uoluntatem Deus tribuit, eximiam ad laudem uocat occasio. suscipe desertum paene ab omnibus litterarum patrocinium: collige tu, quae alij dissipant, omnium laudandarum doctrinarum studia, & restitue nobis illa, quae uel hominum improbitas, uel, ut alio culpa deriuetur, fortunae uis eripuit. haec est actio digna Cardinali, digna Principe, Hippolyto uero & Cardinali, & Principe dignissima. Vidimus tuam praeteritam uitam. ab ea nihil humile, nihil obscurum, nihil uulgare, ampla omnia, praeclara, inusitati exempli, noui generis exspectantur. quae tu, ne a te ipso dissentias, nunc quidem magna ex parte praestabis, atque adeo iam praestas, bonis uiris, & eruditis beneficentia subleuandis .quorum ex ingenijs non dubito quin quotidie aliquid efflorescere tuo beneficio uideas. quod quia praeclarum est, exemplum alij sequentur. Scribent omnes, quod quisque poterit, illecti gloria, & commodorum spe compulsi. nam, ut coniecturam de me ipso faciam; quem esse nibil in litteris fateor; sed, ut aliquid tamen essem, laboraui; ego olim (decennium, opinor, abijt, eoq. amplius) auctoribus duobus eximijs uiris, Petro Bembo Cardinali, & Bernardino Maffeo, qui postea dignitatem eandem magnis in Ecclesiam Christi meritis est consecutus, dederam me ad res Romanas, illas ueteres, obseruandas, & ex omnibus antiquorum

monu-

monumentis omni studio colligendas: ut, cum illam remp. qua nulla fuit, nec erit umquam illustrior, uniuersam animo, ac scientia comprehendissem, latinis eam litteris explicarem, egregiumq. bene, ac laudabiliter institutae ciuitatis exemplum meis, quatenus quidem ipse possem, scriptis expressum, posteris relinquerem. Res erat praeclara; meq. delectabat uehementer, & afficiebat ipsa tractatio. itaque meam omnem industriam, omnem curam, omnes denique in hoc studio cogitatio nes fixeram, ac locaram. sed accidit iniquo meo fato, ut horum utrumque, Bembum primo iam senem, cuius in beneuolentia ornamenti mihi erat plurimum, deinde Maffeum, non aetate minus, quam uirtute, florentem, in quo mei spes otij sita omnis erat, a quo pendebam totus, importuna morte ereptum amiserim. destitutus eo praesidio, quo meae fortunae nitebantur uno, fractus animo, ac debilita tus, institutum Antiquitatum Romanarum opus omiseram, & ad alia me conuerteram. postea uero quam, honorifica in primis condicione delata, magno sum a te tuo beneficio in tuorum familiarium ordinem inuitatus; quod ego summae felicitatis loco duxi; erectus mente, atque animo, rursus, quod abieceram, suscepi, onusq. tantum, quantum priuatis opibus perferri uix, aut ne uix quidem potest, te uno fretus egregie sustineo. Et, ut ex parte totum iudicare posses, de decem, quos exorsus sum, libris hunc de legibus potissimum, quem ad

te mitterem, delegi: non quod ita postularet ordo: (sextum enim in Antiquitatum uolumine locum obtinet) sed, quod, cum omnium librorum materies non modo coacta iam in unum a me esset uniuersa, uerum etiam satis diligenter in partes distributa; casu accidit, ut hic minus, quam ceteri, rudis, minus esset impolitus. praeterea feci libenter, tuis actionibus admonitus. leges enim hic liber complectitur. porro leges nihil aliud, quam rationem, nihil, praeter ordinem, docent. ratio autem, & ordo, si usquam, in tuis moribus elucet. quippe nihil agis non moderatum, nihil non aequabile, nihil, quod non cum ea, quam sustines, persona, idest cum religione uere Christiana, ac sedis Apostolicae dignitate consentiat. quare cum omnia mea tua sunt; quandoquidem ego me tibi, quidquid sum, & quantus quantus esse possum, totum addixi: tum uero hic de legibus Romanis liber uere tibi debetur, tibiq. est a me iure optimo scriptus. quo in libro bene positam a nobis operam si duxeris; de ceteris quin idem sentias, haud equidem uerebor. pergo enim studio pari, uoluntate etiam, ut mihi uideor, acriore. unum modo exoptandum est, ut, quando nos ab hoc studio nulla utilitas, nulla uoluptas, ne ualetudinis quidem satis imbecillae ratio potest auellere, nostris laboribus tua beneuolentia quasi propitium numen adsit. sic enim fiet, ne qua prorsus in difficultate, ne quo umquam in scopulo nostra haereat industria: & in eum, quo spectat

ani-

animus, portũ secũdo cursu, tuae benignitatis aura prosequente, facile peruehemur. Venetijs, 1557.

IN EDITIONE KALENDARII ROMANI

FACTVM *est a me sane libenter, ut, cum edendi essent Romani Fasti, e lapidibus Capitolinis descripti, adiungerem ad eos Kalendarium, ex quo ratio dierum, pro ea, quae Romae olim fuit, consuetudine, tota patet. atque in hanc me uoluntatem, uel cupiditatem potius primum ea, quam & mea sponte, & patris exemplo semper spectaui, publica litterarum utilitas, deinde etiam Caroli Sigonij, uiri optimi, & ab omni prorsus iniqui animi labe puri, singularis doctrina deduxit. putaui enim, id quod res est, futurum, ut ad Kalendarium ex Fastorum societate commendationis tantum accederet, quantum ad ipsos Fastos e Sigonij studio, ingenioq. esse adiunctum, qui diligenter additamenta ipsius, & in ea commentarium, qui propediem edetur, plenissimum legerit, facile cognoscet. non enim illa supplementa, quae in lapidibus illis, unde fastos habemus, desiderantur, ex Liuio, aut Dionysio, aut ex duobus tribus ue praeterea libris, quos etiam leuiter eruditi homines in manibus habent, colliguntur. non est id, ut rudes antiquitatis homines existimant, ioculare quiddam. opera haec quidem esset, non industria. & operae quis laudem*

tribuit, cum in tempore dumtaxat posita sit? industria uero non ab ingenio, non ab intentione quadam mentis abest: itaque iure laudatur. quod si satis esset historiam semel aut iterum legendo percurrere; nemo esset, cui Romanarum rerum notitiam assiduo biennij trienniju e studio comprehendere uniuersam non liceret: in qua tamem ego iam per decennium desudo: & , quo diligentius ea ipsa, quae legi saepissime, cogitatione retracto, eo certius, quantum in hoc genere sit difficultatis, intelligo. itaque opto, ut, quae alij collegerunt, omnes edant statim, & mihi hanc laudem praeripere conentur. uideo enim fuisse nonnullos, qui, meis scriptis ad huius scientiae studium aliquot abhinc annis excitati, & indicibus eorum librorum, de quibus edendis cogitare me, iamdiu polliceor, animaduersis, quasi quodam lumine ad ineundam studiorum uiam prolato, ambitione praecipites, dum anteire nobis uolunt, in maximos, maximeq. pudendos errores inciderunt. quorum alios alij peritiores, nulla facta mora, alios fortasse nos, non illos quidem nominatim, significatione tamen satis aperta, ne omnino debita laude fraudentur, aliquando refellemus. Redeo ad Sigonium. Ille uero, cum, inspectis antiquis libris, lapidibus, nummis, nom na magistratuum uetustate uel amissa prorsus inuenit, uel mutila perfecit; cum fastorum partem, alienum in locum translatam, in suam sedem retulit; cum censuras, cum triumphos addidit, & trunco quasi cor

pori

pori sua membra restituit; nihil potuit difficilius, nihil, in quo maiorem a bonis bonarumq. litterarum studiosis hominibus iniregratiam posset: hoc enim libro, hoc, inquam, quem nos edimus, (nam inchoata quis perfectis anteponat?) qui res Romanas curant, horis fere singulis utantur necesse est. itaque eum qui litteris a me poscebant superioribus mensibus, amici homines aliquot ex Hispania, plures ex Gallia, & Germania; hoc adscribebant omnes, cum Caroli Sigonij supplementis. quorum a me uoluntati satisfactum esse, uehementer gaudeo, eoq. magis, quod adiunxi, quod fortasse non exspectabant, non poscebant certe, Kalendarium Romanum, utile illud quidem dierum caussa, quorum in eo genera distinguntur, sed utilius ob id aliquãto, quod ad comitia, iudicia, senatum, Romana denique omnia, qui coniectura, ingenioq. ualebunt, multam inde scientiam deriuabunt.

AD. HIERONYMVM. FALETVM HERCVLIS. FERRARIENSIVM. PRINCIPIS APVD. VENETAM. REMP. ORATOREM IN. IPSIVS. POEMATA

MAGNA *laus est eorum, Hieronyme Falete, qui non ad uulgarem humilemq. artem, sed ad nobilem aliquam, liberalemq. doctrinam sua studia contulerunt: maxima uero, si quis eam philosophiae partem, quae Poesis appellatur, ita est complexus,*

plexus,itaq.haeret in ea cognoscenda,ut auelli nulla prorsus ratione poßit.itaque ueteres illos,qnibus optimi ac summi Dei uocem audire, eiusq. sermone frui saepe licuit,homines sapientissimos, atque sanctißimos, poeticae facultatis admodum studiosos fuisse constat,suasq.cogitationes non eo,quo quilibet uteretur, sermone, sed uersibus exponere uoluisse.quorum exstant nonnulla, sane praeclara: quae cum legimus, afficimur, &, quasi diuina quadam ui abrepti,extollimur haud paullo altius,quam qui rerum humanarum in studio uersantur. Habet igitur ars poetica dignitatem; quandoquidem in ea latent arcana philosophiae,quae profanis oculis non patent: ea rudes animos excolit: ea nos ab rerum humilium studio deducit: ad egregios mores, ad ueram religionem, ad excellentem magnarum rerum cupiditatem uocat. Habet eadem suauitatem: quia uocibus apte constructa oratio miram infundit auribus animisq. iucunditatem. Et, ut uno uerbo comprehendam, poesis numerus est: numerus porro nihil aliud, quam ordo: ordinis autem principium a Deo fluxit. diuini sunt igitur homines poetae; nec ullo non honorum genere decorandi.poetas autem definio, non quicumque uersus faciunt;qui molesta & odiosa garrulitate saepe nobis obstrepunt;sed eos, quorum in uita non minus, quam in scriptis, elucet ordo; a quibus colitur humanitas, & beneficentia non modo laudatur, uerum etiam pro facultatibus exercetur. haec enim

sunt

sunt sacra illa mysteria, quae poesis fabularum specie ita uelat, ut ea tamen uatum excellentium, hoc est bonorum uirorum, mentes intelligant. quae uero his uirtutibus aduersantur uitia, haec sunt illa monstra, inimica naturae, quae poeticis figmentis ostenduntur, sus Erymanthius, leo Nemeaeus, hydra Lernaea, gygantes, & harpyiae, quaeq. alia traduntur, perdendis hominibus, aut frugibus nata. Neque uero tu, Falete doctissime, tantam animi praestantiam possideres; non esses tam ad omnem uirtutem, ad omnem laudem propensus; non tam in moribus elegans, in consuetudine comis, atque etiam pro tuarum copiarum ratione beneficus, ac liberalis; nisi magistram ab ineunte aetate habuisses poeticam artem; quae te suis praeceptis erudijt, atque informauit; nihil ut ageres, quod ab honesto dissideret; nihil ut in omni uita, praeter decus, & antiqua maiorum tuorum, hominum clarissimorum, instituta, cogitares. cuius tanti beneficij non est apud immemorem gratia collocata. habes enim poesim in delicijs: eam amas: eam ornas. cumq. Herculis, Ferrariensium Principis post hominum memoriam maximi personam sustineas, idq. tanto splendore, ac tanta, quanta nemo umquam antea, dignitate; summis tamen magnarum rerum occupationibus districtus, scribis saepe uersus Calliope dictante, & a grauissimis curis tamquam in amoenissimos Musarum hortos animi caussa diuertis. superioribus quidem diebus, cum egregium il-

lum Athenagorae, ueteris philisophi, librum, de altera hominum uita graece scriptum, Italicum in sermonem conuertisses; atque ego te, quod uiatores, difficili confecto itinere, consueuerunt, aliquot dierum quietem uelle capere existimarem: inueni te poema tuum de bello Sicambrico, nonnullis abhinc annis compositum, ita tractantem accurate, ut adderes non pauca, quaedam detraheres, multa corrigeres. quae cum legerem, admiratus elegantiam uerborum, splendoremq. sententiarum, hortatus sum ut ederes, & eo magis, quod reliqua tua poemata, non modo iam typis impressa, uerum etiam scripta, per manus, perq. ora doctorum uirorum eximia tua cum laude uolitarent. qua in re non modo meo, uerum etiam studiosorum omnium nomine gratias tibi habeo, habeboque, dum uiuam, immortales; quod meis hortatibus, ac precibus tribuisti tantum, ut te mihi totum remitteres, tuorumq. poematum ius omne tuum, omnemq. plane potestatem ad me liberalissime transferres. quod cum impetrassem, exceptus sum illico ea cura, Principi ne alicui uiro, quod fere solet, an amico homini, ac familiari, an uero tibi ipsi potius ingenij tui fetus essent dicandi. tibi quidem tua deberi uidebantur: sed ab huiusmodi consilio tua mihi multis in rebus perspecta modestia deterrebat, rursus, cum intelligerem, omnes fere libros, qui typis diuulgantur, uel ijs dicari solere, quorum auctoritas, aut quorum opes utilitatem

aliquando

aliquando aliquam ei, qui mitteret, parere posset; uel ijs, quos pro magnis eorum beneficijs aliquo munere remunerari aequum esset; uel ijs denique, cum quibus minime uulgaris intercederet amicitia: haec, Valete humanissime, cum omnia concurrerent, uictus sum, tuaq. ad te ipsum scripta mittere constitui. nam, etsi Princeps tu quidem fortuna non es, summis tamen Principibus tua te uirtus ita commendauit, carumq. reddidit, ut eorum opibus aeque, ac tuis, eos, quos diligis, beare possis. sed omitto reliquos. Hercules uero, Ferrariensium Princeps, immortalitate dignissimus, cui te totum uni addixisti, cuius esse uis quidquid in omni uita praestare potes, is quo te numero habeat, facile declarauit, cum, post multas legationes, ad Sarmatarum Regem, ad Imperatorem, ad Pontificem, oratoris apud Venetam remp. munus honorificentissimum tibi commisit. qua propter, quod ad hanc partem attinet, parui refert, utrum Principis nomine liber aliquis inscribatur, an uero eius, cuius apud Principes auctoritas ea sit, ut prodesse quibus uelit non mediocriter possit. De tuis autem erga me officijs quid agam pluribus? quae cum & multa sint, & maxima; tum uero illud excellit, quod in hac mea satis diuturna oculorum ualetudine uenire domum meam quam saepissime, animumq. meum, tristibus curis affectum, tuo adspectu, ac sermone recreare solitus es. Amicitia uero si spectanda fuit; neminem tibi debui anteferre. coniunxit

obscuritatis habet plurimum, ualere te tua scripta significent. Meam uero hanc, quam profecto in hac epistola uides elucere, uoluntatem, animiq. singularem ad te amandum propensionem amplectere: atque ita statue, si tu mihi, quod, ut uideo, praeclare facis, in amore respondebis, par amicorum neque nostra, neque ueterum memoria coniunctius ullum fuisse. idq. quanti a me fiat; dabo operam, quantum in me erit, quotidie certius ut intelligas.

AD. ISABELLAM. VILLAMARINAM SALERNITANI. PRINCIPIS. CONIVGEM IN. SCIPIONIS. CAPICII POEMATA

Ex *omnibus rebus humanis cum nihil sit litteris doctrinaq. praestantius; sequitur, ut litterato Principe laudabilius nihil esse uideatur. non enim, si quis humili fortuna scientiis animum excoluerit, quamuis omnium uirtutum intelligentia sit ornatus, aeque tamen eas uirtutes exercere poterit, ut summo loco natus. omnium est scire, non omnium tamen agere: non cadit in quemuis administratio iustitiae, non liberalitatis. esse opportet, quibus imperes, ut iustitiam colere possis; esse, quod, des, ut liberalitatem. Et, quoniam ad haec primum a natura formamur, & fingimur, ut, quae laudabilia sunt, nostra sponte diligamus; deinde praeceptis instituimur, ut uoluntatem ratio confirmet: utrumque si* quis

quis habet, uerissimis laudibus ornatur, eo magis si is est, cui tertium etiam illud contigerit, ut fortunae commodis abundet. nam, qui uirtutem non ut primum bonum; sed ut alterius boni caussam quaerit, ut diuitiarum, ut honorum: ei uirtus, quae perfecta non est, quia quaeritur ad aliud, perfectam laudem afferre non potest. perfecta uerro uitus est, quae se ipsa contenta nihil appetit, quod extra sit. hanc si quis est qui sequatur, qui unam diligat, qui ipsam propter ipsam, non propter aliud, expetendam ducat; hic est, quem Dij praeter ceteros diligere putantur, cui quidem eam mentem dederint, ut praeter ceteros saperet. Tua haec est, Isabella praestātissima, tua inquā haec maxime laus est. cum enim tibi aut ad opes, aut ad dignitatem nihil fere posset accedere: quarum rerum cupiditate adducti, magnarum artium in studijs plerique uigilarunt; ipsa, nihil huiusmodi spectans, uirtutis amore capta, cuius pulchritudinem animo cerneres, efferisti, studio tu quidem, sed ingenio magis, ut, cum esses omnium nobilissima, omniumq. pulcherrima, quorum alterum maiorum tuorum, maximeq. uiri tui, Principis omni laude cumulati, magnis rebus testata uirtus, alterum benignissima tibi Natura dedit, eadem & sis, & habearis omnium doctissima. hinc illa ad te colendam singularis omnium propensio; hinc multorum poetarum, quibus grauissima Regum bella magni operis argumentum suppeditare poterant, ad te canendam traducta

cta ingenia: hinc Capicius ille tuus, tuarum laudum laudatissimus praeco: qui te admiratur unam, qui obseruat: qui cum de te multa, & uera praed.cauit, ita concludit, unam habere, quae optabilia sint, omnia. itaque me quidem eodem studio inflammauit, nihil umquam ut ardentius optarim, quam ex tuis unus esse. quod quo facilius impetrarem, feci, ipso permittente, atque etiam libente Capicio, ut eius libros, de Principijs rerum duos, de Vate maximo tres, meae in te summae obseruantiae testes emitterem. diuinum carmen est, multis luminibus ingenij, multa arte distinctum. equidem nihil legi in hoc genere perfectius: ut ne Lucretius quidem pluris apud me sit: quo cum antea propter sermonis elegantiam delectarer, utererq. multum, coepit mihi iam minus esse familiaris, postea quam Capicium legi. Hoc opus, & quia scriptum est a tui studiosissimo, & quia uersibus te dignis, idest luculentißmis, non dubito, quin a me missum auide accipias, sic inquam, ut de isto me munere ames plurimum.

AD. TORQVATVM. BEMBVM PETRI. FILIVM IN. VIRGILIVM

QVOD *ego de poetica facultate sentio, idem tibi, Torquate Bembe, qui res praeclaras ingenio studioq. consecutus es, bene iam esse cognitum ac persuasum facile puto, non esse eam inter ea, quae*

minimi ducuntur; non uulgarem, non leuem; summum esse quiddam, ac plane diuinum; quiq. suas ad eam cogitationes conferant, etiam si, quod uolunt, non assequantur, probandos tamen esse, quia scilicet ad maxima contendant; qui uero in ea ita uersentur, ut excellant, colendos nobis esse uehementer, omniq. omnium laudum genere cohonestandos. At miror equidem fuisse, hodieq. esse nonnullos, qui rem hanc pulcherrimam, ac deorum nobis munere concessam, parui pendant, atque etiam, si dijs placet, in sermonibus uituperent. Quid, inquiunt, est poetica? fabulas continet, fabulis autem quid inanius? Ridicule: qui ex ipsorum ingenijs ceterorum ingenia metiantur; quaeq. ipsis obscura sunt, ea reliquos uidere non putent. Ego contra ita soleo disputare, utinam, Torquate, te praesente, ac tui similibus: nihil enim tam optandum, quam habere iudicem in controuersiis, qui caussam, qua de agitur, quaeq. propter aliquam difficultatem in dubium uocatur, optime calleat. sed ego contra, cum in hos incidi, ita soleo disputare. Est ne aliquid hominum generi utilius, aut omnino philosophia praestantius? negare coguntur. si negent, eos ratio refellet, & ueritas ipsa: quae cum pugnat, facile uincit. una enim est philosophia, quae uitia nostris ex animis euellat; una, quae inserat uirtutes: humana omnia, multis obstructa difficultatibus, aperit; diuina, non illa quidem prorsus, sed magna tamen ex parte patefacit. atque hanc, quae tantas res praestat,

ſtat, ſiue artem, ſiue ſcientiam, ne communis eſſet omnibus, uulgiq. tractatione impurisq. mentibus contaminata ſordeſceret, obſcuris fabularum inuolucris, quaſi aliquid ſacroſanctum, uelauit, & cuſtodiuit antiquitas. fabulas porro ipſas non eo, quo uulgus utebatur, communi, & ſoluto, ſed exquiſito, & numeris adſtricto orationis genere priſci illi, ſumma homines ſapientia praediti, prodiderunt. placebat hoc illis, primum ut rei dignitatem, ſi poſſet, & quatenus poſſet, uerborum augeret elegantia: lectis enim, admodumq. puris e uocibus efficitur uerſus: nihil hauritur de faece: deinde, quia, cum philoſophiam tractarent, maiore neſcio qua ſuauitate ex illo concentu, quem numeroſa uocum in uerſibus compoſitio gignit, aures animosq. perfundi pulchrum putabant. quae cum ita ſint: neque fabulas, quae philoſophiam cõtinent, neque uerſus, quibus fabulae ipſae continentur, iure quiſquam reprehenderit. His ego ad coarguendum iſtorum inſcitiam, alijsq. praeterea utor argumentis. addo exempla, eaq. Italorum, & eorum hominum, qui noſtra, patrumq. memoria floruerunt. Pontanos, Sannazarios, Fracaſtorios (omitto alios: ſunt enim multi) non ne muſarum in primis conſuetudo delectauit? propius accedo. pater tuus, Torquate, Petrus Bembus, quem orbis terrarum cantat: nec iniuria: uixit enim, quantus eius uitae curſus fuit, in uirtute totus: is cum alias coluit philoſophiae partes, tum uero poeticam artem amauit

amore quodam ardentissimo; eiusq. studium a prima pueritia complexus, numquam ne in extrema quidem senectute dimisit. scripsit autem uersus in omne aetate multos, & scripsit omnium elegantissime, sic, ut ei Apollo dictasse uideatur. itaque recte fecit, optimoq. sane consilio pater meus, qui latinorum poetarum principem Virgilium eius nomini, quem optimum poetam nouerat, inscriptum emiserit. recte item ego, qui, patris mei exemplum secutus, tibi, & tanti uiri filio, multis uirtutibus ornato, & facultatis poeticae studiosissimo, ac peritissimo, eiundem poetam, quasi munus Bembae familiae debitum, dicauerim. nam, quemadmodum parentes nostri alter alterum tum sermonibus, tum scriptis ornabat; ut, quantum inter se amarent, aequi & iniqui cognoscerent: item ego cupio, & conabor, quantum in me erit, (an praestare possim, nescio; sed conabor certe) ut ex meis scriptis nostram amicitiam, meamq. in te summam obseruantiam etiam ipsa posteritas intelligat. non enim, cum hanc meam multis abhinc annis ad te amandum & colendum uoluntatem contuli, id solum spectaui, ut quasi hereditatem adirem amicitiae paternae: tametsi hoc ipsum quoque me mouit, sicuti mouere debuit, sane plurimum: sed tua quaedam propria secutus sum: tuos, inquam, mores, tua studia, tuas uirtutes uidi primum: deinde ex iudicio fluxit amor; &, quo mea sponte propendedam, ratio impulit. noui te adolescentem, noui iuuenem, & Pa-

tauij,

tauij, & Venetijs, sanctissime uiuentem, & praeclara illa cum doctissimis uiris philosophiae studia tractantem. in quibus cum iam, tuo quidem aliquid, aliorum autem iudicio multum profecisses; Romam te, in eam urbem, contulisti, quam pater tuus theatrum per annos multos habuit suarum uirtutum celeberrimum. ibi nunc tu quoque spectaris, & probaris: ibi plausum fers a bene intelligentibus, beneq. sentientibus uiris: ibi denique uera illa Petri Bembi cernitur, & agnoscitur in te filio non minus animi, quam corporis, effigies: &, ut principia se dant, futurum omnes existimant, ut summi tibi in Ecclesia Petri honores, ac praefecturae deferantur: deberi quidem iam, nemo est, qui non intelligat. Quare laetor equidem, ac fruor iam nunc, pro meo erga te studio; quasi praesentibus honoribus tuis; & praecipio gaudia, quanta potest animus meus capere maxima, tuae futurae dignitatis. perge modo, ut coepisti, in tuis perennibus studijs, & animum tuum pulcherrimis, teq. dignis cogitationibus exerce. uides eam uiam, qua pater tuus iuit. exstant uestigia. istae euntibus rectissimus est ad gloriam cursus, offensio nulla, nullus error. quod fecisti, laudamus: sunt enim magni, uereq. laudandi processus in uirtute tui. quod reliquum est: quia te summum illud ad decus, quod excellentibus ingenijs propositum est, tamquam ad metam peruenire cupimus; &, quod cupimus, id in te ipso positum uidemus; fauemus animis, pro-

sequimur studijs, uocibus cohortamur. Atque ego quidem, huiusce animi mei non obscurum, ut opinor, argumentum, hunc librum, qui me tacente apud omnes gentes loquetur, tibi inscriptum ad te mitto. uolo aeternum exstare monumentum, unde homines, quid de te senserim, quid iudicauerim, intelligant. uolo, habeas ipse munus a me, unde, quid tua caussa uelim, conijcias; & maiora, cum ornandi tui maior aliqua facultas exstiter, officia, studiaq. exspectes. Venetijs, MDLV

AD. PAVLLVM. RHAMNVSIVM IOANNIS. BAPTISTAE. FILIVM IN. CAESARIS. COMMENTARIOS

QVI magistram uitae dixit esse Historiā; nae ille, Paulle Rhamnusi, & dixisse uere, & praeclare sensisse mihi uideri solet. facile enim unus homo, quid multis hominibus euenerit, cum intelligit, eruditur, atque ipse sibi normam componit actionum suarum, uitaeq. totius inter omnes errores, omniaq. pericula ad ueritatem, ac salutem dirigendae. nec aliud est nostra prudentia, quam euentorum obseruatio, rerumq. praesentium, ac futurarum ex praeteritis, tamquam ex fonte, scientia deriuata. quod ex uniuerso litterarum genere uel sola, uel certe maxime praestat historia, praesertim si quis eam ita tractet, ut, euēta dū notat, animum referat ad caussas, in easq. attente inspiciat, & ratio

nem

uem quaerat, cur hoc factum, illud omissum, cur ex illo calamitates, ex hoc optata contigerint. Atque hoc primum est de historia fructu. sequitur dignitas. Res gestae narrantur inter summos Reges, potentissimas ciuitates, bellicosissimas nationes. caussae porro bellorum sunt, quae sunt humanarum rerum maximae, imperium, salus, gloria: quae ponuntur in armis omnia, & a consilio ducum, a uirtute militum, ab ipsa fortuna pendent. Neque uero dignitatem quidem habet, ac fructum, uoluptatem autem historia desiderat. nam, si uoluptas est, quam magnarum uariarumq. rerum adspectus animis nostris infundit: nulla pulchrior species, nulla gratior, nulla prorsus historia iucundior. uides, ut in tabula picta, aduersa ducum excellentium stratagemata, artes, insidias; spem potiundi, metum amittendi; caesos exercitus, urbes captas, imperia deletas; age, fortuna commutata, cadere insultantem, uictum exsurgere; eodem paene momento laetitiam pelli maerore succedente, maeroremq. laetitia. haec dum legimus, haurit animus uoluptatem incredibilem; aliturq. pabulo suauissimo, nec satiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Persarum Rex, qui orientem subegit, Pyrrhus Epirota, castrametandi laude praeter ceteros insignis, & duo illi, barbarorum omnium clarissimi, Alexander Macedo, et Hannibal, praeterea de Graecis Themistocles, Agesilaus, Epaminondas, quo modo, cum eorum facta commemorantur, animos nostros afficiunt?

ciunt? exspectatione suspendunt, pascunt gaudio, metu macerant. uerum haec maxime Romana patent in historia: quae uel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, uel uarietate fortunae uberrimam exemplorum in omni genere copiam suppeditat. Romana porro uiri praestantes multi cum litterarum monumentis tradiderint; quorũ ingenijs, quae cuique merces gloriae pro cuiusque facultate debebatur, ea posteritatis iudicio persoluta; eminet inter omnes, mea sententia, (nec uero secus antiquitas sensit) primumq. sibi dignitatis gradum C. Caesar iure uindicat. nam & uixit qua plurimum aetate Romae floruit eloquentia: & coluit ipse eloquentiam praeter ceteros: rebus uero gerendis non interfuit modo, uerum etiam praefuit: quo factum, ut usum quoque, qui ualet in scribenda historia multum, cum doctrina coniunxerit. exstant, bono quodam litterarum fato, praeclari illius de bellis, ipso Duce gestis, commentarij; qui se non solum omnibus omnium historijs aequare, uerum, ut omnes fatentur, anteferre etiam uidentur. Breuitatem scis in oratione magnam esse laudem, cum eo tamen, si uitetur obscuritas. facile enim, dum illam sequimur, in hanc incidimus. quod in Thucydide uitium Cicero notauit, cum esset alioqui scriptor egregius. At uero C. Caesar, cum breuitatem maxime omnium adamauerit, ita tamen pressus est, ut eodem nihil fieri possit illustrius. proprie loquitur, & significanter: ornamentorum tantum habet, quantum

tum in exponenda re decet. nam elaboratam studio sius orationem, nimiaq. excultam elegantia prudentiam aures non modo in commentarijs, uerum in historia quoque respuunt. Hic tibi est, Rhamnusi optime, mihiq. multis nominibus carissime, in manibus habendus, tractandus assidue, obseruandus, ediscendus: ut eum penitus, si fieri potest, aut certe quantum potest, imitatione exprimas. nam, cum tibi Veneta Resp. bellum illud memorabile, omniumq. difficillimum, quod Henrico Dandulo Duce aduersus Byzantios gestum est, latina oratione tradiderit explicandum; magnisq. etiam tuam industriam praemijs honestandam decreto publico censuerit: debes eniti uehementer, ac omnes ingenij tui neruos contendere, ne quis te tanto imparem oneri fuisse umquam putet. Atque ego quidem, qui te fero in oculis, qui tuae gloriae faueo, cũ in ipsam rem intueor, grauem sane, admodumq. difficilem, paullulum commoueor: rursus, cum ad ingenium tuum, ad industriam, ad illos animi tui praeclaros ad laudem impetus mentem & cogitationem refero, facile confirmor, & huiusce tibi commissi muneris eum, quem cupio, idest plane gloriosum exitum exspecto. Verum, ne sint in te ipso, quae sunt; & sit haec, quae tibi ineunda uia est, quantumuis lubrica, incerta, impedita: an tu potes labi, potes errare, potes usquam offendere, ducem secutus patrem tuum, Ioannem Baptistam Rhamnusium, spectatae sapientiae uirum, consiliorum omnium summi

xuirum Collegij participem; cuius elucent in urbe nostra uirtutes eximiae, nomen autem, aeternis consignatum atque impressum ingenij monumentis, per orbem terrarum fama dißipauit: is te sua doctrina instruet, consilio monebit, prudentia reget. at quo studio? quo scilicet pater filium, & quo talis pater talem filium debet. nec sane uideo, quem deceret magis, aut in quem haec aptius, quam in te, prouincia conueniret. nam, cum eas res, quae tibi sunt latinis litteris tractandae, magna ex parte liber, ut audio, contineat Gallica scriptus uetere lingua, tum ipsa perobscura, tum multis praeterea diuersarum linguarum uocabulis permista, atque confusa; cum porro librum pater tuus & unicum habeat. & unus ipse (de nostris quidem hominibus) optime omnium intelligat: sapientissime, ut in omni re semper, ita proximis mensibus decretum a X uiris est, ut haec tibi potißimum Venetae pars historiae mandaretur, cuius haurire scientiam non aliunde, quam ex tuis aedibus, licebat. Ego quidem, etsi intelligo, qui sis, quam te delectet uerus honor, quam tua sponte incumbas ad decus; tamen hortor te, sensus huc omnes tuos, cogitationesq. conuertas; excites ipse te; consideres etiam atque etiam, quid susceperis, a quibus commissum, qua tua aetate, qua omnium exspectatione. Venetam scribis historiam, nec uniuersam; sed quod in ea maxime putatur excellere: scribis Principum Reip. decreto: scribis adolescens: qua

aetate

aetate magnas res aggressos uel insignis admodum manet gloria, uel temeritatis nota sempiternae. Quibus ex rebus, & quod ante studiorum tuorum praestantes fructus edidisti; & quod patris tui uirtus tua uirtus putatur, nec tibi sunt petenda extrinsecus quae domi tuae nascuntur; orta est inter homines opinio, historiam te nobis daturum egregiam; in qua Venetae urbis ita narres preclara facinora, ut aliena cum laude tui nominis immortalitatē coniungas. quod ita futurum, mihi persuasum est, si te ad legendos assidue Caesaris commentarios contuleris, eorumq. ad imitationem, & quasi imaginem totum effinxeris. hoc enim in genere nihil habent perfectius latinae litterae: et eos, quo tibi essent, tui iuris quodam modo facti, cariores aliquanto, cum hoc tempore nostris ex aedibus haud paullo, quam antea, emendatiores exirent, uolui in tuo nomine apparere, multis in hanc mentem caussis, ijsq. minime uulgaribus adductus. nam, ut omittam, quod historiam scribenti nihil aptius, nihil omnino his cōmentarijs utilius quisquam dixerit: ualde me commouit multorum annorum, ac paene saeculorum in fouendis optimarum artium studijs praeclara tuae gentis consuetudo. ac uolo mihi, quod attinet ad illa uetustiora, silentium imponere: uenio ad ea, quae propius ad aetatem nostram accedunt. Auo tuo, cuius tu nomen, & una cum nomine uirtutem refers, quis in omni uita uirtutem amauit ardentius? qui cum in litteris usquequaque excelluerit, tum uero

iuris ciuilis cognitionem egregie cõsecutus est: eiusq. rei testes habuit amplissimas Veneti Imperij ciuitates, in quibus tum ciuilium, tum capitalium quaestionum iudicijs, magna pariter & integritatis, & doctrinae laude, praefuit. Mitto Hieronymum, patruum, medicinae, ac philosophiae studijs praestantem: qui cum in Syriam eo consilio esset profectus, ut Arabicis litteris imbueretur; paucis annis tantum profecit, ut plerosque Auicennae libros in latinam linguam egregie conuerterit. Alios quoque possum de tuis maioribus, hac laude praestantes, minime paucos inuenire: sed parente tuo contentus uno esse possum, quo semper in hac ciuitate non solum amico, uerum etiam patrono eruditi homines usi sunt, neque sibi ornamenti, aut praesidij plus in eius amicitia, atque auctoritate, quam commodi repositum in benignitate senserunt. Accedit illud, quod idem pater tuus cum in Gallia, reip. caussa, diu uixerit, eamq. prouinciam, Rege Ludouico XII, uniuersam fere peragrauerit; magnam eorũ locorum partem, de quibus mentionem in his commentarijs fieri uide, praesens ipse nouit, eaq. tibi in sermone, non secus ac in tabula picta, diligenter, ueriſsimeq. ostendere solitus est. itaque, cum hunc librum ad te statui mittere, illud intellexi, magistrum te habere excellentem in hoc rerum ac locorum Gallicae prouinciae studio, parentem tuum: quo sum aliquanto magis in suscepto consilio confirmatus. Tibi uero displicere meum erga te officium non existimo-

mo. mihi quidem ipsi ob eam caussam gratissimum fuit, ut ex tenui munere beneuolentiam in te meam perspiceres: quae cum a parentum nostrorum coniunctione, qua nulla maior esse potuit, originem duxerit, quotidie tamen augetur studijs erga me tuis, maxime uero caussis ijs, unde facile manat amor, uirtute, ac probitate; quarum altera tuis in scriptis, altera in moribns elucet.

AD. ANTONIVM. TRIVLTIVM CARDINALEM IN. HISTORIAM. SALLVSTII

CVM omnes me litterae, omnisq. libero homine digna cognitio uehementer delectat, Antoni Triulti Cardinalis amplissime: tum uero pascor incredibili uoluptate, & afficior maiorem quendam in modum sensibus intimis, dum historiam tracto. quid enim potest esse iucundius? Rerum interuits obliuio est. at eae reuiuiscunt historia, cum in nostram memoriam reuocantur: quaeq. multorum annorum spatio, multis abhinc saeculis gesta sunt, ea nos, exiguo uolumine comprehensa, & tamquam in conspectu nostro posita, cognoscimus. Si sermonibus delectamur: resonat in scriptis hominum uox eloquentissimorum, nihil temere, nihil incomposite narrantium. omnia grauiter, suo quidque ordine, & loco. si consuetudine clarorum uirorum: uersamur, uetera legentes, cum Regibus, cnm Principibus uiris, magnis in bello ducibus, sapientissimis rerump.

recto-

rectoribus: ora ipsa mehercule, lineamenta, & formam non tam corporis, quam animi, eorum, quos numquam uidimus, uidemur tamen quasi praesentes intueri. Quod si recte instituendae uitae ratioñe ac doctrinam sequimur: usu maxime rerum quaeritur prudentia. usus est, uel cum experimur ipsi, uel cum, experientibus alijs, quid euenerit, obseruamus. nobis ipsis, experiri multa si uelimus, facile non licet. labore opus est, ac tempore: & fortuna tentanda; nec tentatur interdum sine periculo. commodius ergo, ac tutius, euentis aliorum examinandis, prudentia comparatur. id autem, profecto uides, Antoni doctissime, ac sapientissime, proprium esse historiae bonum: in qua patent fortunae uicissitudines, regnorum mutationes, hominum siue uitia, siue uirtutes: ex quibus, quae uitanda nobis sint, quae expetenda, nullo nostro periculo, nullo labore, sedentes in otio docemur. Atque hoc in genere Polybius inter Graecos, de nostris maxime is, cuius nunc libros tibi inscriptos emitto, Sallustius excellit. euenta enim ita narrat, ut caussas simul aperiat. ex quo oritur illa omnium pulcherrima scientia, ut, malorum, & calamitatum origine perspecta, nihil agamus, nisi quod ratio praescribit; omniaq. nostra consilia, omnes actiones ueterum exẽplorum regula metiamur. Quae cum sit omnium, qui annales antiquorum euoluunt, communis utilitas: alia quaedam tua condicio est. habes enim historiam in familia tua: neque tibi, si quid inuenire uis

egre-

egregium, & imitatione dignum, confugere ad libros necesse est, neque longius euagari, & quasi peregrinari animo, ac mente, more multorum. domo petas, licet, omnium uirtutum exempla. persequere maiores tuos cogitando. quae fuerit eorum in pace iustitia, in bello uirtus, in omni fortuna moderatio, si attendes, nihil ad gloriam domesticam requires. iustus Aristides, prudens Themistocles, fortis Epaminondas: de Romanis multi, multis eximijsq. uirtutibus insignes. horum alij facta dum legunt, bonas artes ex eorum uita discunt, & ad easdem res, eademq. studia laudis cupiditate rapiuntur. at tu refer animum ad tuos maiores. eminere uidebis, instructum egregijs artibus, Ioannem illum Iacobum Triultum, magni animi, summi consilij uirum, scientia rei militaris aetate sua facile principem; praeterea, iustum, liberalem, abstinentem, plane, praeter decus, & gloriam, nihil in uita cogitantem. Nam de laudibus Hieronymi, parentis tui, quia tecum quasi loquor, ne seruire tuis auribus uidear, nolo multus esse: tantum dicam; quam diu uixerit, Gallicam rem in bello floruisse; postea quam, hostium multitudine oppressus, fortiter pugnans in acie perierit, concidisse. tantum in uno uiro momenti fuit, ac roboris. Age, sint haec, ut ita dicam, in campestri quadam luce posita: quid? in urbe Roma, idest in omnium gentium celeberrimo theatro, non spectata, probataq. uehementer est trium tuae gentis Cardinalium doctrina, religio, sapientia? ut,

Triultiorum

Triultiorum nomine multorum uocibus in multas partes dissipato, non ipsa tantum Roma, sed omnis plane Italia, omnis, ubi colitur humanitas, Europa personaret. Omitto alios: sunt enim multi: nec tu quemquam ignoras. non enim sunt ex imaginibus, aut ex illa colorum inani specie maiores tui cognoscendi. quaerenda tibi facies tuorum non est. clari sunt ex recte factis: uirtute distinguuntur: cum alius in alia, in omnibus simul omnes enituerint. Quae tu quoniam a primis annis ad hanc aetatem non modo cogitasti, uerum etiam uita, ac moribus expreßisti; propterea te, Episcopatu Tolonensi iam antea insignitum, legationibus honestatum, primum Perusina, & Auenionensi, in quibus miram iustitiae laudem tulisti, deinde ad Regem Galliae, & ad Venetam Remp. ubi prudentiam, ubi grauitatem incredibilem praestitisti, proximis diebus Cardinalem creauit Paullus IV. Pontifex omnium optimus, omniumq. maximus, iudicio praeditus acerrimo in aestimandis hominum ingenijs, ac moribus, itaq. animatus, ut, quae cuiusque meritis praemia debentur, ea libentissime, ac liberalissime persoluat. in quo, nemo est, qui tuam animi singularem aequitatem, ac moderationem uehementer non admiretur ac laudet; qui summae nuncium dignitatis, cum est ad te, multis praesentibus allatus, ita acceperis, ut nemo, te commotum, nemo, ne leuiter quidem affectum, ex uultu, aut oratione, aut ullo corporis gestu, potuerit intelligere. ita patuit, quod ab insipien-

pientibus ambigi, ac disputari quandoque solet, a bonis uiris uirtutem magis ipsam diligi, quam uirtutis insignia; honorem esse praemium recte agendi, finem non esse; magnos illos, ac praestantes esse homines, qui laudibiliter ita uiuant, quasi laudem percapiant, ita laudem, aut dignitatem excipiant, quasi nihil minus antea cogitauerint. quod in te & animaduersum est maxime, & obseruatur quotidie magis. colere enim te quidem studiosius, quam antea, omnes uidentur: ipse autem, qui antea fueras, idem omnibus es. nemo excluditur sermone tuo, nemo congressu: tui omnibus copiam facis: eandem omnibus humanitatem ostendis. Sequitur insolentia fortunam: comes est rerum secundarum arrogantia: tu mansuetudinem amas: tu continentiam, tu benignitatem perpetuo retines. iure ergo hoc etiam nomine Cardinalis es: iure habes hanc, quo tui te pro Petri Ecclesia suscepti labores extulerunt, maximi sacerdotij dignitatem. & nunc tu quidem comitatu stipatus honestißimo familiarium tuorum, multo tamen insignior, atque ornatior cohorte tuarum uirtutum, quae tibi comites ubique sunt, Romam redibis exspectatus, expetitusque, columen futurus Christianae reip. splendor sacri Collegij, ornamentum familiae tuae. I, decus Italiae, amor, ac deliciae bonorum omnium, dijs bene iuuantibus, ad eam urbem, quae sola peregrinam uirtutem excipit, sola ornat honoribus, sola dominam facit rerum omnium humanarum. nos autem, quibus

tuam iustitiam, tuam benignitatem ostenderas, laeti tua dignitate, maesti discessu, te prosequimur abeuntem optimis omnibus; fauemus animis, precamur linguis; uota prorsus eadem, quae pro parentibus, ac liberis nostris, pro tua salute suscipimus. Atque ego, in hac omnium eximia laetitia pariter, & molestia, praecipuo quodam dolore diuellor; quia fato nescio quo meo contigerit, ut, quam diu Venetijs fuisti, ego semper afflictus importuno morbo iacuerim: quo etiam nunc langueo: & ad morbum accedit aegritudo: quoniam quidem, alijs ad te adeuntibus, deq. ista dignitate gratulantibus, ipse excludor unus, nec possum meae summae erga te obseruantiae praesenti officio satisfacere. hac tamen spe sustentor, quod humanitas ac sapientia tua facile fortunam a crimine seiunget. consilio aliquid peccatur: accuses: iure feceris. culpam autem in ijs rebus, quae non a uoluntate nostra pendent, sapiens nemo umquam dixit esse. quare nec tu mihi, quia non ualeo, uitio dandum putabis: & hoc ipsum, quia, me non ualere, non tam corporis, quam officij caussa doleo, laudi etiam fortasse tribues. equidem habeo non uoluntatis modo testem, uerum etiam studij ac beneuolentiae auctorem in te meae, hominem honoratum, & cum omni uirtute excellentem, tum uero omnium, quos ego in uita uiderim, humanissimum, qui te amat egregie, facitq. plurimi, tuasq. laudes utraque manu ad astra saepe tollit. uerum ego non id solum specto, mea ut uni tibi pa-

teat

teat obseruantia. illustrabo eam, si potero, meis aliquando scriptis, & patefaciam omnibus gentibus. interim, ut haec tibi nostra ex aliquo signo uoluntas illucescat, praeclaram edo tuo cum nomine Sallustij historiam: cui tu si locum dabis inter eos libras, qui ab oculis tuis abesse non solent; uigebit apud te nostri memoria: quoties eam uidebis, toties animo tibi occurram: adero tibi saepe absens; tacitus saepe tecum loquar; meq. esse de tuis familiaribus unum, de ijs maxime, qui operam tibi assiduam praebent, qui tuo potissimum honori seruiūt, existimabis. quod ut ita sit, uehementer opto: &, si assequor, feram in caelum istam humanitatem, colam animo, tuebor officijs, & imitabor, quantum potero: studio certe, si minus re licebit, tibi ut satisfaciam, elaborabo. Venetijs, MDLVII.

AD. ALOYSIVM. GARZONIVM IN. LIBROS. XXIII DE. LINGVA. LATINA QVI. CALEPINI. NOMINE CIRCVMFERVNTVR

CONSTARE *tibi puto, Aloysi Garzoni, cum ad res praeclaras natus homo sit, quippe qui solus ex omnibus animantibus munere rationis ac mentis excellat, nullam tamen artem eodem tempore & inuentam simul esse, & absolutam. omnes*

humili tenuiq. ab initio profectae, paullutim quasi per gradus adscendentes, ad id, quod summũ uidetur esse, peruenerunt. hoc & in litteris accidit, maximeq. quibusdam in libris, qui eiusmodi sunt, ut, semel atque iterum aucti, locupletari tamen, atque ornari deinde possint. quo ex genere bonum fatum Calepinus sortitus est, cui quotidie fere omnes homines de suo largiantur. certe enim illius Dictionarium, quod nunc emittimus, non tam ipsius industria, quam aliorum labore studioq. in tantam altitudinem excreuit. unum tamen desidero, quod ij, quibus illud propositum fuit, ut in hunc librum quamplurima congererent, id ipsum, quod fecerunt, ut adderent, facere consideratius diligentiusq. potuerunt. quorsum enim in herbarum montiumq. nominibus colligendis diligentes sumus; uerba autem latinae linguae illustria maxime, ac significantia, quae nescire nemo uult, in augendo Calepino negligimus? ergo ipsi hoc potissimum spectauimus: &, opinor, tantum praestitimus, quantum qui, hoc dictionario cum alijs dictionarijs conferendo, cognoscet, non dubito quin de hac opera nobis & faueat, & bene precetur. non enim libet hic commemorare, quae quibus in uerbis sint a nobis addita: nam sexcenta sunt, neque sumpta ex apertis aliorum librorum indicibus, sed ex ijs latinae linguae fontibus, ad quos peruenire cuiuis non licet. utrum autem ipsi peruenerimus, res ipsa indicet. In eo etiam ab aliorum instituto discrepauimus, quod

alij

alij tantum, ut addant, quae utilia putant, elaborant; nos etiam, quae non utilia sunt, & discendi cupidis contraria. quae scilicet Calepinus ipse non recte percepit, haec, inquam, dedimus operam, ut de libro, tanquam de tritico lolium, eximeremus. addidimus, mutauimus, sustulimus, prout res postulauit. dictiones certe graecas, ex multiplici lectione deprauatas, ut est fere, nisi diligenter caueas, corruptrix librorum Typographia, tam multas correximus, ut, quod fabulosum est, nos dicere ἱστορικῶς *possimus, Augeae stabulum a nobis esse repurgatum. Nostrum etiam in hoc opere proprium illud putamus, quod, cum alij in addendo supra modum curiosi fuerint, ut libes excresceret; nos contra, ne quid praeter rem adderemus, superstitiosi fuimus, nec minus in exsecando diligentes. ut in dictionibus graecis, latinarum ordini insertis, uel potius intrusis, multas, quasi de alieno loco, migrare coegimus. exempli gratia inter latinas dictiones quem locum habere potuit catabathynus, aut hodoedocus, aut pseudonymus, & huiusmodi, quae a latinis scriptoribus latine pro exemplo adducta minime reperias: quae propemodum innumerabilia sustulimus, eodem iure quo latina uocabula de Graeco dictionario tolleremus. Et quoniam hoc uolumen, ob uariam infinitamq. doctrinam, multorum per manus circumfertur: facile futurum putaui, ut, si tibi a me inscriplum exiret, significationem multis daret amoris erga te mei. nam, ut omittam merita*

G 3 in

in me tua, quae nulla umquam delebit obliuio, tui me suauitates ingenij, tua incredibilis humanitas, singularis probitas, eximia ad colendam uirtutem animi propensio ad amandum alliciunt. non enim ideo mihi carus es, quia sis Venetae reip. omnium amplissimae, a secretis, aut quia nunc una cum uiro clarissimo, omnibusq. uirtutibus ornatissimo, Michaele Suriano Legato, particeps & minister consiliorum omnium ad Philippum, Hispaniae Regem, sis profectus: sed, quia talem te praestas, ut & haec tibi, admodum ampla, atque honorifica, munera iure deferantur, & egregijs animi tui bonis maiora quoque debeantur. Sit igitur hic liber & tibi, & reliquis argumentum beneuolentiae meae, testimonium iudicij, grati uero animi, non omnino quale uelim, sed quale possum hoc tempore, monumentum. tu autem istam praeclaram in nos uoluntatem conserua: &, quo instituisti cursu, per directam, maximeq. expetitam, ac certam litterarum uiam ad gloriam contende. quod ego quidem, qui tuos sensus, tuos ad laudem impetus optime teneo, ita opto, ut sperem; ita spero, ut futurum mihi persuadeam. idq. etiam reliquis praedicare non desino.
Venetijs, MDLIIX

AD. MICHAELEM. GHISLERIVM CARDINALEM IN. LIBRVM. DE. LOCVTIONE. DEI ACADEMIAE. VENETAE. NOMINE

RERVM *humanarum exitus, quam uaria sint hominum consilia, declarant. quod si quis bene cogitat; sequitur, ut idem laudabiliter agat. recte autem agentum, nihil umquam frustrabitur, nihil fallet. Decet igitur nos optima spe niti, admodumq. firma, quibus, in condenda, atque instituenda Academia nostra, nihil, praeter Dei gloriam, & communem hominum utilitatem, propositum fuit. Neque uero actiones nostrae, ut speramus, eiusmodi erunt, ut hanc ad optimas res animorum nostrorum incredibilem propensionem ambigue aliquis interpretari, aut in dubium reuocare possit. apparantur quotidie summa cura, & edentur a nobis diuina doctrina referti, qui pietatem, ac religionem complectuntur, illustres libri. & interim, quasi specimen quoddam, aut pignus nostrae uoluntatis, egregia quaedam de locutione Dei, ab excellenti uiro conscripta, pijs mentibus, ac sacrarum litterarum, idest uerae gloriae, studiosis communicanda censuimus. quae duabus maxime de caussis, praestantissime uir, tuo nomine decuit esse inscripta: primum, quod, suscepto Academiae nostrae patrocinio, nihi praetermittis, quod ad eam ornandam, au-*

in me tua, quae nulla umquam delebit obliuio, tui me suauitates ingenij, tua incredibilis humanitas, singularis probitas, eximia ad colendam uirtutem animi propensio ad amandum alliciunt. non enim ideo mihi carus es, quia sis Venetae reip. omnium amplissimae, a secretis, aut quia nunc una cum uiro clarissimo, omnibusq. uirtutibus ornatissimo, Michaele Suriano Legato, particeps & minister consiliorum omnium ad Philippum, Hispaniae Regem, sis profectus: sed, quia talem te praestas, ut & haec tibi, admodum ampla, atque honorifica, munera iure deferantur, & egregijs animi tui bonis maiora quoque debeantur. Sit igitur hic liber & tibi, & reliquis argumentum beneuolentiae meae, testimonium iudicij, grati uero animi, non omnino quale uelim, sed quale possum hoc tempore, monumentum. tu autem istam praeclaram in nos uoluntatem conserua: &, quo instituisti cursu, per directam, maximeq. expetitam, ac certam litterarum uiam ad gloriam contende. quod ego quidem, qui tuos sensus, tuos ad laudem impetus optime teneo, ita opto, ut sperem; ita spero, ut futurum mihi persuadeam. idq. etiam reliquis praedicare non desino.

Venetijs, MDLIIX

AD. MICHAELEM. GHISLERIVM CARDINALEM IN. LIBRVM. DE. LOCVTIONE. DEI ACADEMIAE. VENETAE. NOMINE

RERVM *humanarum exitus, quam uaria sint hominum consilia, declarant. quod si quis bene cogitat; sequitur, ut idem laudabiliter agat. recte autem agentum, nihil umquam frustrabitur, nihil fallet. Decet igitur nos optima spe niti, admodumq. firma, quibus, in condenda, atque instituenda Academia nostra, nihil, praeter Dei gloriam, & communem hominum utilitatem, propositum fuit. Neque uero actiones nostrae, ut speramus, eiusmodi erunt, ut hanc ad optimas res animorum nostrorum incredibilem propensionem ambigue aliquis interpretari, aut in dubium reuocare possit. apparantur quotidie summa cura, & edentur a nobis diuina doctrina referti, qui pietatem, ac religionem complectuntur, illustres libri. & interim, quasi specimen quoddam, aut pignus nostrae uoluntatis, egregia quaedam de locutione Dei, ab excellenti uiro conscripta, pijs mentibus, ac sacrarum litterarum, idest uerae gloriae, studiosis communicanda censuimus. quae duabus maxime de causis, praestantissime uir, tuo nomine decuit esse inscripta: primum, quod, suscepto Academiae nostrae patrocinio, nihi praetermittis, quod ad eam ornandam, au-*

gendamq. pertineat:& nos, quae a te officia proficiscuntur, quibus animis, quam libentibus, quam gratis excipiamus, aliquo item officio tum ipsi tibi, tum ceteris omnibus indicatum, maximeq. perspicuum esse cupimus:deinde, quae de Deo loquuntur, ad quem potius mitti aequum fuit, quam ad eum, qui diuina studia in omni suae uitae cursu, cunctis et opibus, & honoribus antepofuit? qui cum uniuersam de Deo, diuinisq. rebus doctrinam accuratissime quaesiuit; tum uero cum ipsa doctrina uitae rationem coniunxit, &, ut omnes rectam, salutaremq. uiam tenerent, aut, qui diuerterant, in eam reuocarentur, studio, consilio, monitis, auctoritate contendit. nihil obscure fama loquitur de tuis uirtutibus. nihil de te aut exiguum, aut dubium affertur. patent multis, ac certissimis argumentis eximia tua in Christi Ecclesiam merita: colum te omnes ob doctrinam: imitantur multi ob integritatem: amant ob humanitatem, maximeq. ob rectam, ac simplicem naturam, ab omni fuco, omniq. factu longissime remotam. praeconẽ uero tuarum landum omnibus horis audimus eum, qui summa ipse laude dignus est, Federicum Baduarium, auctorem, & conditorem, Deo duce, Academiae nostrae: cui qaidem uiro tum uitae probitas, tum ex assiduo studio doctrina, & ex diuturno rerum usu prudentia fidem, atque auctoritatem in omni sermone conciliat. ipso igitur non modo approbante, uerum etiam hortante, praeclarum de Deo libel-

lum

lum, grauem sententijs, illustrem uerbis, ad te mittit, tuoq. dicatum nomini cum omnibus gentibus Academia nostra cõmunicat. quae cum se tibi, suo primum iudicio commota, tuis deinde meritis impulsa, penitus addixerit, eandem obseruantiam in omni uita praestabit, &, ut eam futurae quoque gẽtes intelligant, ipso, ad quem omnia referimus, summo Deo opem ferente, aliquo merito consequemur. Tu interim, quando iam hoc tribuisti humanitati tuae, ut nos susciperes; tribue idem constantiae, ut susceptos tuearis, ac foueas, ita tamen, si nos, tuo praesidio, ac studio dignos, idest nostra ingenia in optimis artibus exercentes, nostrasq. uoluntates ad unam uirtutem dirigentes, & audies, & re ipsa cognosces. Venetijs, MDLIIX

AD. ANTONIVM. CARLONEM
ALLIFARVM. PRINCIPEM
IN. SANNAZARII. POEMATA

VT *est praeclarum, ornatissime Princeps, in arte poetica excellere: sic ea cognoscere, quibus ad illam laudem perueniatur, maximum quiddam, ac difficillimum est. fallitur enim, si quis absoluti poetae partes in eo positas arbitratur, ut, cum metiendi carminis rationem optime perceperit, cum elegantissimarum uocum supellectilem quasi quandam sibi compararit, addo etiam cum materiem animo comprehensam ordine quodam atque artificio distin-*

xerit,

xerit, hisce rebus tamquam egregie munitus ad scribendum se conferat. grauiora sunt, quae requiruntur, & ex abditis plurimarum artium ac doctrinarum fontibus haurienda. nam, cum eius consilium, qui hoc in genere elaborat, uel in primis id spectare debeat, ut, uoluptati uersuum utilitate sententiarum admiscenda, nihilo minus lectorem moneat, quam oblectet; monita uero illa plerumque necessaria sint, ut in uitijs summam turpitudinem inesse, in uirtutibus summam gloriam, ostendatur: quo modo hoc sine philosophiae cognitione prudenter ac perite poterit efficere? Iam, si res exigat, ut aut de caeli stellarumq. ratione, aut de regionum terestrium ac maritimarum situ dicendum sit: certe hos locos non potuerit, nisi qui Astrologiam & Geographiam attigerit, commode tractare. itaque, si quis huius facultatis studium eo complexus animo est, ut aliquando, quae litteris mandare studuerit, ea se speret, ueluti pictorem egregium, omnibus artis colo ribus illustraturum: is omnium fere disciplinarum scientiam, quae ad bene beateq. uiuendum pertinent, ne prorsus ignoret, necesse est. Quod si ad assequendum poetae nomen ubertatem illam ingenij a natura datam satis esse putat; atque hac una instructus, facile audet canoros illos quidem, rerum tamen inanes uersus uel domi pangere, uel in triuijs ad populi aures effundere: statim ab intelligentibus explodetur, neque solum imprudens, aut parum uerecundus, sed etiam plane stultus, ac temerarius habebitur.

tur. Quo minus est mirandum, si, ut hac arte praestarent, quampaucißimis contigit; cum in omni praeterea liberalium doctrinarum genere plurimi semper floruerint. Sed egregiorum poetarum multo etiam maiorem hac nostra tempestate, quam priscis temporibus, paenuriam esse constat: siue quod saeculi felicitas illa fuit: siue, quod equidem magis existimo, quia non ijsdem, quibus olim, praemijs ad uirtutem nunc homines excitantur. Eorum autem, quos in hoc genere prastantes cognouimus, sine controuersia primum locum obtinuit uir eximius, & omni laude cumulatus, Iacobus Sannazarius: cuius ingenij monumenta non uetustas, non obliuio delebit ulla: ut ex tot Regum triumphis haud paullo clarior, quam ex unius hominis doctrina, atque ingenio, Parthenope sit futura. Hoc autem, Princeps egregie, tui muneris fere totum est: qui, cum ad summam generis nobilitatem etiam optimarum disciplinarum scientiam adiunxeris; tamen haec per se, nisi accederet studium de posteris bene merendi, quasi minima iudicans, quaecumque a doctis uiris mandata litteris, digna, quae inter manus uersentur, existimas, in apertum ut referantur, maximopere contendis. Quo nomine ipsi profecto Sannazarij manes tibi non uulgares gratias habent, cum eos libros, quos ille moriẽs tuae fidei commendarat, peruulgandos diligentissime curas. Qui uero ingenuarum artium studijs dediti sunt, ij se tibi tantum debere profitentur, quantum persolui nullo modo posit.

possit. itaque a me, qui eodem in aere sum, petere uidentur, uniuersorum caussam ut suscipiam, tibique, propter hoc officium, quid omnes de te & sentiant, & loquantur, aliqua ratione significem. Ego, licet ipsa te recte factorum conscientia contentum esse, nihil praeterea requirere, exploratum habeã; tamen, ut eorum honestißimo desiderio ne desim, do me libenter in eam partem, in quam etiam mea sponte propendebam; & ad ostendendam non eorum modo animum, sed etiam obseruantiam & pietatem te meam, haec ipsa Sannazarij poemata, quae nostris typis edẽda curasti, nomini tuo dicata ad te mitto. Leges hic omnia, quaecumque ab eo latine scripta nunc exstant. primum autem erit diuinum illud, quod ipse de partu Virginis inscripsit, opusculum: deinde Christi lamẽtatio: mox eclogae quinque: quas tamen decem scripserat; sed, e Gallia reuersus, has tantum, quas emisimus, & fragmentum illud, quod post Salices collocauimus, inuenit, reliquis aut furto surreptis, aut per incuriam suorum, quibus eas discedens crediderat, amißis. sequuntur elegiarum libri tres, epigrammatum totidem. quae omnia tuo inscripta nomini apparebunt; ut eius beneuolentiae, quam Sannazario & uiuo, & mortuo praestitisti, hunc saltem fructum percipias. Venetijs, MDXXXV.

PRAEFATIONES

QVAS

IN . HAC . EDITIONE

ADDIDIMVS

AD . PIVM . IV . MEDICEM
P O N T . M A X.

IN. LIBRVM. REGINALDI. POLI. CARD. DE. CONCILIO

O P T I M E *consulit Ecclesiae suae Deus, atque humano generi uniuerso, cum in tata rerum omnium perturbatione, & extremi iam periculi metu, Vicarium te suum, Pie* IV. *inter homines constituti, ut omnibus malis prudentia tua mederetur, nosq. a summis difficultatibus, uel impendenti potius exitio ereptos, ad summam tranquillitatem, & optatam antea magis, quam speratam felicitatem traduceret. itaque nunc, tuis adducti praestantissimis & consilijs, & factis, maxime uero tua freti iustitia, quae tibi prima, & antiquissima uirtus est, fuitq. in omni uita, boni uiri ex omnibus Italiae partibus, atque etiam ex transalpinis gentibus multi, ad Vrbem confluunt; &, quia tuas omnes curas eo spectare uident, non ut angustis paucorum annorum terminis tuae fructus beneficentiae definiatur, sed ut ad posteros quoque perueniat; hic sibi certam omnium rerum, ac fortunarum suarum sedem, domiciliumq. constituunt. me quidem Venetijs, domestico patris mei restituendae antiquitatis instituto, & honeste satis, & commode uiuentem, nihilq. minus,*

nus,

mus, quam de migratione, cogitantem; quippe cum ab egregijs saepe ciuitatibus, atque adeo a superioribus Pontificibus semel et iterum optima inuitatus condicione, nihil tamen umquam noui consilij cepissem; tui Pontificatus fama Romam facile perduxit. nam, cum ab summo uiro, Hieronymo Seripando, cui tui sapientia, debitum iampridem eius integritati, atque doctrinae, in Cardinalium Collegio locum tribuit, litteras accepissem, in quibus erat scriptum, cupere te, sacros omnes libros, uel hominum incuria, uel improbitate corruptos, quamemendatissimos peruulgari, uelleq. in eo opera uti, & industria mea; spatij ad deliberandum nihil sumpsi; statim rescripsi, cum tua uoluntas maximae legis uim pro summa tua non modo potestate, uerum etiam sapientia obtinere apud omnes debeat, ita me animatum, ita paratum esse, tibi ut in omnibus rebus libenter obsequerer, susciperem, quaecumque uelles, agerem, & praestarem, quidquid possem. Quo quidem tempore non mihi aut ulla nouorum commodorum, quibus tamen ducuntur multi, est iniecta cupiditas, aut honorum splendor mentis oculos praestinxit: quamquam haec ipsa cumulate & exspectari a tua liberalitate posse, & omnibus praeclare agentibus deferri a te solere intelligebam: sed cum audirem, eas artes, quarum fructus immortalitas est, longo interuallo te Pontifice coli coeptas esse, suam religioni, ac uerae pietati dignitatem restitui, cedere uirtutibus uitia, rationi amentiam, libidinē pudori, uim

aequi-

aequitati; haec ego sum secutus, haec omnibus & commodis, & honoribus anteposui. Erat praeterea mihi non modo laudabile, & honestum, sed illustre etiam, & gloriosum, uocari a Pio IV. Pontifice ad eam curam, ut sanctissimorum uirorum scriptis, quibus humano generi salutaris doctrina continetur, emendandis, edendisq. praeessem. quo in munere si mihi, non dico magnos labores excipere, (quis enim bono uiro labor est pro tuenda Ecclesiae dignitate, idest pro communi salute, recusandus?) sed si uitam ipsam profundere opus esset, egregie mecum actum putarem. Atque ego illam sane incredibilem capio uoluptatem, quod, cum praeclarum esse nihil constet, quin idem operosum, & perdifficile sit, hac tamen in re, omnium pulcherrima, ac praestantissima, plane omnes difficultates tua tum excellens liberalitas, tum singularis sapientia sustulit. quis enim umquam tam libenter pecunias collegit, quam tu libenter effundis, ut exeant optimi libri, alij nondum editi, quorum notitia rectissimam ad fontem ueritatis uiam ostendit: alij sic emendati, ne qua supersit labes, quae imperitorum animos, obiecta falsae doctrinae specie, possit inficere? quo quidem antea malo nimium grauiter laborauimus: utinam ijs remedijs, quae parantur, omnino liceat conualescere. quod ita facile consequemur, si modo is, qui optimarum, & maximarum auctor, perfectorq. rerum est, affuerit Deus. nam nos quidem, ut opibus ualeamus, ut acu-

H mine

mine mentis excellamus, quam tamen infirmi simus ad omnia, nisi praepotentis Dei ope fulciamur, quā plane caeci, nisi eiusdem luce regamur, multorum turpissimus & miserrimus exitus ostendit. quis porro affuturum esse Deum dubitet, si sanctißimam illius doctrinam, quam, praeceptis declaratam plurimis, suo demum ipse sanguine, saeq. mortis exemplo comprobauit, non uerbo tantum profitebimur, sed uita etiam, & moribus exprimemus? Hoc tu scilicet, Pie Pontifex, illo primum uidisti die, quo te in excelsa ista Sede, fauente & approbante diuino Spiritu, omniū Cardinalium sentētia collocauit: neque uero uidisti solum, quod tibi fortasse cum multis commune esse potuit, sed etivm, in quo propria tibi debetur laus, accurrate praestitisti. tu enim ipse tua temperantia, iustitia, grauitate, constantia, quales esse alios oporteret, exemplum dedisti. inde manauit statim ad propinquos, & affines tuos bene uiuendi disciplina: quorum omnium incredibilis abstinentia, humanitas, pudor ciuitatem breui correxit, & conformauit uniuersam. Nunc in illam curam totus incumbis, ut reliquae partes Ecclesiae, discordia laborantes, omni a te ratione sanentur. serpit enim quotidie longius transalpinum illud malum, a quibusdam primo ignoratum, ab alijs postea neglectum, postremo a nonnullis etiā uehementer auctum. sed, ut hoc placuit Deo, quo uolente, aut saltem permittente, geruntur ea, quae cur ita fiant, caussas indagare nostrum non est: sic eidem pla-

placebit, ut imminutam Christianae reip. dignitatem tua uirtus, & sapientia in ueterem integritatem, splendoremq. restituat. Instat a te indictum, & instititutum iam generale Cõcilium: cuius ea ratio, ea uis, & consuetudo semper fuit, ut, sanctissimi Spiritus interuentu, dissidentes animos non concordia solum, et pace, uerum etiam beneuolentia, studioq. contigeret. Hoc tu tu nos, Pie IV. remedio seruabis; errantemq. gregem, disiectum uaria culpa, tamquam Pastor optimus, ad obedientiam reuocabis, continebisq. in officio, & obseruãtia erga diuinas leges tũ perpetua sanctitate tua, unde hauriunt omnes exempla omnium uirtutum, tum uero ijs etiam edendis in hac urbe libris, quorum lectio malas & exitiosas euellit ex animis hominum opiniones, inserit eas, quae si coluntur pietate, & beneficentia, uberrimos, et praestantissimos, & plane salutares fructus ferunt. Atque huius quidem tanti, ac tam praeclari muneris initium unde sumi aptius potius, quã ab eo libro, cuius argumentum & cum ratione temporum, & cũ tuis consilijs ac studijs optime congruit? quid enim tempora, quid status Ecclesiae poscit, quid tu optas, curas ue magis, quam Concilium, quod unicum, & certissimum in tam graui discrimine, tam propinqua communi peste superesse remedium uidetur? at in hoc libro, quem tuo iussu primum emittimus, proxima ostenditur ad salutem uia, spes omnis in confessione culpae, in uitae ac morum emendatione, in summa demum Pontificis auctoritate col-

locatur. Quae cum per se maxima sunt, & curandis Christianae reip. uulneribus utilissima: tum uero pōderis accedit plurimum ab eximia scriptoris innocentia, doctrina, dignitate. quis enim, quibus animi bonis, quibus industriae, ingenijq. ornamentis abundauerit, qui denique uir, quantusq. fuerit Reginaldus Polus, aut ignorat, aut, si quantmodo tantarum laudum partem habet cognitam, non earum memoria, & desiderio uehementer commouetur? potest ne quisquam tam inops a iudicio, tā auersus ab humanitate, tam plane ferus esse, ac ferreus, qui non intimis eum sensibus dilexerit, cuius non modo in studijs, in moribus, in sermonibus, sed in ipso plane adspectu omnis probitas, omnis luceret humanitas? De religione uero, deq. Christiani hominis officio quid senserit, & iudicarit, non aut in uno, altero ue libro ita ostendit, ut in alijs umquam dissenserit: aut ita scripsit, ut aliter uiueret: aut ita uixit, ut interdum sibi non constaret: sed omnia, litteris ab illo prodita, sine ulla exceptione semper laudarunt, hodieq. laudant boni, & sapientes uiri; quorum directa ad ueritatem ipsam, idest ad unam Dei gloriam sententia nec obtrectandi studio, aut inuidia flectitur, nec maleuolētia, aut ambitione mutatur. Vitae uero totius instituta, & excellentē in omni actione, omniq, fortuna pietatem, utinam, quam facile nouerunt, tam libenter imitarentur multi. Opes, honores, clientelas, Regum maximorum gratiam, & beneuolentiam qui assequū

tur,

tur,proxime ad felicitatem putantur accedere. at ille,haec omnia apud Hĕricum, Britanniae Regem, & iure propinquitatis, & multo etiā magis sua uirtute cum possideret, ultro contempsit, ne turpissimas Regis actiones, & aduersantem Christi Vicario sententiam probare, aut etiam adiuuare cogeretur. Patauij diu uixit, quamquam erat habitu naturae prope diuino, liberalibus tamen disciplinis uehementer deditus:&,cum eloquentiae, atque philosophiae pari studio flagauerit, in utra tamen magis enituerit,non facile est existimare.illud certe cōstat, qui uel meliora, uel ornatiora scriberet, hac hominum memoria exstitisse neminem. quamquam id ei propositum fuit, eo direxit cogitationes omnes, atque curas, ut philosophiae scientiam non tam scriptis, quam uita ostenderet. itaque maior, atque excelsior Patauij in tenui, & humili fortuna fuit, quam cum in Regno omnibus copijs,& ipsius maxime Regis gratia floreret.Hic, hic nimirū uerus est, ac praestantissimus optimorum studiorum fructus, si quis a se ipso pendeat, si temporum uicissitudines non extimescat, si aduersus hominum iniquitates, fortunaeq. iniurias ratione, & uirtute pugnet. quam in Polo constantiam,& sapientiā fuisse, quis ignorat?metuēdae erāt a Rege potētissimo insidiae, metuenda uis; propterea quod, suscepta Ecclesiae caussa luculento illo de Pontificis auctoritate libro, susceptum simul a se grauissimum eius odium intelligebat. deserebatur etiam quotidie magis a re do-

H 3 *mestica,*

mestica, fortunis exclusus amplissimis. nemo tamen eum deiecto, aut demisso sensit esse animo, nemo uidit umquam tristiore uultu. in sermonibus, in consuetudine, in conuictu, in tota denique uitae ratione tranquillitatem mentis, quam habuerat antea, perpetuo retinuit. Nec defuere, quae numquam sperauerat, ac ne cogitauerat quidem, tantis debita uirtutibus praemia. nam, cum ita uiueret, ut in uno Deo omnia poneret, cetera, quae mortales admirantur, infirma, caduca, inania duceret; cumq. in illa Patauini gymnasii celebritate, domesticis otij sui finibus contentus, paucorum admodum consuetudine uteretur: breui tamen, ut sibi uiam facile uirtus aperit, ita manauit fama de admirabili eius prudentia, temperantia, doctrina, ut ad aures Pauli III. Pont. Max. peruenerit. qui cum esset ea mente praeditus, ut nemo umquam magis de ornanda egregijs Cardinalibus Ecclesia cogitauerit; eo iudicio, ut nemo in delectu errauerit minus; commotus multorum non dubito sermone, Reginaldum Polum, disciplinae Christianae renouandae caussa, cum praestantibus aliquot uiris ad Vrbem acciuit: eumq. paullo post non petentem, non optantem, prope etiam recusantem, Cardinalem creauit. In hac dignitate, cum alios antea, se ipsum uicit omni genere laudis. Omitto singularem illam, cui par oratio reperiri nulla potest, in caede matris acerbissima fortitudinem, atque constantiam. unicum illi contra omnes iniurias, omnesq. calamitates conscientia

prae-

praesidium fuit: & in aduersis rebus iam antea didicerat esse fortis. grauitatem eximiam, pari comitate conditam, mansuetudinem, prudentiam, benignitatem in subleuanda miserorum inopia non attingo. communia sint haec, in quibus tamen praecipua quadam laude Polus excelluit. uenio ad id, quod a Cardinalis persona proprie postulatur. Nam, ubi primum sacerdotio est ornatus amplißimo, non ille mentem, ut multi, cum fortuna mutauit; non sericam uestem, non argenteam supellectilem, non denique illustrē aliquam, aut opimam prouinciae praefecturam appetiuit; sed, contempta prorsus rerum humanarum specie, diuina studia, quae antea non non leuiter attigerat, toto pectore complexus, de tuenda Pontificij iuris maiestate, de augenda inter homines Dei gloria, de illustranda ueritate dies noctesq. cogitare coepit. quantum enim in ea philosophia, quae a sensibus ducitur, erroris insit, atque obscuritatis, cum antea non ignorasset, tum uero, totus ad eam philosophiam traductus, quae caelestium bonorum cognitionem parit, clarißime perspexit. iam, illam, quae colligitur ex rhetorum praeceptis, eloquentiam, in qua praeter ceteros antea floruerat, neglexit penitus, inanemq. duxit, cum sacrorum librorum uoces, non aurium uoluptati seruientes, sed ad intimas animorum partes incredibili quadam suauitate penetrantes, exaudiuit attentius. Nec uero quidquā habuit antiquius, quam ut a sanctißimis Ecclesiae legibus discedētes, quoquo modo

ad sanitatem redirent: cum ipse multos cohortatione sua, consilio, doctrina, nonnullos etiam lenitate quadam ad meliora consilia converteret. Incidit tempus, cum de sufficiendo post obitum Paulli III, Pontifice habenda Cardinalibus deliberatio esset, affuit Polus ita sedato animo, ita cupiditatis, & ambitionis expers, ut, maiore Collegij parte Pontificatum ad eum deferente, non statim assenserit, differendamq. rem tantam in posterum diem censuerit: fore enim, si probaret Deus, eundem post aliquot horas Cardinalium consensum: sin minus, omnino sibi, quod Deo displiceret, placere nihil posse. Scripsit etiam in eo Conclaui praeclara quaedam de officio Pontificis: quae cum alijs eius libris, quos Ioannes Moronus, Cardinalis ob summa erga Sedē Apostolicam merita, perpetuamq. uitae innocentiam clarissimus, accurate seruauit, propediem in lucem proferentur. quibus in libris cum spirare adhuc mens illa diuini hominis, & uigere uideatur; afficimur non tam praeceptis, atque doctrina, quam recordatione tantarum uirtutum, quas in illo uidimus. Vitae clausula fuit, in qua ostendit lumen animi, ingenijq. sui, Britānica Legatio. nam, cum in illa insula per annos multos, duorum Regum imperio, Henrici primum, deinde Odoardi, eius filij, legitimus Dei cultus intermissis optimis ritibus, obsoleuisset; cumq. interitus Odoardi, succedente eius sorore Maria, spem aliquam reuocandae pietatis, & religionis attulisset; uisa est unius maxime Poli sapientia rectam erranti

bus

bus uiam monstrare posse, adiuncta praesertim auctoritate tanta, quantam nec sine uirtute dignitas ulla pareret, nec sine dignitate uirtus. in ea legatione optimos Reginae sensus confirmat: principibus uiris, & multitudini, persuasit, ut nouam haeresim, Henrici nefaria libidine inductum, abijcerent, ueterem sacrorum disciplinam, rationemq. susciperent; cum Ecclesia, si salui esse uellent, in gratiam redirent: unum esse Romae, potestate summa, Christi Vicarium, in quo creando commotae Spiritu sancto Cardinalium mentes, ex uetere multorum saeculorum instituto, tradita per manus consuetudine, consentirent; quaecumque ille sanciret in terris, ea firma & rata in caelo esse: cetera communi saluti uehementer aduersari, hominum seditiosorum, uel Satanae potius ipsius inuenta, ut genus humanum, si poßit, uniuersum perdat, suaeq. socios habeat plurimos infelicitatis, & culpae. Mansit in officio, & fide, quam diu Polus, & Regina uixerunt, Britanica natio, utriusque innocentia, & sanctitate, alterius etiam sermonibus, praeceptisq. commota. Postea, cum utrumque Deus, cuius abdita consilia non assequitur humana mens, ad caelestis uitae praemia uocasset; lapsa est iterum, et cõcidit illa gens, destituta consilijs, quibus antea nitebatur. iamq. ad finitimas nationes peruasit haec pestis, et dira cõtagio, nec uideretur posse consistere, nisi tua, Pie IV. Pont. Max. sapiẽtia singularis occurreret, Tridẽti indicto Concilio, Romae omnibus rebus ad rationem, aequi-

tatemq.

tatemq. reuocatis. Quod uero etiam eorum scripta, quos in beatorum numerum iure olim Ecclesia retulit, integra, deletis omnibus maculis, peruulgari iubes: quod excellentem nobis Reginaldi Poli, amissa eius uoce, doctrinam restituis: mirum est, quam uehementer adiuues communem caussam, quantum se tibi pro ista mente, istaq. cura omnes homines debere fateantur, quantam ab ipso Deo, qui tibi nostram salutem commisit, gratiam, & beneuolentiam ineas. Haec sunt illa merita, quibus hominum uita, breuissimis circumscripta finibus, ad infinitam memoriam propagatur; haec illa, numquam satis laudata, ueterum Pontificum instituta, quibus hanc nobis Ecclesiam tam praeclare fundatam, extructamq. reliquerunt. quae utinam, sicuti propria tua sunt, ita perpetua esse possent. nemo enim dubitat, quin, optare tibi perpetuam uitam, idem sit optare nobis perpetuam felicitatem. nec uero cuiquam bono uiro tanti est huiusce lucis usura, quin de sua detractum aliquid uita libenter, si possit, in tuam conferat. sed, quoniam hac lege huc omnes ingredimur, ut aliquando discedamus; nec licet nobis in te uno singularem condicionem pro tua singulari beneficentia postulare: saltem, ut quamdiutissime te praesente perfruamur, & petimus a Deo supplices, & futurum pro summa eius erga nos clementia confidimus. magna enim sunt, quae iam inchoasti: maiora tamen, quae mente designas. nihil uulgare cogitas, nihil humile, nihil angustum: metiris

ris omnia tua dignitate potius, quam communibus exemplis. praeclare. non enim Pontificiae laudes in mediocritate uersantur: nec decet, qui potestate, & honore cunctis hominibus antecellat, eum ab ullo homine recte agendi cupiditate, studioq. superari. In te igitur, Pontifex Max. primum tuendae, atque amplificandae religionis, deinde eius otij conseruandi, cuius auctor, & custos antea fuisti, sita spes omnis est. a te honesta studia, a te liberales disciplinae, a te ipsa uirtus ornamenta sua repetit. tu, quod facis, & fecisti egregie, perpetuo facies, ut omnes gentes diuturna pace, iustititia, pietate foueas; urbem Romam operibis magnificentissimis, & cum ipsa antiquitate comparandis, exornes; ciuitatem, tui studiosissimam, superiorum temporum calamitatibus afflictam, perpetua benignitate recrees, denique tollas aliquando ex imperiturum animis dubitationem illam, quae laudabilia multorum studia remoratur, utrum res maximas fortuna possit sine uirtute perficere, an uirtus, quo contendat, sine fortuna peruenire. de quo quid sentires ipse, ostendit iampridem tuae uitae ratio: nunc, ut omnes idem sentiant, facile unus praestare potes, restituta ijs artibus dignitate, quae te talem, tantumq. fecerunt, ut quales ipsae, quantaeq. essent, ope tua, studioq. omnes mortales intelligerent.

IN. LIBRVM FRANCISCI. VARGAS DE. IVRISDICTIONE. EPISCOPORVM ET SVMMI. PONNTIFICIS AVCTORITATE

IN *Tridentino Concilio, singulari, atque diuina* PII *Quarti Pont. Max. sapientia constituto, cum aliae res, uel antea parum exploratae, uel astutis hominum consilijs immutatae, atque corruptae, in consultationem controuersiamq. uenerunt: tum uero grauis illa, & perdifficilis de iurisdictione Episcoporum, & summi Pontificis auctoritate exorta quaestio est. qua in deliberatione cum ita Patres illi, uitae innocentia, doctrinaq. insignes, dissiderent, uix ut aliquando res conuenire posse uideretur: Pastor optimus, ut est animo semper ac mente in grege seruando, tuendaq. communi salute defixus, incubuit in eam curam, ut, adhibitis in consilium lectissimis Cardinalibus, hunc nodum expediret. & quoniam Francisci Vargas, Catholici Regis Oratoris, in maximis rebus antea saepe spectata uirtus erat: expedire in primis Reip. uisum est, talem uirum, cum tanta res ageretur, interesse. Qui cum esset accersitus a Pontifice, rogatusq. ut ea diceret, quae ad Apostolicae Sedis dignitatem, idest ad Christi gloriam,*

&

& salutem animorum nostrorum pertinere uehementer duceret: sententiam dixit grauissimis ornatissimisq. uerbis, ea doctrina refertam, ut nihil aut e sacris litteris, aut ex antiquarum legum, Canonum ue fontibus deriuari possit, quod ille non & memoria, scientiaq. comprehendisse, & summarum rerum, in quibus aetatem fere totam contriuit, experientia comprobasse uideretur. excepta est perattentis animis eius oratio: magnaq. est omnium Cardinalium, praecipue uero ipsius Pontificis, cuius ut potestas, ita iudicium, sapientiaq. eminet, assensio consecuta. Et quoniam, quae tum quisque sensit, eadem ut mandata litteris ad Tridentinos Patres mitterentur, Pontifex adiuuandae cupidus publicae caussae iam decreuerat: de Francisco Vargas hoc amplius placuit, ut eius Responsum (sic enim inscriptum est) impressum ederetur. Est hoc quoque PII *Quarti diuinae liberalitatis, ac beneficentiae, ut, unde aliquid ad commune commodum emanare possit, id non latere in tenebris, aut paucissimis impertiri, quod angusti, ieiuniq. nimiũ animi est, sed per uulgari ad omnium gentium utilitatem uehementer curet. porro, si nihil est religione utilius, quae beatam, aeternamq. uitam una largitur: quantam ijs debemus gratiam, qui suam industriam eo totam cõferunt, ut, nouis quorundam opinionibus, quas inscitia dicam, an improbitas peperit? confutatis, ueritatem ipsam suae doctrinae lumine ita patefaciant, atque illustrent, ut a nemine iam, nisi plane impio,*

pio,

pio, uocari in controuersiam possit? quod in hac maximi ponderis quaestione, quae per aliquot menses plurimorum hominum ingenia, mentesq. torsit, Francisci Vargas praestanti beneficio cõsecuti sumus. uir enim egregius laboranti publicae caussae multis nominibus opem tulit, doctrina primum, tot annorum studio collecta; deinde prudentia, quam a natura acceptam diuturnus rerum maximarum usus uehementer auxit; tum integritate uitae, sine qua inanis prudentia, perniciosa etiam doctrina omnis est; postremo auctoritate tanta, quantam capere uidetur ea persona posse, quae pro summo omnium, quos meminimus, aut legimus, Imperatore Carolo Quincto, eiusq. dignissimo filio Philippo, Catholico Rege, grauissimis in muneribus, ac legationibus primarijs, temporibus difficillimis, diutißime tractata sit. haec igitur ubi coniunguntur omnia, quae per se singula in paucis excellere uidemus: praeclarum quiddam, atque excellens fieri necesse est. nec nos ueremur, cum haec simul uniuersa tali uiro tribuimus, ne nos aliquando res ipsa redarguat, eiusq. scripta, cum legentur, ita exspectationi non respondeant, ut ei falsam affinxisse laudem uel gratiae caussa, uel iudicij errore uideamur. perfecta uirtus laudem quasi fructum non quaerit; cognitu, testimonio non indiget. id ipsum, lector optime, tum ex hoc Responso, quod nunc, a multis iam expetitum, exit; tum ex reliquis eiusdem libris, qui propediem, ut spero, consequentur, facile iudicabis. id modo unum exopta,

ne

ne propensam ad bene merendum uoluntatem casus aliquis impediat, aut ualetudinis moretur infirmitas. Romae, MDLXI II.*Kal.Oct.*

AD. CAROLVM. BORROMAEIVM CARDINALEM IN.D. CAECILII. CYPRIANI.OPERA

MAGNA *in molestia uersor, Carole Borromaeie, praestantissime Cardinalis, quod auunculo tuo Pio* IV. *Pontifice, cuius & benignitas, & sapientia, ueterem dignitatem restituere bonis artibus facile poterat, uereri saepe cogor, ne publica incommoda, & aduersi communium temporum casus, cursum optimae uoluntatis impediant; maximiq. inter homines operis, atque pulcherrimi perfectionem desideremus. nec uero, ubi resideat tanti mali culpa, reperire difficillimum est. optimis rebus difficultatem afferunt uitia nostra, ita Deo permittẽte, ut aliquando resipiscamus. nam, si homines intelligerent, quod tu optime intelligis, Borromaeie prudentissime, quanti sit, ac semper fuerit, ab uno Deo exspectare omnia, inania ducere, quae a nostris consilijs proficiscuntur: primum illud consequerentur, ut iucunde uiuerent, soluti molestissimis curis, quibus in omnium rerum affluentia ne magni quidem principes uacant: deinde, quae metuere solemus aduersa, ea uel nulla umquam acciderent, uel nullo statim negotio depellerentur. nunc aliter euenit. dum*

enim

enim a nostris ingenijs, opibusq. secundas res petimus; dum & magnificas aedes, & ingentem agri modum, & auri, argentiq. uim, quae ne bona quidem sunt, sola esse bona credimus; eaq. consecuti, quasi nobis dati sint obsides perpetuae felicitatis, ita nihil timemus incommodi; destituti saepe diuino praesidio, iure plectimur, e maxima laetitia in maximos luctus, miserasq. coniecti. uterer priuatis exempl s, nisi publica nimium etiam multa suppeterẽt. Vidimus, graui Christianae Reip. damno, ardentem diu ciuili bello Germaniam: cum exitiosa discordiarum semina, mentibus iniecta multitudinis imperitae, principes ignari quid exsistere malorum posset, auctoritate, opibus, armis denique fouissent. inde sibi plebs infima, ut est cupida semper nouarum rerum, licentiam arbitratu suo uiuendi, simulatione ac specie religionis, arripuit. ex eo nequitia primum, & incestus, deinde uis, rapinae, caedes, quaeq. proposita impunitate nascuntur mala, passim consecuta sunt. pendent enim a diuinis humana iura. illa si contemnamus, haec non facile tuebimur: illa si labefactentur, haec statim corruent. sublato igitur, qui per tot saecula uiguerat, summi Dei cultu, perturbata sacrorum rituum uetere disciplina, locum suum retinere diutius nec honestas, nec pietas, potuit: perijt fides, & omnis inopiae sub leuandae consuetudo: illa uero, minimi pendentis humana omnia, uni Deo seruientis animi demißio, qua nulla magis hominem Christianum uirtus decet,

quae, tamquam hesperus, aut lucifer inter sidera, sic ipsa inter uirtutes reliquas praecipue fulget, exstincta penitus est. tum & domestica bella, populis uarie dissidentibus, exorta: & externis hostibus, Christiano semper nomini crudeliter infestis, ad uniuersorum perniciem patefactus aditus est: quosq. antea tot ciuitatum, ac principum, integrae uires, atque coniunctae facile sustinere irruẽtes, ac repellere potuissẽt, nũc ut eorum impetum imminutae, atque distractae, ferre possint, sperandum uix est. Quid reliquae prouinciae? satis ne ualent, & alieno malo doctae sibi cauent? immo, quasi sit in dolore uoluptas, in exitio salus, ita se libenter in eandem flammam pleraeque coniijciunt. uincere iam coepit humanam medicinã morbus: proxima quaeque corrumpuntur: nec iam ullae possunt aut artes hominum, aut uires tantam pestem a finibus auertere. Gallia quidem, opibus antea florentissima, semper hostium religionis expultrix, semper inuadentibus Ecclesiam monstris inimica, nunc, alienatis multorum animis, deformata domesticis cladibus, adspectu miserabili, paene procliuis ad perniciem labitur. nec periculo uacant finitimae gentes: quae si forte, quod auertat diuina clementia, insanire coeperint; uerendum est, ne malum erumpat, quod ferri non possit. nec uero nos, nisi praesidio nitamur innocentiae, quo uno seruari possumus, & uincere, uel excelsa asperrimarum alpium iuga, uel amnes rapidi, aut munitae arces, lectaeue militum copiae defendent. communibus remedijs

communes depelluntur morbi: nunc, in extremnm adducta discrimen salute publica, exquisitam quandam, & plane singularem curationem rei magnitudo postulat. corrupta iampridem uitae ratio Deum offendit; eadem placabit emendata. huc igitur studia conferenda: huc intendendae sunt curae. quod quamquam ad omnes pertinet, cum in communi periculo cõmune officium requiratur: praecipuae tamen eorum partes uidentur esse, qui, summo in gradu dignitatis, atque honoris, tamquam in specula, constituti, oculis patent omnium mortalium, ut nullum prorsus eorum neque dictum, neque factum obscurum esse possit. Quaeramus, quarum rerum amore flagrauerint, aut quibus artibus aditũ sibi in caelũ aperuerint primi illi nostrae religionis antistites, quos ecclesiis moderandis praefecerat Deus: reperiemus eos, tamquam in hac uita peregrinarentur, ita semper, obuia quaeque contemnentes, ad caelestem patriam, optimiq. parentis Dei, qui nos ad se uocare numquam desinit, adspectum, amplexumq. properasse. quam multos e sacrarum litterarum monumentis, & ex memoria uetustatis licet eruere, quorũ omnes uitae partes ea, quae nos in malis ponenda cẽsemus, paupertas, exsilium, carcer, mors denique illustrauerit: cum saepe in maximis incommodis, atque adeo inter exquisitissima tormenta, corporis dolorẽ animi laetitia superãte, quam hoc suaue est, dicerẽt, et immortali Deo pro tam insigni munere gratias agerent. Non longe abeamus. est ne quisquã, aut esse

potest

poteſt beato Caecilio Cypriano, euius nunc emenda-tiſsima ſcripta emittimus, aut uitae ſanctitate, aut mortis conſtantia maior, & clarior? quam ille ſe geſſit in omni uita abſtinenter, & pie? in Epiſcopi autẽ officio, ac munere quam non attigit, immo quam non abſoluit magno dignã praeſide uirtutem? exſtant de eo prodita litteris, aeternaeq. conſignata memoriae praeclara ſanctorum hominum teſtimonia: ſed in re nota, atque ante oculos poſita, teſtibus non egemus. uitae illius prope animatam imaginẽ in libris, quos reliquit, uerißimis expreſſam lineamentis intuemur. quãtus eſt in tuẽda Eccleſiae Catholicae dignitate? quã ſeuerus in retinenda uetere diſciplina? quã acer in condemnãdis nouarum opinionum actoribus, in contumacia inſectanda, libidine comprimenda? quae ſententiarum grauitas, uerborum uis, doctrinae praeſtantia? nemo ita languet, aut ita friget in cupiditate ſummi boni, qui nõ excitetur, et quaſi facibus admotis, incendatur, cum eius epiſtolas legit. Iam reliqua eius doctrina quos fructus affert, quam uberes, quam ſalutares? docemur exoriri calamitates omiſſo ueri Dei cultu; haereſes gigni Pontificis auctoritate contempta; qui uirginitatem, & pudicitiam colat, ei propoſita eſſe maxima in caelo praemia; qui Eccleſiae praeſit, aperto animo ac ſimplici eſſe oportere, prudentia tamẽ ita tectum, ut inſidiis minime pateat communis inimici. plane omnes ueterum philoſophorum libri, praeceptis referti comparandae uirtutis, ſi cum Cypriani ſermonibus conferantur, inanes, &

paene pueriles uidebuntur. Sumãtur in manus, quae de eleemosyna, ac benignitate litteris mandauit: statim omnes, si quae resident in mentibus nostris, auaritiae sordes exhauriri, & infundi eximiũ erga pauperes amorẽ sentiemus. Grauis est, & late patet inuidiae morbus: at hic rationibus egregie curatur, ex intima Theologia deprõptis. Vexamur calamitatibus, & aerumnis, quibus proposita est hominum uita: praeclaram audiamus Cypriani uocem ad patiẽtiam cohortãtis, exemplo multorum allato, qui nihil acerbum, aut malum praeter culpam umquã duxerunt, & cum illo immenso sempiternae uitae lucro libenter omnes huius exiguae uitae fructus commutauerunt. Exstat etiam ad Martyres, primum, ut cum dolore pugnent, acerbissimisq. cruciatibus forti animu resistant, prudens & pia cohortatio; deinde, quod morte uitam quaesierint, et ex hostibus Dei uictoriam reportauerint, amoris & gaudij plena gratulatio. Neque uero aliter sensit, aut sui dissimilem se praebuit in extremo uitae die: sed, cum ita semper uixisset, ut obscure, inglorieq. decedere non posset, ita decessit, ut hoc uno uel obscurissimam uitam illustrare posset. Multa praetereo: nec sane persequi conor omnia; ne suscepisse hoc uidear, ut Cyprianum debitis ornem laudibus: quod, ut ego sentio, uel pro eius dignitate nemo, uel solus ipse praestare posset. Verum haec me commemoratio cum ipsa per se delectauit, tum quod in ea beneficij tui magnitudinem, & praestantem ad bene merendum naturae propen

ſionem agnoſcebam, qui totus in eam curam incubue ris, ut omnia Cypriani ſcripta, mendis antea deformata, nunc in ueterem illam integritatem, ac ſpeciē, accerſito etiam Verona mirae uetuſtatis exemplari, accurata doctorum uirorum induſtria reſtituerētur. quo ſane nomine, incredibile dictu eſt, quantum ſe tibi omnes boni debere fateantur. quamquam neque nunc primum, neque hoc uno tuos ad laudem impetus argumento cognoſcimus. Omitto illa ſuperiora, qualem te praeſtiteris in patria, qualem in Ticinenſi gymnaſio, cum, nihil praeter uerum decus, uerãq. gloriam cogitans, Franciſco Alciato, ſingularis doctrinae uiro, iuris prudentiam publice profitenti, operam dares. ſint haec in tuis laudibus minima: nõ quia, ſi ſpectentur ſola, maxima uideri non debeant: ſed minora maioribus obſcurantur; & anguſtior ille fuit priuatae uitae campus, quam ut in eo tua uirtus commode poſſet excurrere. itaque, Romã traductus ad publica negotia, parē tuae facultati materiam nactus, dum te fingis quotidie ad exemplum ſapientiſſimi Pontificis, auunculi tui, quotidie te ip ſum uincis bene agendo, adiuuante naturam imitatione, quemadmodũ ſine praeſtanti natura parum proficeret imitatio. ab hac diſciplina fluxerunt illa, quae quam paucis contingant omnia, ignorat nemo; in conſilio grauitas, in laboribus patientia, nihil in poteſtate inſolens, nihil in opum abundantia diſſolutum; ſeueriſſimis omnia continentiae legibus adſtricta: ut ab eius perſonae, quam ſuſtines, dignitate numquam o-

culos deflectere, sed illud perfectum, absolutumq. decorum, cuius & studium, & splendor magna ex parte iam obsoleuit, assidue spectare uidearis. Iure igitur quotidie tibi summae res a summo Pontifice committuntur: iure se in tuam clientelam, quasi portum quendam in tantis horum temporum tempestatibus tutissimum, ac salutarem sperantes, conferunt omnes boni. tuum est, egentem patrocinio communem caussam suscipere; & opinari, quod auunculus tuus, immortalitate dignus, iampridem sibi persuasit, egregieq. praestitit, duas maxime res a Principe uiro postulari, unam, ne quid reprehensione dignum committat; in quo tu excellis omnium consensu; alteram, ne quid laude dignum praetermittat: quod aliquãto est optabilius, atque praestantius. nam, uacare culpa, est illud quidem, his praesertim moribus, egregium, eiusmodi tamen, ut in priuati homini condicione subsistat, ad principis ornamenta nõ perueniat. uera uirtus actione gaudet; uim suam longe lateq. diffundi, & propagari sua bona cupit; eoq. ipso alitur, & augetur. ceterae enim res, cum communicantur, minuũtur: ex uirtute quantum ad alios manat, tantundem ad ipsam accedit. Quae tibi profecto saepe in mentem uenerunt; neque haec melius cuiusquam oratio, quam tu uita exprimis. me tamen cum incredibilis quaedam erga te obseruãtia, ut Cypriani libros tibi inscriptos emitterem, adduxisset, eadem impulit obseruantia, & perpetuus in ipsam uirtutem amor, ut haec scriberem. tibi enim, quamquam neque cohorta-

tioni

tioni tua bonitas, neque admonitioni prudentia locum reliquit, uerumtamen, ut studio meo satisfacerem, liberales disciplinas commendare cupiebam: reliquis autem, qui haec legent, quid ab excellentibus animi tui bonis sperari posset, significandum arbitrabar.

IN. EDITIONE CONCILII. TRIDENTINI

QVI *de Catholica fide recte sentiunt, fatentur omnes utilissimum fuisse humano generi, atque adeo salutare Concilium Tridentinum; quod eximia summi Dei erga nos clementia, Pij* IV. *Pont. Max. sapientia singulari, mirifica Legatorum Cardinalium, qui praefuere, uigilantia, maximo etiam Imperatoris, Regum, Rerumpnblicarum, Principum, & Patrum, qui interfuere, consensu, ita confectum absolutumq. uidemus, ut exitiosam illam animorū pestem, quae quotidie serpebat latius, nunc quidem aliqua iam ex parte compressam esse, breui autem, ope diuina, cūctis populis & nationibus ad commu nem salutem consentientibus, prorsus tolli posse omnes cōfidāt. quo merito gratiae sunt habende primum immortali Deo maximae, unde bona manant omnia, deinde Pio* IV. *qui hoc spectauit unum, & in hoc potißimum ab illo primum die, quo summam inter omnes homines potestatem, delatam diuinitus, accepit, fixit curas, & cogitationes omnes, ut com-*

munibus malis generali Concilio mederetur: quo saepe remedio Christiana Resp. erumpentibus uitijs occurrit, & impendentes ex dissensione, atque discordia calamitates euitauit. Hoc beneficium dissemina ri quamprimum, ac distribui per orbem terrarum, ad propagandam ueritatem, & diuulgandam Ecclesiae Chatholicae sententiam, necesse est. itaque nunc edūntur puri Canones, & ipsa Decreta, cum appēdice nulla: tantum ut ea cognoscantur, quae primum Sacrosancta Synodus, in Spiritu sancto legitime cōgregata, deinde Pontifex ipse comfirmando seruari pariter ab omnibus in perpetuum iussit. nam reliqua Concilij acta, diligentissime per scribas publicos in ipso Concilio excepta, & litteris mandata, mox ita emittentur, ut, quaecumque res in controuersiam uenerit, quaecumque uel sententia dicta, uel oratio habita sit, omnia denique agitata, quaesita, delibera ta, suo quidque loco, distincte, & abundanter exponantur. Interim accipe summam rei lector optime, quae ad salutem uehementer pertinet: uniuersam uero Tridentini Concilij, trium Pontificum distinctam temporibus, historiam, eodem, cuius ad gloriam haec omnia diriguntur, iuuante Deo, propediem exspecta. nullam enim tanti negotij partem ignorare, non modo iucundum est, uerum ad multa etiam utile, & accommodatum: quod aliorum Conciliorum lectio declarat. Romae, MDLXIV

CLEMENTI MONILIANO CARDINALI.

CVM *tibi, Clemens Moniliane, Cardinalis amplißime, multis nominibus debeam, nullum tamen habeo tuae benignitatis argumentum illustrius, quam quod ingenij, doctrinaeq. tuae thesauros, cum quibus nihil comparo, saepe mecum uel scriptis, uel sermone cõmunicas. quis enim est ita deditus rerum humanarum studijs, itaq. falsae uoluptatis delenitus illecebris, quem tua uox ad caelestium bonorum contemplationem, admirationemq. non facile cõuertat? quem tua pietas, non adumbrata leuiter, sed expressa moribus, dictis, scriptisq. tuis, ad uerae uirtutis amorem nõ traducat? Quae cum ipse mecum cogito, quo nihil ad meam utilitatem facio libentius; ita mihi gratulor, ut ad multos, atque etiam, si fieri possit, ad omnes eundem fructum cupiam peruenire. caput enim illud religionis nostrae primũest, prodesse quã plurimis. ad hanc nos uoluntatem, & consuetudinem informauit, hac nos erudijt disciplina magister omnium sapientissimus, aeternae salutis auctor & largitor, Christus. itaque, cum uolumen illud tuũ Theologicarum Disputationum saluberrimis, sanctissimisq. refertum documentis, anno superiore multis efflagitantibus impressum, tuaq. mox industria ita locupletatum, ut aliud prope uideri posset, accurate legissem; admiratus rerum praestantiam, copiam,*

uarie-

uarietatem,ordinem;praesertim uero duos illos,nuper additos tractatus admodum egregois,unum de Caelibatu, alterum de Peccatis, quibus ne optare quidem melius quidquam licet; contendere a te coepi,ut eundem librum iterum ederes,et Catholicorum pias mentes aleres cibo iucundissimo; pestiferis autē haereticorum opinionibus,latius, quotidie serpentibus,pro ea facultate,quam tibi Deus optimus maximam tribuit,obsisteres.In quam sententiã cum tu iã antea tua sponte propēderes; (nihil enim tibi uel est, uel fuit umquã Sedis Apostolicae dignitate carius, nihil animarum cõmuni salute antiquius; eo spectãt studia tua;eo dirigis omnes curas:) factum est, non tã meis,quam coniunctis multorum precibus,ut exirent denuo lucubrationes tuae,& frueretur non modo aetas nostra,sed etiã posteritas ipsa, minimo suo labore,maximis laboribus tuis. Cũ enim tibi propositum fuerit,ea, quae ad uitam pie sanctèq. traducendam Christiano homini necessaria plane sunt, quae in numerabilibus prope libris dispersa,nec interdum satis dilucide tradũtur,in unum ita colligere, ut confusis ordinem,obscuris lumen, dubijs certam notitiã redderes;id ita consecutus es,ut hoc tuo libro, quod ad res attinet,nihil uberius,quod ad uerba.nihil breuius;addo etiam,quod in breuitate difficillimum est, nihil planius,apertius, communius esse poßit. Quo quidem nomine & tibi, & Christianae Reip. uniuersae tantum gratulor,quantum res ipsa postulat:postulat autem,quantum cogitatione uix quisquam cõ

prehen

prehendere , uerbis quidem assequi neme potest.
Romae, MDI.XV. *mense Sept.*

FINIS.

INDEX . EORVM

AD. QVOS. MISSAE. SVNT

EPISTOLAE

A

B.

CAE-

C.

D.

F.

Fran-

Iacobo

MAR-

M.

N.

O.

P.

R.

S.

VIDO

V.

Z.

INDEX EORVM

AD QVOS MISSAE SVNT

PRAEFATIONES

SERIES. CHARTARVM

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V
X Y Z AA BB CC DD EE FF GG HH.
a b c d.
ABCDEFGHIK.

Omnes sunt quaterniones. praeter HH, & K. qui sunt duerniones.

VENETIIS ∞DLXXI

ALDVS. MANVTIVS. PAVLLI. F. A. N.

AL DVS